

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА
ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ЗАҲИРИДДИН МУҲАММАД БОБУР НОМИДАГИ
АНДИЖОН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ**

**ПЕДАГОГИКА ФАКУЛЬТЕТИ
5140800-ПЕДАГОГИКА ВА ПСИХОЛОГИЯ
ТАЪЛИМ ЙЎНАЛИШИ
4-КУРС А-ГУРУҲ БИТИРУВЧИСИ**

ХОЛМАТОВА ДИЛРАБОНИНГ

БИТИРУВ МАЛАКАВАЙИ ИШИ

**Мавзу: “Ўқитиш самарадорлигини оширишда замонавий
инновацион технологиялардан фойдаланишнинг
психологик аспектлари”**

Илмий раҳбар:

Катта ўқитувчи М.Рустамбекова

Андижон – 2012

КИРИШ:

I боб. Педагогик инновацияларни ҳаётга татбиқ этишнинг ташкилий асослари

1.1 Янгиликлар киритиш мазмуни ва йўналишлари

1.2 Ўқитувчини инновацион фаолиятини муаммоларни ижодий имкониятини актуаллаштириш ва ривожлантириш

II боб ЗАМОНАВИЙ ИННОВАЦИОН ЖАРАЁНЛАР РИВОЖЛАНИШИНИНГ УМУМИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ

2.1 Педагогик таъсир технологиясининг дарсда қўлланилиши

2.2 Тарбия тизимида инновациялар

2.3 ЎҚИТУВЧИ ПЕДАГОГИК ФАОЛИЯТИДАГИ ПСИХОЛОГИК ТЎСИҚЛАР

КИРИШ:

Ўзбекистон Республикаси ижтимоий ҳаётида янгича қарашлар қарор топаётган бир шароитда ёш авлод таълим-тарбиясини ташкил этиш, бошқариш, баркамол шахс ва малакали мутахассисни тарбиялаш масаласи янада долзарблик касб этмоқда. Бозор иқтисодиётига асосланган жамиятда кескин рақобатга бардош бера оладиган мутахассисларгина фаолият юрита оладилар.

Республика ҳукумати ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов томонидан жамият ижтимоий тараққиётини таъминлашда муҳим субъектлар саналувчи баркамол шахс ва малакали мутахассисларни тайёрлаш масаласига жиддий эътибор берилмоқда.

Узлуксиз таълим тизимини ташкил этиш борасидаги ижтимоий ҳаракат моҳиятини тўлақонли ёритиб берган Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” мазмуни, ғоялари таълим-тарбия жараёнининг ишлаб чиқариш тизими билан интеграциялашувига эришиш зарурлигини кўрсатади.

Таълим-тарбия ҳамда ишлаб чиқариш тизимларининг интеграциялашуви ижтимоий жамият ҳаёти учун муҳим бўлган қуйидаги ҳолатларнинг қарор топишини таъминлайди:

- биринчидан, умумий ўрта таълим мактаблари ўқувчиларининг замонавий техника ва технологиялар билан фаол мулоқотда бўла олиш имконияти юзага келади, назарий билимларни ишлаб чиқаришда, амалиётда қўллаш, шунингдек, муайян йўналишда касбий фаолиятни самарали ташкил эта олиш малакалари шаклланади;

- иккинчидан, ўқувчилар томонидан фан асосларини ўзлаштирилиши муайян касбий фаолият кўникма ва малакаларининг шаклланиши халқ хўжалигининг турли соҳаларини ҳар жихатдан етук, баркамол шахс ва малакали мутахассислар билан таъминланишига замин яратади.

Мазунинг долзарблиги. ” Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” нинг қабул қилиниши, Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримов томонидан таклиф этилган “Кадрлар тайёрлаш миллий модели”нинг яратилиши амалга оширилиши, Ўзбекистоннинг халқаро андозалардаги замонавий тараққиётини таъминлай оладиган дадил, мустақил, ижодий тафаккурли, малакали, билимли мутахассис, баркамол кадрларни тайёрлаш мақсадини кўзлайди. Кадрлар тайёрлаш миллий моделининг таркибий қисми бўлган, узлуксиз таълим тизимига киритилган таълимнинг янги тури, яъни уч йиллик ўрта махсус, касб-ҳунар таълими жорий этилди.

Инсоният цивилизациясининг қуйи босқичларида шахсни тарбиялаш, унга таълим беришга йўналтирилган фаолият сода, жуда оддий талаблар асосида ташкил этилган бўлса, бугунги кунга келиб таълим жараёнини ўта катъий ҳамда мураккаб талаблар асосида йўлга қўйиш зарурати кун тартибига қўйилмоқда. Чунончи, мураккаб техника билан ишлай оладиган, ишлаб чиқариш жараёни моҳиятини тўла қонли англай олган, фавқулотда рўй берувчи вазиятларда ҳам юзага келган муаммоларни ижобий ҳал эта олиш салоҳиятига эга бўлган малакали мутахассисни тайёрлаш зарурияти таълим жараёнини ҳам технологик ёндашув асосида ташкил этиш лозимлигини такоза этмоқда.

Шу боис ижтимоий тараққиёт билан узвий алоқадорликда ривожланиб бораётган педагогика фанининг вазифалари доираси кенгайиб бормоқда. Табиий равишда замонавий фан - техника ютуқларидан самарали ва унумли фойдалана олиш вазифаси педагоглар олдига ҳам қўйилгандир.

Айни вақтда республика ижтимоий ҳаётига кенг қўламли ва шиддатли тезликдаги ахборотлар оқими кириб келмоқда. Ахборотларни тезкор суратда қабул қилиб олиш, уларни таҳлил этиш, қайта ишлаш, назарий жиҳатдан умумлаштириш, хулосалаш ҳамда ўқувчига етказиб беришни йўлга қўйиш таълим тизими олдида турган долзарб муаммолардан бири ҳисобланади.

Таълим –тарбия жараёнига педагогик технологияни тадбиқ этиш юқорида қайд этилган долзарб муаммони ижобий ҳал этишга хизмат қилади.

Муаммонинг ўрганганлик даражаси.

“Таълим технологиялари” (“педагогик технологиялар”) деб номланувчи назариянинг дастлабки ғоялари гарчи ўтган асрнинг 20-30-йилларида асосланган бўлса-да, “технология” тушунчасининг моҳияти борасида ханузгача бир тўхтамга келинмаган.

Республикамиз етук олимлари Н.Сайдахмедов ва М.Очиловларнинг фикрича, *ПТ – бу ўқитувчи (тарбиячи)нинг ўқитиш (тарбия) воситалари ёрдамида ўқувчи (талаба)ларга муайян шароитда таъсир кўрсатиши ва бу фаолият маҳсули сифатида уларда олдиндан белгиланган шахс сифатларини интенсив шакллантириш жараёнидир*

Россиялик олим В.П.Беспальконинг фикрича, *ПТ – бу ўқитувчи маҳоратида боғлиқ бўлмаган ҳолда педагогик муваффақиятни кафолатлай оладиган ўқувчи шахсини шакллантириш жараёни лойиҳасидир*

В.М.Монахов: *“ПТ – аввалдан режалаштирилган натижаларга олиб боровчи ва бажарилиши шарт бўлган тартибли амаллар тизимидир”*, деган қисқача таърифни бера туриб, унинг асосий хусусиятларига эътиборни қаратган ҳолда *“ПТ - ўқув жараёнини технологиялаштириб, унинг қайта тикланувчанлигини ҳамда*

педагогик жараён тургунлигини ошириб, бу жараён ижрочисининг субъектив хусусиятларидан уни озод қилади”, деб таъкидлайди

М.В.Клариннинг фикрича, ПТ - ўқув жараёнига технологик ёндашган ҳолда, олдиндан белгилаб олинган мақсад кўрсаткичларидан келиб чиқиб, ўқув жараёнини лойиҳалашдир

И.Я.Ларнернинг фикрига кўра, ПТ - ўқувчилар ҳаракатларида акс этган ўқиштиш натижалари орқали ишончли англаб олинмайдиган аниқланадиган мақсадни ифодалайди

Б.Л.Фарберман “Педагогик технология таълим жараёнига янги ёндашув бўлиб, педагогикада ижтимоий–муҳандислик онг ифодасидир” деб таъриф беради.

Педагогик жараёни техника имкониятлари ва инсоннинг техникавий тафаккури асосида стандарт ҳолга солиб, унинг оптимал лойиҳасини тузиб чиқиш билан боғлиқ ижтимоий ҳодисадир деган тушунчалар берилган.

Таълимга технологик ёндашув ўқув жараёнини инструментал бошқариш ва белгиланган таълим мақсадларига кафолатланган эришишни кўзда тутилди. Бу комплекс муаммо замонавий педагогика фанида кенг ишланмоқда. В.П.Беспалько, М.Е.Бершадс В.И.Боголюбовой, В.В.Гузеев, Т.А.Ильина, М.В.Кларин, А.Демьяненко, М.М.Левина, З.А.Малькова, Ю.О.Овакимян, В.А.Пилиповский ва бошқа кўплаб олимлар тадқиқот мавзусига айланган.

Мавзунинг мақсади, вавазифаси. Касб таълим тизимида бўлажак мутахассисларнинг касбий тайёргарлигини янги педагогик технологияларни қўллаш асосида такомиллаштиришнинг методик асосларини ёритиб бериш.

Тадқиқот объекти. Касб-ҳунар таълим тизимида педагогик технология ва таълим – тарбия воситаларини қўллаш асосида малакали мутахассислар тайёрлаш жараёни.

Тадқиқот предмети. Педагогика таълим ва тарбия методлари асосида малакали мутахассислар тайёрлаш самарадорлигини оширишнинг педагогик шарт-шароитлари.

Таълимнинг методологик асоси. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, “Таълим тўғрисида”ги Қонун, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” ва касб-ҳунар таълими тизимини ривожлантиришга оид меъёрий ҳужжатлар.

Республикамиз мустақилликка эришгандан сўнг малакали мутахассислар тайёрлашга ва қайта тайёрлашга катта эътибор бериб қилинмоқда.

Юқори малакали мутахассис кадрлар тайёрлаш бевосита таълим муассаларининг моддий–техника ва ахборот базасини мустаҳкамлаш, юқори сифатли ўқув адабиётлар, дарсликлар, электрон ўқув қўлланмалар ва маъруза

матнларини яратиш, электрон кутубхоналар ташкил этиш билан биргаликда малакали педагог кадрлар тайёрлаш билан ҳам боғлиқдир.

Замонавий билимлар сари кенг йўл очиш, таълим тизимини такомиллаштиришда янги педагогик ва инновацион технологияларидан унумли фойдаланиш ҳозирги куннинг талабига айланди.

I боб. ПЕДАГОГИК ИННОВАЦИЯЛАРНИ ҲАЁТГА ТАТБИҚ ЭТИШНИНГ ТАШКИЛИЙ АСОСЛАРИ

1.1 ЯНГИЛИКЛАР КИРИТИШ МАЗМУНИ ВА ЙЎНАЛИШЛАРИ

Педагогик жараёни биз биламизки, педагогик тизимда ўтиб боради. Педагогик тизим - бу ташкил этувчиларни бирлаштириш бўлиб, улар ўзгаришларда барқарорлигича қолаверади. Агарда ўзгаришлар (янгилик киритиш) қандайдир мумкин бўлган чегарадан ошиб кетса, тизим бузилади, унинг ўрнига янги бошқа хусусиятли тизим юзага келади. Педагогик тизим - элементларнинг жуда мустаҳкам бирлашувидир. Ҳар қандай педагог тизимнинг тузилиши ҳозирги даврда қуйидаги элементлар вариантлари йиғиндиси ўзаро боғлиқлиги кўринишидан иборат бўлади: ўқувчи; тарбиянинг мақсади; тарбия мазмуни; тарбия жараёни; ўқувчилар (ёки ТСО - таълим тахник воситалари); тарбиявий ишларнинг ташкилий шакллари.

Бу тизимнинг таркибий қисмларидан ҳар бири ҳар қандай даражада элементларга деталлаштириб ёйиб кўрсатилиши мумкин.

Қурилган тизимнинг таркибий тузилиши эмас деб ҳисоблашга асосларимиз бор. Кўрсатиб ўтилганларга қўшила олмайдиган педагогик тизим муҳим таркибий қисмлари шунингдек «Натижалар», «Ўқув тарбиявий жараёни бошқариш», «Технология»лардан иборат.

Улар берилган расмдаги Педагогик тизим моделида кўзга ташланади. Мақсадлар натижалар билан мос келиб узлуксиз цикл ташкил этади. Мақсадларнинг натижа билан тўла мос келиши педагогик жараёнинг ишончи, ўлчов кўрсаткичи бўлиб хизмат қилади. Педагогик тизим бошқарув, бирлаштирувчи ҳамма таркибий қисмлари нисбатан мустақил қисм ҳисобланади, чунки улар ўз мақсад ва тузилишларига эгалар

Педагог тизимнинг тизим ташкил, этувчи таркибий қисми бўлиб кўпгина ўқув тарбия жараёнини технологиясини кўрсатадилар, уни алоҳида процесдан омиллар бирлигида кўрсатган ҳолда. Бундай ёндашиш педагогик тизим кўзланган мақсадга эришишни таъминлайдиган мустаҳкам ташкилий

технологик комплекс бўлади. Шунинг тасдиқлаш керакки педагогик тизим ҳар доим ҳам технологиядир. Ана шу белгиси бўйича педагогик тизимни таркибий қисмлар ихтиёрий «Тўпламидан» ажратиш олиш осон. Технологик - бу қатъий ташкилий мантқиққа бўйсунувчи имкониятларини белгиловчи тизимнинг ички сифатидир.

Шу билан бирга топшириқни баҳолаш даражасининг ўзидаёқ технолог маълум жараёнлар ҳамда ҳодисаларга таянади. Маълум жараёнлар муваффақият ифодаси далили сифатида фойдаланилади,

ажойиб ҳодисалар натижалари эса янги сабаб ва формула манбалари сифатида амалга оширилади. Ўқув технологияларни лойиҳалаштириш методик «Тажрибаларни умумлаштиришдан» фарқли «Мумкин эмас» хулосасини билмайди. Технолог учун бу фақатгина вақт ва ҳаражатлар масаласидир. Технолог фақатгина яхши маълум, текшириб кўрилган, асосланган, шубҳа қилинмайдиган фикрларга асосланади. Технолог тажрибалар ўтказмай, аниқ кўзланган натижалар билан иш олиб боради. Технология вариантликка йўл қўймайди, унинг асосий вазифаси - аниқ қафолатланган натижа олишдир, у ҳар доим ҳам асосий ечимда оддийдир. Асосий ечимни тушуниш қолган ҳаммасини, ўзаро зарур элементлар системаси тартибини мазмунини очиқ беради. Технологиядан ҳеч бир қисмини олиб ташлаб бўлмайди, у ерда ортиқчаси бўлмайди, бўлиши мумкин эмас. Бу жуда мураккаб ҳолат, ҳар иккинчи ўқитувчи излаш - тадқиқотчилик тартибида иш олиб боради, шу билан боланинг мактабдаги ҳаёти натижаси ноаниқлигини кучайтиради.

Яна бир бор педагогика тизими тузилишига назар ташлайлик, у «ёмон» ва «яхши» педагогик система учун ҳам бирдир. Уни ўқитувчи ҳам бирдир, Уни ўқитувчи, ўқувчилар муносабатигача соддалаштирамиз. Бу муносабатлар ўрганилган эди ва умумий хулоса маълум: деярли 50% ўқитувчидан, 50% эса ўқувчигача боғлиқ.

Бундан келиб чиқадики, масалан: энг ёмон педагогика системанинг самарадорлиги, айтайлик ўқитувчи умуман ҳеч қандай ҳаракатларни амалга оширмаган ҳолда, аммо система ишласа 50% дан кам бўлмайди. Анъанавий педагогик тизимнинг фойдали ҳаракат коэффиценти 60% дан ошмайди деб ҳисобланади. Бу эса мактаб тарбияланувчиларининг фақатгина ярмидан озгина кўпроғини дастурни тўла эгаллашига эриша олади деганини билдиради.

Яна бир муҳим фикр, тизимнинг умумий назариясидан маълумки тизимни бараварига бир неча параметрлар бўйича яхшилаш мумкин эмас. Тўғри йўл янгиликни аста-секин, унинг фойдалилигига ишонч ҳосил қилиб, ҳар томонлама текшириб кўриб, кейинги ишларни ўйлаб киритишдан иборат.

Тажрибалар шуни кўрсатадики ҳар бир яратилган янгилик олдинга албатта илгаригисидан ҳам ёмон ишлайди. Чунки ўрганиш, мослашиш, сусткашликни енгиш керак.

Педагогик тизимни такомиллаштиришнинг асосий йўллари иккита: интенсив ва экстенсив. Интенсив ривожланиш педагогик системани ички имкониятлар ҳисобига, экстенсив йўл эса қўшимча кучлар жалб этиш - яъни, воситалар, асбоб-ускуналар, технологиялар ҳисобига такомиллаштиришни кўзда тутади. Педагогика технологиянинг интенсив ривожланиш имкониятлари тугаган деб ҳисобланади: мактабнинг мавжудлиги минг йилликлар давомида ҳамма йўлларни синаб кўриб бўлган, ҳозирги педагоглар насибаси қайтариш, тарбия мазмуни ва вазифасини, мантикий чуқур эсга олиш, унинг бирламчи асосларига чуқур тушиб боришдан иборат.

Яна бир бор қайтариб айтамиз, агарда мактаб ҳали ўлмаган бўлса, агарда у яшаётган, ривожланаётган ва болаларни ўқитаётган бўлса, бу фақатгина ўзининг консерватив табиати ҳисобигадир. Баъзи назарийчилар айтадиларки, жуда яқин вақт ичида педагогикада инновация бир маънони - орқага, ўтмишга, ўйлаб ва оқилона тарбиялаш, маънавий тарбияловчи, янгиликларсиз ва тиришишларсиз тинч тизимга қайтишнигина билдиради деган фикрни айтмоқдалар.

Бўш жойларини янги технологиялар билан мустаҳкамлаб, педагогик системанинг умумий самарасини яхшилашга уринса бўлади. Бундай ёндошишда инновация ўйлаб топилган «ташқи» чора бўлиб кўрилмайди, балки чуқур мазмунли талаб ва тизимни билиш, англаб етилган қайта тузиш ҳисобланади.

Агар шундай нуқтаи назар билан инновацион чақириқларга қаралса уларда деярли янги жиҳатлар йўқдек туюлади. Жумладан эски муаммоларни ҳал этиш учун янги «рецепт»лар ҳам йўқ. Умуман олганда инновацион ғояларга инсоният тараққиёти жараёни ҳақидаги янги билимларга асосланган, педагогик муаммоларни ҳал қилишга илгари қўлланилмаган назарий ёндашувлар, аниқ амалий технологиялардан олинган юқори натижаларни киритишга мажбурмиз.

Рефлексив — инновацион технологияларнинг барча процедураларини қуйидаги босқичларга ажратиш мумкин:

Янги ғоялар излаш босқичи;

Янгиликлар юзага келтириш босқичи;

Янгиликлар киритишни амалга ошириш;

Янгиликларни мустаҳкамлаш босқичи.

Янги ғоялар излаш босқичи «инновацион педагогика» асослари курси бўйича ахборот инновацион шароит юзага келтириш мактаб муаммо ва талабларини долзарблаштириш, мақсад, янгилик яратиш ғояларини ифода этиш бўйича дастлабки ишлар, бўлажак мактаб шароитини тасаввур этишдан иборат. Янгилик киритишни шакллантириш босқичи янгилик киритиш ишларини фаол равишда лойиҳалаштириш, танланган янгиликларни синаб кўриш, мактабда янгиликларни киритиш бўйича қарор қабул қилишдан иборат.

Янгиликларни киритиш босқичини амалга ошириш мактабда тажриба ўтказиш учун шароитлар яратиш, тажриба жараёнини таҳлил қилиб бориш, янгилик киритиш ва мазмунини тузатиб боришдан иборат бўлади.

Янгилик киритишни мустаҳкамлаш босқичи мактабнинг янгидан шакллантирилган образини ўқитувчилар онгида мустаҳкамлаш, ўқитувчининг инновацион ҳаракатларини мукаммалаштириш бўйича психокоррекцион методик ишлардан ташкил топади.

Барча тўрт босқичнинг асосий мақсади янгиликни ўзлаштиришни ривожлантириш ва ўзлаштирилаётган янгиликка субъектив муносабатда бўлишдан иборат.

Инновацион фаолият самарадорлиги омиллари қандай? Инновацион дастурни қандай ишлаб чиқиш мумкин? Янги ғояларни геперироват қилиш методларини қандай қўллаш керак? Янгиликни касбдошлар, ота-оналар, ўқувчилар, мактаб раҳбарияти қандай қабул қилади? Инновацион салоҳиятини янгилик киритиш самарадорлиги омили сифатида қарасак, бу жараён иштирокчилари турли ролларини мувофиқлаштириш, иштирокчилар ҳаракатларига мақсадга мувофиқ таъсир этиш имкониятлари уларнинг роли нуқтаи назарлари юзага келиши механизминини тўғри тушунишга боғлиқ бўлади: ташаббус, кўмаклашиш, қаршилиқ ёки бефарқлик, маълумки бу саволлар педагогик фанларда махсус ўрганилмайди, бу талабларда инновацион жараён «қарама-қаршилиқларсиз ва курашсиз» ваакумда содир бўладиган жараён сифатида таассурот юзага келтиради.

Бу янгиликларни шакллантириш босқичини биз рефлексив- инновацион амалиётда амалга оширдик, Рефлексив умумий кўринишда - бу қайта англашдир. Рефлексив муҳит яратиш ўқувчига нисбатан алоҳида, жуда яхши шароитларни яратишга имкон беради. Унда фақатгина унинг шахсий ва интеллектуал тажрибаси етарли эмас бўлиб, балки мақсадга эришиш йўлида ўзига ҳос тўсиқ (фақатгина восита эмас) бўлади. Шу билан бирга муаммоли

интеллектуал қарама-қаршилик сифатида очилади. Маълум билим ва маҳоратлар тўқнашуви кўринишида долзарблашади.

Бу инновацион вазият шароитлари хусусиятлари билан педагог ўзига тушунарли ҳаракат усуллари амалга оширади. Шу билан бирга уни ечишда низолар юзага келтирувчи хусусиятлари аниқланади. Яъни ўқитувчининг шахс сифатида юзага келган ҳаракат усуллари билан унга аниқ бир вазиятда кўрсатилган ҳақиқий талаблар ўртасидаги шахсий хусусиятдаги қарама-қаршиликлар.

Шундай қилиб муаммонинг моҳияти ҳал этиш жараёнида «мен» ифодаси билан (яъни интеллектуал ва шахсий иборадаги) янгилик киритиш жараёнининг талаб ва ҳаракатлари ўзига ҳослиги ўртасида юзага келадиган қарама-қаршиликлардан иборат бўлади.

Бу қарама-қаршиликни мустақил натижада янгилик очишга олиб келади ва бир вақтнинг ўзида фикрлашни қайта ташкил этиш, шахснинг фаол қайта шакллантиришдан иборат шахсий ва интеллектуал ривожланиш сифатида содир бўлади. Ижодий фаолиятда янгиликнинг яратилиши шахсда махсус янгиликлар пайдо бўлишига сабаб бўлади, у ўқитувчи ўзи ҳақидаги тасаввур ўзгаришидан иборат бўлади.

Рефлексив инновацион амалиёт ўқитувчи ижодий имкониятларини ривож-лантиришга қаратилиб, бунда педагогик фанда фақатгина янгилик яратиш қобилиятигина эмас, балки ўз-ўзига, ўз меҳнатига, болаларга, ҳар қандай муаммоли вазиятни ҳал этишга ва умуман ҳаётга ўзига ҳос ижодий муносабатда бўлиш тушунилади.

Булар ўқитувчи учун муҳим аҳамиятга эга, чунки замонавий вазиятлар мураккаблиги динатизми ундан одатий мутахассилик кўникмалардан холи бўлиш, эркинликни талаб қилади. Шу билан бирга ўқитувчи инновацион фаолиятини кўрсатувчи хусусиятлари бу юзага келган вазиятда максимал равишда эркин бўлиш ва мактабда янгиликни жорий қилиниши ўзи белгилай олиш қобилияти ҳисобланади.

Бу босқичда инновацион ҳаракатлар ривожланиш жараёнини биз шундай тасаввур қиламиз: янгиликларни яратиш ва жорий қилишга қаршилик қилувчи бир хилдаги одатларни «бузиш» ва «қайта тузиш».

Хусусан эски одатларни бузиш уларни йўқ қилиб юбориш эмас, чунки улар осонлик билан янгилари билан алмаштирилади. Ушбу босқичда инновацион ҳаракатларни юзага келтириш услубларига қуйидагиларни киритиш мумкин: полилог, мунозара, рефлексив инверсия, интервью, С.Н.Масков фикрича, ижодга ўргатиш мумкин эмас, ижобий қобилиятларни юзага келтириш мумкин

эмас, худди қандайдир кўникма ёки билим ва маҳоратлар йиғиндиси сифатидадир, ижодда чиниққанлик, ижодий қобилиятларни тараққий қилиш зарурлигини билдиради.

Ана шу ғояни биз катта курс талабалари билан рефлексив - инновацион амалиёти мавзусида киритдик. Амалиётда методологик ва методик мавзуда биргаликда ижод қилишни ёйиш рефлексив муҳит ғоясига таяндик.

Асосий масалалардан бири қулай инновацион муҳит яратиш бўлди. Рефлексив инновацион амалиёт иштирокчилари ҳақиқий педагог шароитда бўлишлари сабабли, қисқа вақт ичида илгариги стереотипларни бартараф қила олдилар.

Рефлексив инновацион амалиёт илгариги тажрибани долзарблаштириш уни қайта англаш бўлажак мактабнинг янги муаммо ва муносабатларини аниқлаш учун имкон берди. Асосий масалалардан бири ўз-ўзини ва ўз фаолиятини қайта англаш жараёнини янгиликлар яратиш соҳасига йўналтиришдир. Қайта англашга талаб муаммо низоли вазиятга дуч келганда пайдо бўлади, унда илгариги тажриба тубдан ўзгарган шароитларда мутахассислик соҳасида керакли натижаларни таъминлашга қодир бўлмай қолади.

Ушбу вазиятни ижодий инқироз сифатида ифода этиш мумкин. Буни ижобий томони шундан иборатки инқироз ҳолати янгилик излашга ёрдам беради, аммо бунга эриша олинмаса унда вазиятнинг кейинги ривожланиши ўзи барбод бўлишига олиб келади.

Алоҳида ижодий муҳит яраташ натижасида ушбу муаммо бўйича маълумот ва тажриба алмашиш содир бўлибгина қолмай, ундан ташқари алоҳида бирга ижод қилиш муҳитини яратиш ҳисобига, янги фикрларга беғаразликка эришилади, у кейинчалик инновацион фаолият асоси бўлиб хизмат қилади.

Шундай қилиб рефлексив инновацион амалиётни амалга ошириш қуйидаги масалаларни ҳал этишни таъминлайди:

Мунозарани ривожлантиради.

Тез ўзгарувчи шароитларга ўқитувчилар мослашувини таъминлайди,

Янгиликларни тахмин қилиш.

1.2 ЎҚИТУВЧИНИ ИННОВАЦИОН ФАОЛИЯТИНИ МУАММОЛАРНИ ИЖОДИЙ ИМКОНИЯТИНИ АКТУАЛЛАШТИРИШ ВА РИВОЖЛАНТИРИШ

Мутахассислик маҳорат ва билимларни ўзи ривожлантириши қулай, ихчам тизимларни тараққий эттириш нуқтаи назаридан, рефлексив - гуманистик педагогика ва бирлашиб ижод қилиш психологияси асосида яратиладиган интенсив- инновацион методлар юқори самарага эга бўлишлари мумкин.

Бизнинг фикримизча рефлекс-гуманистик ёндошишнинг асосий аксиологик ютуқлари асосларидан бири, барбод этмайдиган услубларни кўпайтириб, тараққий эттириш мумкинлигини амалий исбот қилиб бериш бўлди. Шундай қилиб янги концепция яратиш, янгиликни кашф қилиш учун ҳеч ҳам ўтмиш меросидан бирор нарсани бузиш шарт эмас. Биргаликда ижод қилиш асосий гуманистик тамойил амалиёт иштирокчилари ҳар бир ички ва ташқи ҳаёти турли туманлиги (полифоник) кўпайиши доимий ривожланиш тўлаллиги (ягоналиги)ни таъминлашдан иборат. Ўқитувчи инновацион ҳаракатини амалга оширишга имкон берувчи ўринда ривожланувчи муаммоли-рефлексив полилогни кириталади.

Услубдан мақсад: ўқитувчида инновацион фаолият муаммоларини мустақил тушуниб етиш ва инновацион қарорга келишга ижодий имкониятларини долзарблаштириш ва ривожлантириш. Бундай услуб қуйидаги босқичлардан ташкил топган:

1. Мактаб муаммоларини ишлаб чиқиш босқичи, унда ҳар бир иштирокчи, илгаригиларни такрорламай, ўз муаммони тузилишига ҳаракат қилади.
2. Ушбу муаммоларни ҳал этиш бўйича ғояларни олдинга суриш босқичлари.
3. Жамоатчилик бўлиб биргаликда муҳокама қилиш.

Полилог «айлана» тузилишда ташкил этишнинг мазмуни биринчидан фақатгина тузилишидан «илгарилаб кетган, сурилган» ўқитувчилар муаммоларини ечишда ривожлантирувчи натижа бериши таъминлаши балки маълумотни камроқ ва ижодий муаммоларни ҳам ечишдан иборат. Қайтаришга имкон бермаслик воситасида ҳар бир иштирокчи томонидан муқобил ечимларни англаб етиш, максимал самарага эришилади, кейинги инновацион хатта-ҳаракатларни ривожлантириш услуби нуқтаи назарлар ҳақида мунозаралар услуби бўлиб, бунда турли педагогик янгиликлар ҳақида маълумотлар олишга имкон берилади, балки уларни танқидий таҳлил қилиш жараёнини ҳам таъминлайди. Бундай мунозара механизм уч гуруҳга ажратишни кўзда тутлади.

Биринчи гуруҳ диққатни бўлажак янгиликни лойиҳасини ишлаб чиқишга, уни ўз тушунишларида ечиб отлаб беришга жамлайди. Чунки гуруҳ мунозара

охирода фақатгина битта ишлаб чиқилган вариантни умумий муҳокамага олиб чиқишлари керак.

Гуруҳ ўз янгилик лойиҳасини баён этиб бергандан кейин, муҳокамага иккинчи гуруҳ қўшилади, уларнинг вазифаси таклиф этилган янгиликка нисбатан бошқа муқобил вариантларни аниқлаб олиб ва бунга асосланган ҳолда биринчи гуруҳ фикрларини нотўғри эканини исботлаб беришдан иборат. Таклиф этилган фикрни рад этиб иккинчи гуруҳ ўз ечимини ишлаб чиқишга киришади.

Шундан сўнг улар ҳам ўз дастурларини баён қиладилар-Учинчи гуруҳнинг вазифаси лойиҳалар анализ қилиб баён этилган лойиҳаларда конструктивликни излашдан иборат. Чунки бу синтез қилиб ҳал этиш муроса йўллариини излайди. Шундан кейин гуруҳлар вазифалари ўзгартирилиб бу цикл айланиб яна бошқадан такрорланади.

Гуруҳлар ишлаб чиққан ҳар қандай ижобий натижалар ҳар бир босқичда қайд этиб берилади. Аммо амалда шундай вазиятлар вужудга келадик, бир вақтни ўзида бир нечта лойиҳалар таклиф этилади. Улардан ҳар бирида конструктив ечимга эга бўлади. Бу ҳолда «ечимлар аукциони» ўтказишга тўғри келади. Унинг мазмуни лойиҳаларни умумий пленумда янада чуқурроқ таҳлил қилишдан иборат. Натижада ечимнинг ҳар бир лойиҳаси таҳлилий экспертизадан ўтади.

Бу «савдо» механизми ёрдамида амалга оширилади. «Маблағ» сифатида уларни тадбиқ этишдан келадиган натижа ҳисобланади.

Шу тариқа янгилик киритиш натижасида юзага келадиган жараён ва ходисалар ҳақида ягона тасаввур шаклланади.

Ҳодисалар авж олиши ва амалий қўлланиши механизми янгиликни ишлаб чиқишда кўзга кўринмаган салбий камчиликларни юзага чиқаради, ушбу тартиб таклиф этилган янгиликларни уларни амалда қўллаш мумкинлик даражасини классификация қилиб беради. Натижада энг кўп салбий натижаларга эга бўлганлари рўйхатдан ўчирилади.

Демак «лойиҳалар аукциони» янгиликни кўрилишда турли қарама-қаршилиқлар ва низолардан келиб чиқадиган натижалар ривожланиши чуқур анализ қилиб чиқишга имкон беради.

Рефлексив- инновацион амалиёт дастури иштирокчиларини таништириш билан бошланади. Эмоционал рефлексив ошкоралик ва хушмуомалалик муҳитига имкон беради. Амалиётга ижодий фикрлашнинг ривожлантириш машқлари киритилади.

Кейинги босқич – ҳамжихатликда ижоднинг ҳаётийлиги ўзи ёқтирган ҳикояларни айтиш кейин эса уларни мактаб ҳаётига киритиш, қаҳрамонлар характери кўрсатиб бериш, сюжет ўйлаб топиш ва ижро этиш.

Шундан кейин у ёки бу персонаж номидан монолог ўқилади, қаҳрамонлар характери анализ қилинади. Шундан кейин мактаб муаммолари кўрсатиб берилди, улардан энг муҳимларини «+» белгиси билан белгиланади.

Юқорида айтилганидек ўқитувчининг креативлиги ва инновацион муносабати ривожланаётган муҳит таъсири остида шаклланиши керак. Текширишларга асосланиб, уларга биноан ижодни қандайдир таҳлилий вазиятдан ёки мавжуд билим чегарасида чиқиш деб белгилаб, шундай тасдиқлаш мумкин: креатив муаммони шахсий фикрларга тўла долзарб қўйишда ифода этилган чуқур хусусиятдир.

Шунинг учун биз микромуҳит орқали, тўғридан-тўғри бўлмаган шакллантирувчи таъсир кўрсатишга интилдик.

Ўқитувчи долзарбланиш оладиган муҳит юқори даражали ноаниқ ва потенциал кўп вариантликка эга бўлиши керак (бой имкониятлар). Ноаниқлик тайёр йўналишларни қабул қилмай ўзлари изланишларини рағбатлантиради; кўп вариантлик уларга топишга имкон беради. Бундан ташқари муҳим креатив муносабат ва унинг натижалари намуналари таркиб топган бўлиши керак.

Биз текширишларимизда ўқитувчи фаолиятидаги микромуҳит бир қатор кўрсаткичлари уйғунлигини таклиф этдик, муносабат паст даражадаги регламентлиги, креатив муносабатнинг намуналари кўрсатилиши ва инфорацион бойлиги - педагогнинг инновацион муносабатига белгиловчи таъсир кўрсатади. Бу технологик даражада ҳам ифода бўлади.

Текширишлар курс(педагогик университети бошланғич таълим педагогикаси ва методикаси факультетининг 149 талабаси иштирокида ўтказилди. Бу гуруҳга умумий тайёргарлик талабалари ва педагогик коллеж битирувчиларидан ташкил этилиб, икки 23 кишилик гуруҳлар тажриба гуруҳлари билан таққослаш учун тузилди.

А) Талабалар креативлик даражаси уч кўрсаткич билан ҳисобга олинди; маҳсулдорли, ижодий йўналганлик сабаблари, рефлексивлик, креативлик диагностикаси амалиёт ҳамда турдаги топшириқлари натижалари ва жараёнида олиб борилди. Ишлаб чиқилган янгиликлар креатив қимматлиги уларни қуйидаги турлардан бирига тааллуқлиги билан белгиланади.

1. Мактабни янада ривожланишига туртки бўлувчи кўпгина ечимларни кўзда тутилган муаммоларни кўйиш.
2. Ўзига хос, илгариларига ўхшамаган, кутилмаган ечимлар.
3. Ечиш маълум бўлган концепцияларни ёки педагогик ёндошишларни давом эттириш «мавзуни вариация қилиш»ни кўзда тутди.

Шахсий сабабли ташкил этувчилари талабаларнинг фикрлари, уларнинг қизиқишлари, ишни давом эттириш истаги, фаоллигининг ҳисобга олиш ёрдамида баҳоланади.

Рефлексия ташкил толовчилари кўзда тутилган ечимни англаб етиш ва ўзини ўқитувчи-инноватор деб ҳис этиш даражаси билан баҳоланади.

Б) Муҳитнинг тафсилоти қуйидаги кўрсаткичлар билан аниқланди: инфор­мацион хабардорлиги, креатив муносабатлар намуналари мавжудлиги, инновацион муносабатларнинг тартиблилиги даражаси.

Информацион хабардорлиги даражаси тақлиф этилган ечимни турлича йўллар билан ўзгартириш, уларни турли йўллар билан тиклаш даражаси йўли билан ўрганди. Юзага келтирувчи тажрибалар, инновацион амалиёт даврида муносабатлар тартиб-қоидаларига солинмаган шароитлар яратилиши, инфор­мацион маълумотлар кўплиги, креатив намуналар кўрсатиб берилганлигидан иборат бўлди. Тажриба яқунлангандан сўнг синов ва тажриба гуруҳлари якуний тест ўтказиш билан таққосланиб кўрилди. Тажрибанинг бошланиши, ўртаси ва охирида биз талабалар инновацион муносабатлари ва креативлик даражасини, ўртача кўрсаткичлар ифодаларини баҳоладик.

<i>Креативлик бошлангич даражадаги талабаларда креативлик юзага келиши динамикаси турлари (% да) реативлик бошлангич даражаси</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
	<i>Илгариги тенгликни тиклаш</i>	<i>Янги мустаҳкамликка эга бўлиш</i>	<i>Динамика нинг йўқлиги</i>
юқори	33	59	8

ўрта	49	20	3
паст	27	15	48

Тажрибалар натижалари текширилатган учта кўрсаткичлар уч тури бўйича катта фарқлар борлигини кўрсатди.

Биринчи босқичда шахсий сабаблар кўрсаткичи ўси, иккинчи босқичда шахсий сабаблилик ва маҳсулдорлик, учинчи босқичда маҳсулдорлик, рефлексив кўрсаткичлар юқори бўлди. Шу билан бирга инновацион фаолиятнинг шахсий сабаблилик кўрсаткичининг ўсиб бориши шахсийлик даражасининг янада чуқурроқ ўзгаришлари ҳақида гапирди, хусусан: излаш жараёнига эмоционал иштироки. мактаб муаммоларини қўйиш ва тушуниш ўсади, амалий ишларда машғулотларни давом эттириш истаги юзага келади, эришилган сабаблилик даражасини қўллаб-қувватлаш маҳсулдорлик фаолияти даражаси ҳам ўсади деб хулоса қилиш мумкин.

Инновацион фаолиятнинг ривожланиш жараёни айнан шахсий сабаблилик даражасидан бошланади. Маҳсулдорлик даражасида биз анча мураккаброқ ташкил этувчиларга дуч келамиз шахс ижодий имкониятлари ва рефлексивлиги бирлигига инновацион муносабатга йўл кўрсатиш доимий муаммолар қўйиш ва уларни турлича ечишни назарда тутди. Ҳамма содир бўлаётган ҳодисаларга ўзига хос муносабат ишлаб чиқилади: мазмунини излаш, яширин томонларини кўра билишга интилиш.

Тажрибалар маълумотлари юқори бошланғич креатив муносабат даражаси талабалар кўпчилиги янги барқарор юқори даражага эришганликлари, улар юқори маҳсулдорлик билан ажралиб туришларини кўрсатди: ўртача креатив даражаси кўпгина ҳолларда бир қанча ҳаракатчанлик кўрсатдилар. Лекин «мавзунини ўзгартириш вариация қилиш» тури бўйича ечишга интилсалар ҳам.

Паст креативлик талаблар камдан-кам янги даражага эриша оладилар, улар ҳаракатчанлик қилмайдилар, кўпинча илгариги бирламчи ечимга қайтадилар.

Шуни таъкидлаш керакки, бундай ҳолат, креативликнинг ошишига ривожлантирувчи муҳитнинг мос равишда таъсири сабабли, бир йўналишли бўлмайди. Инновацион фаолиятнинг ўзгариши умумий тенденцияси қўйидаги хусусиятларга эга: ҳамма кўрсаткичлари анча ўсиши кетидан уларнинг бир оз пасайиши кузатилади, бу маълум даражадаги эмоционал пасайиш ва дискомфорт ўзини ноқулай сезиш билан боғлиқ бўлади, ривожланиш муҳити инновацион муносабат вазифаси ва услубларидан иборат бўлиши керак.

Талабалар номаълум ечимларни излаш услублари ва методологиясини эгаллаган бўлишлари керак.

Инновацион фаолиятга ёндошиш сифатида ўқитувчилардан илмий текшириш методикасини ўзлаштириб олишни талаб этади. Талабаларнинг тажриба майдонида текшириш ишларини «ҳаракатдаги текшириш», одатдаги қарашлар, ёндошишларга қарама-қарши деб номланиши мумкин,

Асосий эътибор инновацион фаолият технологиясидан кўра кўпроқ билимга қаратилади. Тажриба майдончасидаги ишлардан асосий мақсад талабаларни инновацион жараёнга жалб этиш, бунда уларни ўқитувчи билан биргаликда ўз муаллифлик дастурини синаб кўради, янгилик киритиш услубларини аниқлайди, тадбиқ этиш самарасини баҳолайди. Талабалар текшириш гуруҳларини тузиш ўзи ҳос талабларни ўқитиш объекти сифатидаги модели муқобил гуманистик моделни кўзда тутди.

Бундай шаклда иш олиб боришнинг қимматли томони бўлажак ўқитувчиларга тажрибада фаол ва бевосита иштирокчилар сифатида қаралади. Уларни танқидий мулоҳаза юритишга, танлай билишга, муқобил технологияни амалга оширишга, натижаларни кўра билишга ўргатиладилар.

Шу билан бирга бутун педагогик жамоаси бирга ижодий ҳамкорлик қилиш шароитида фаолият кўрсатадилар. Илмий текшириш услуги ва гуруҳли иш юритишни бир-бирига боғлаб иш олиб бориш гуруҳли текширишларни ташкил қилади, ана шу тажриба майдонида талабаларни уюштириш технологияси асосини ташкил этади. Гуруҳли иш олиб бориш билан бирга ўқув устаси билан индивидуал иш олиб борилади.

Гуруҳли иш олиб боришнинг ўзига ҳослиги, машғулотлар семинар-мунозара шаклида олиб борилади. Ҳар бир талаба илмий текшириш иштирокчиси бўлиб, муаммоси билан шуғулланади. Шундай вариантлар ҳам синаб кўрилади: 2-3 талаба бир муаммони турли ёшдаги гуруҳлар ҳамда турли нуқтаи назардан ишлаб чиқадилар. Бир ойда бир марта учрашиб талабалар ўз текширишлари давомидаги натижаларидан хабардор қилиб, мунозара ва жонли фикр алмашиш кўринишида кейинги муаммони муҳокама қиладилар, тажриба олиб бориш давомида бўлажак ўқитувчилар раҳбар /педагог/ билан ҳамкорлик қиладилар. Бизнинг ишимизнинг масалаларидан бири талабаларга шахсий талабларига яраша инновацион тажриба бериш эди.

Бутун тажриба ишлари уч босқичдан иборат бўлди; биринчиси-сабабларини аниқлаш /диагностика/ - «эрта ривожланиш мактаби» концепциясини тадбиқ этишда педагог ва болалар қийинчиликларини аниқлашга қаратилади.

Иккинчи босқич таълим берувчи илмий-текшириш ишлари маҳорати ва кўникмаларини ишлаб чиқишга бағишланди. Бир қанча биринчи машғулотлар болалар эрта ривожланиши муаммоси бўйича илмий адабиётларни ўрганиш, мактабгача тарбия ва бошланғич мактабда болаларни ривожлантириш турли концепцияларини анализ қилиш қўлланиши мумкинлиги ва тизим ташкил этувчи боғлиқликларни аниқлаш, ўз ва муаллиф нуқтаи назарига аннотация ва интерпретация тузиш ишлари олиб борилди.

Таълим бериш туридаги кейинги машғулотлар мактабда инновацион ишлар ўтказиш услубларини эгаллашга қаратилди; кузатиш ҳариталарини тузиш, муаллиф концепцияларини аниқлаш, тадбиқ этишни бориши ва натижаларини қийинчиликларини кўра билиш. Якуний мақсад ягона муаллифлик концепциясини кўришдан иборат бўлиб, унга кичик гуруҳларда муҳокамалар (ёрдам) сабаб бўлди.

Талабалар илмий-текшириш ишларини рағбатлантириш учун ўқитувчи-новаторлар ўз янгиликларини киритиш тажрибалари билан ўртоқлашдилар. Якунловчи босқич муаллифлик концепциясини ёзма ифода этишдан иборат бўлди. Семинарда ишни ташкил этиш янгиликларни тадбиқ этиш босқичларини ташкил этиш каби муаммолар кўриб чиқилди.

Энди бўлажак ўқитувчилар муаллифлик концепцияларини ишлаб чиқиш баъзи муаммолари, бўлажак ишлар умумий концепцияларининг ифода этишда тўхталиб ўтамин. Концепция -лотин тилидан таржима - тушуниш, тизим маъносини билдиради: қай бир предметни талқин этиш, изоҳлаш аниқ услубияти, ходиса, жараён: предмет ёки асосий нуқтаи назар уларни мунтазам ёритиш учун ғоя.

«Концепция» термини шунингдек асосий мазмуни кўрсатиш учун, илмий, бадиий, техник, сиёсий ва бошқа фаолият турлари конструктив тамойилни кўрсатиш учун ишлатилади. Концептуал ғоялар кўпинча тамойил кўринишида юзага келади. Маълумки мактабни тубдан ўзгартириш умумий йўналиши танлаш икки ҳар хил йўللар билан амалга оширилади.

Биринчиси бу «юқоридан» ҳаракатланиш - англаб танлашдан назарий концепция психологик-педагогик маданият ва уни ўзгариш мақсадида уни амалда (гавдалантириш) юзага келтириш.

Иккинчи йўл - «пастдан» ҳаракатланиш - амалий иш, услуб ва методлари топилмаларидан - уларни концепциялаштириш.

Биринчи ҳолда концепцияни қабул қилиш ва тушунишдан унинг тамойилини амалий амалга ошириш муҳим бўлиб қолар экан.

Иккинчи ҳолда - амалиётга нисбатан рефлексия усуллари ташкил этиш, интуитив топилган метод ва услубларни тасвирлаш учун категориал типга эга бўлиш.

Педагогик ўқув юртлари учун педагогик концепцияни танлаш биринчи услуби кўпроқ маъқул, қулай бўлиб чиқди. Аммо концепцияларни амалда қўллаш уларни назарий умумлаштириш талабаларда маълум объектив ва субъектив қийинчиликлар туғдиради. Улардан баъзиларни кўриб чиқамиз.

Психологик-педагогик фанда анча кўп турдаги таълим концепциялари ёки билимларни ўқитиш ва тарбиялаш алоҳида концепциялар берилган. Улар мантикий ягоналик, тизимлилик хусусиятлари ўзининг матн тузилишидан тўғри ташкил этилганлиги ва маданиятлиликка эга. Аммо уларни жонли педагогик фаолиятини ривожлантириш ва қайта тузиш воситасига айлантириш жараёни оддий эмас. Амалий методик статусийга келтирилмаган назарий билимлар бўлажак ўқитувчилар томонидан баъзи умумий қоидалар сифатида талқин қилинади. Айтарли текис ва ягона концепциядан келиб чиқилган тавсияномалар мактаб амалиётида фойдаланганидан баъзида педагог онгида таклифлар рўйхати Тусийни олади, улардан баъзилар очик ойдин, унга бефойда, бошқалар амалда қўллаб бўлмайдиган, чунки улардан педагог фаолияти оқимида фойдаланиш қийин бўлади. Бундан ташқари психолог фикрича талабалар ёши ўз-ўзидан амалга ошириб кетаверадиган маълум ижтимоий инфоритализм билан таърифланади.

Кейинги қийинчиликлар гуруҳи педагог ўзи излаб топган услубларни умумлаштириш ва тасвирлаб бера олмаслиги билан боғлиқ. Тезисларни ифода этиш схематик кўринишда бўлиб, янгиликнинг мазмунини қамраб олмайди. Улар методик талаб ва қоидалар сифатида тақдим этилади, баъзида ярим йиллик буйича машғулотлар тематикаси, уларни педагог инновацион фаолият учун аҳамиятлироқ ҳисоблайди. Бу рўйхатга у аниқ ҳисобга олган ва англаб етганлари ҳаммаси ҳам киритилмайди. Қоидалар бир қисми педагог фаолиятида унчалик кўзга ташланмай ўз-ўзидан маълумдек тушунилади.

Шунинг учун услуб ва топилмаларни етказиш уларни интерпретация қилиш ва тушуниш тўлалигича фақатгина жонли фаолиятда намойиш этилиши мумкин. Бекаму-кўст ва тизимлаштириб таърифлаб бермаслик талабага концепция яратишгача кўтарила олишига ва педагогик амалиётни тушуниб ташкил этишга имкон бермайди. Ҳояни ҳақиқий қабул қилинган модел, сўнг эса амалий қўлланиладиган дастурга айлантириш узоқ давом этадиган ва мураккаб жараён. У талаблар, илмий раҳбарнинг лойиха устида ва

муҳим икки омилларга тегишли қайта ташкил этиш тизими устида биргаликда чуқур изланиш ишларини олиб боришларини кўзда тутди.

Улардан биринчиси асосий ташкилий қисмини, аниқ ифодаланган стратегик ва тактик муваффақиятлари намуналари сифатида, кўрсатиш билан боғлиқ. Иккинчи муҳим омил, таълим тизими бир ёки бир неча ташкил этувчиларни ўзгартириш билан боғлиқ бўлган кўзланган мақсад ва ютуқларга жавоб бера оладиган восита ва услубларни ишлаб чиқишдан иборат бўлади: ўқув мазмуни, уларни ўзлаштириш шакли, ўқув тарбия жараёнининг мазмун ва характери.

Аниқ ифода этилган мақсад ва ғояларни технологиялар, ўзаро ҳамжихатлик ва ўқув мазмуни билан ўзаро боғлай олиш ўқитувчининг инновацион маданияти муҳим мезони ҳисобланади. Лойиҳа мазмунини қабул қилинган ва ривожлантириладиган дастурга айлантириш учун анализ, тузатиш дастурининг ҳамма ташкил этувчилари ўртасидаги қарама-қаршиликларни аниқлаш бўйича жамоатчиликдан кўп куч, ҳаракат талаб қилади.

Амалий тажриба ишлари талабанинг инновацион фаолиятга тайёрлашда шахсий йўналтирилиш технологиясини қўллаш самарасини тасдиқлади. Бизнинг тажрибаларимизда талабаларни ривожлантириш рефлексив инновацион услублардан фойдаланилди: ташкилий-фаолият ўйинлари, инновацион амалиёт, тажриба майдонида текширишлари ва бошқалар. Ушбу услублар асосий мазмуни инновацион муаммоларни ечиш умумлаштирилган услубларни эгаллаш, мутахассислик рефлексиясини ривожлантиришдан иборат. Муаммони ечиш йўллари биргаликда излаш жараёнида яратилувчи инновацион фаолиятни шакллантириш иштирокчилар ҳаракатлари талабалар томонидан ўзлаштирилади ва мутахассислик муаммоларни ечиш бўйича шахсий воситалари бўлиб қолади. Ўқитувчининг инновацион ҳолатга тайёрлиги диагностикаси тажриба ишларини бошлашдан аввал ва уларни яқунлашдан сўнг қайд этилди.

Инновацион фаолиятга тайёргарликни кўрсата оладиган қуйидаги кўрсаткичларни биз белгилаб олдик: инновацион фаолият зарурлигини тушуниб етиш; янгиликларни мактабга киритиш бўйича ижодий фаолиятини жалб этишга тайергарлик, инновациялар киритишга қаратилган ҳаракатлар натижа келтиришига ишониш. Шахсий мақсадларни инновацион фаолиятлар билан мослиги, мувофиқлиги; ижодий муваффақиятсизликни енгишга тайёрлик инновацион фаолиятнинг мутахассислик ва шахсий маданият билан

уйғунлиги ўз илгариги тажрибаларини инновацион фаолият нуқтаи назаридан қабул қилиш инновацион фаолиятнинг мутахассилик мустақиллигига таъсири. Мутахассислик рефлексияга қобилиятлилик.

Инновацион фаолият эврестик услубларни эгаллаб олиш креативликни ривожланишига катта туртки беради, аммо ҳар доим ҳам ижодий масалаларни муваффақиятли ҳал этишга кафолат бермайди. Креативликни ривожлантириш учун демократик муносабатли чекланмаган муҳит ва ижодий шахсдан иборат олишлари керак, Ўқитувчи креативлиги ривожланиши микромуҳит таъсири остида, сабаблар тизими ва шахсий хусусиятларни юзага келтиришдан иборат, олиш таъсирида боради (нонконфертизм, мустақиллик ўзини долзарблаштириш сабаблари). Аммо педагогик амалиёт давомида педагогик жамоа ва талабалар ўртасида кўпинча қарама-қарши муносабатлар ўрнатилади. Бўлажак ўқитувчилар ўртага ўқувчига қараб йўл тутиши, дастурлар бир шаклга келтирилиши, педагогик фаолиятни қаттиқ чегараланганлиги сабабли босим, тазиқ сезадилар. Талабаларнинг репродуктив ишлаш турларига қаршиликлари, уларнинг муаммоларга жуда таъсирчанлиги эса кўпинча ўжарлик деб баҳоланади. Кўпинча истеъдодли талабаларни ўқувчилар уларнинг методик усулларини қайтармаганликлари учун танқид қиладилар. Ўқитувчининг мутахассис бўлиб етишида - талабалар ибрат оладиган мутахассис шахси - катта рол ўйнайди. Креативлик ривожланиши учун балки муҳитнинг маълум даражадаги қаршилиги ва истеъдодларни рағбатлантириш зарурдир.

Инновацион фаолият рефлексив ташкил этувчилари шаклланганлигини сифатини таҳлил қилиш мутахассисликка тайёрлаш даврида талабаларда жараёнларни таҳлил қилиш умумий услуби ҳақида билимлар тизими юзага келишини кўрсатди. Бўлажак ўқитувчилар инновацион фаолият тузилиши ва таркибини муваффақият билан кўрсата, ажрата оладилар, болаларни ўқитиш ва тарбиялаш технологияси ёки концепциясига айрим ўзгаришларни киритадилар.

Кейинчалик биз мужассамлашган материални болалар томонидан англаниш билан боғлиқ бўлган конкрет формаларига мурожаат қиламиз. Ўқитиш усуллари орасида биз ижодий изланишлар асосида систематик муаммолар ечими, баҳс ва дидактик ўйинлар ташкилотини ажратиб оламиз. Санаб ўтилган методларнинг биз алоҳида эътиборни дидактик ва орбарзли ўқув ўйинларига қаратамиз. Улар мумкин қадар кўпроқ ижодий касбий изланишлар вазиятни келтириб беради. Дидактик ўйинларнинг методик асослари улар структурасида жойлашган, у 4 босқични қамраб олаган. 1. Мўлжаллаш – ўрганиладиган мавзунини таништирилиши, имитация ва унинг қоидаларини ҳарактеристикаси, ўйинни бутун жараёнини кўриниши. 2.

Ўтказишга тайёргарлик – сценарий балки унинг масалаларини, холларини, унинг процедураларини баёни. Ўйинни ўтказиш учун катта аҳамиятни унинг сценарияси ташкил этади.

Сценарий ўзига қуйидаги бўлимларни олади: уйнинг шароитини тасвирлаш ўйин атрибутлари ўйин иштирокчиларининг ҳаракатини ишлаб чиқилиши, ташкил этиш характеристикаси, ўйин иштирокчиларига методик кўрсатмалар яратиш.

№	Қобилиятлари	Уларни ривожлаштириш усуллари
1	Фойдали фикрлаш – турли хил ажойиб фикрларни генерацияси ва уларнинг уйғунлиги, ривожи.	Иншо устида иш: «Агар мен Ўзбекистон таълим вазири бўлганимда эди мен. . . » Ўқувчилар мавзуга турлича ёндашиш усуллари уйлайдилар. Берилган вазиятга қизиқишни ортириш учун мактаб ўқувчилари ҳаётдан мақсад йўналтирилган сюжет олиш мумкин.
2	Коммуникация тенгдошларига ўзининг фикрлари, эҳтиёжлари ва ҳислари тўғрисида хабар бериш. Буларга тасвирлаш қиёслаш, ҳамжиҳатлик, вербал, новербал коммуникация, фикрларни тартиблаш киради.	Машғулотда ўқувчилар болалар билан ўтказилган педагогик қобилиятдаги отчётлар ёзиш.
3	Башорат қилиш – мумкин бўлган воқеа ёки ўтмишга мурожаат этиш маълум жойга эга бўлиши мумкин бўлган ҳодисаларни тахмин қилиш. Башорат ўзига сабаб алоқаларни кўришни ривож топтиради.	Бундай типдаги ишлар билан ишлаш: «Нима бўларди агарда. . . » юқори синф ўқувчилари гипотетик асоратларни башорат қилишга урнишида. Ўқув дарсида ҳамда ижтимоий ҳаётда.
4	Ечим қабул қилиш вазиятни тузилиши баҳолаш бўлиши мумкин бўлган ва қабул қилинган ечимларни кўриб чиқиш альтернатив қатордан ечим танлаш.	У ёки бу педагогик вазиятни бир неча ечимларини кўриб чиқиб, ўқувчилар «идеал» ечим вариантини келтирилади.
5	Режалаштириш ўйлаганни амалга оширишда танлаш, қилиниши керак бўлган нарсани тасвирлаш,	Демократизация процессининг конкрет мактабда иштирокчиларда туғилган саволлар ҳисобига конкрет ҳаракатлар

<p>қандай ресурслар бунинг учун керак бўлади. Бўлиши мумкин бўлган қийинчиликлар характеристикаси.</p>	<p>программаси ишлаб чиқиш таклиф этилади. Бу жавобларни топишга ёрдам беради.</p>
--	--

Ўйин ўтказишда ноаниқликлар бартараф этилади. Ўйин ҳаракатлари ташкил этилади. Ўйин жараёни вужудга келган ўйиннинг тасвирий кўриниши тавсияси ва уларни иштирокчилар томонидан қабул қилиниши туғилган қийинчиликларни ғояларни таҳлил қилиш. Дидактик ўйинларни асоси бўлиб ўқувчи ва талабаларнинг идрокларини чуқурлаштириш ва кенгайтириш учун янги билимларни манбаси бўлган ўқув муаммоларини ташкил этади. Дидактик ўйинни энг муҳим далиллари бўлиб унинг ўйин фаолияти максимал даражасида мустақиллик, хоҳиш истак фаолияти ва ижодий намоён бирга ўйин фаолиятини сақланиб қолишига айтилади. Дунё педагогикаси ўқув мақсадлари ўйинни ишлатилиши билан боғлиқ бўлган бир неча тушунчалар ажратилади. Моделлаштириш ингантация, беллашувчанлик ўйин моделлаштирилишини функцияларидан бири у ёки бу нисбий масалаларни ва ўзгаришларни ечимларини мустақил ҳолда излаш ва ечимларини топишдан иборат. Ўйиннинг моделлаштирилишининг асосий усуллари сифатида педагогик фаолият шароитида бўлажак ўқувчиларни тайёрлашда биз микро ўқитиш масала ечишда индивидуал бирликларда ишлаш педагогик вазиятларни вужудга келтириш махсус нисбий ўйинлар ижтимоий психологик моделлаштирилиши системасига умудидидактик ролли, ритмик болалар ўйинлари, драматик ўйинлар киргизилдиган эди, алоҳида эътиборни касбий ролли ва махсус ўйинлар эгаллайди: психотехник ўйинлар интервью психодрамма, дидактик спектакль, педагогик этюдлар, қабуллар ва ўйин таъсирига машқлар. Ўйин моделлаштирилиши ўзига турли ижодий изланишларни ҳам олади. Ақлий хужум бахслар, синектика усуллари. Вариативнинг асосий мақсади бор вариантлар орасидан борган сари кўпроқ бажарилдиганларини саралаб олиш. Муаммоли ўқитувчининг профессиональ фаолиятини ўрганиш, маълум даражадаги машқларни ечиш ва кейинги аниқ муаммоларни ечишда фойдаланиш.

Мосланувчанлик бу хил машҳур масалаларни ечиш йўли ҳисобланади, аммо оқибатда бундай йўл аниқ ҳолатдаги педагогик фаолият учунгина мослашади. Эвристик у ёки бу мосламани мустақил тарзда янги изланишлар орқали ечимини топиш.

Корректив ташкил этишни бошқаси билан алмаштириш.

Изланиш хулосалари куйидагича: эркин шароитда ўқув жараёни, ижодий ўқиш жараёнига айланади, чунки яратилган шароитда ўқувчилар ўзларининг қўшимча ижодий қобилиятларидан фойдаланишади. Эркин ёндашув ёки стереотиплардан ва шаблонлардан воз кечишга, шу билан бирга профессионал фаолиятдаги янгиликлар билан ишлашга тайёрлаб боради. Биринчи курс талабалари ҳаётга татбиқ қилинган дидактик фикр ва ўйинларда тўхтайлик.

Прессконференция ўйини. Ўйинни ташкил этишдан бир неча кун олдин каманда икки гуруҳга бўлинади. Биринчиси корреспондентлар турли газеталарни журналларни, радио ва ТВ кўрсатувларни номидан чиқувчи. Иккинчиси олимлар, экологлар, инженерлар, социологлар ва к.

Ҳар бир каманда турли тарафлардан янги мавзу материаллари билан танишиб чиқиш топшириғини олади. «Корреспондентлар» камандаси интервью ўтказишга тайёр бўлишлари керак. Сухбатни умум режасини танлаш, савол бери ва уларга албатта жавоб олиш. ИИ каманда ўқув материалларини ишлатишади ва қўшимча экологлар сциологлар шахси сифатида чиқиш қилишади. Камандалар ўзларининг ўйинлари олдидан бўладиган йиғилишларида ўйин жараёнида бериладиган саволларни таҳлил этиб, тавсиялар олишади. Албатта дарсларда қирилгандан сўнг «корреспондент» ва машҳур эколог олимлардан интервью олиш таклиф этилади. Ҳамма қатнашаётган қаҳрамонлар жавобларни И шахсдан беради. Улар шахсий фикрини билдирадилар тахмин қиладилар, у ёки бу ходиса баҳо берадилар. Болалар билан биз ўйини алоҳида алоҳида фрагментларини баҳолаймиз. Керакли тўлдиришлар қиламиз, уйғунлаштирамиз.

«Саёҳат» ўйини. Ўйиндан биров олдин жюри тайинланиб бир неча гуруҳлар шаклланади ҳар бир гуруҳда 5-6 тадан киши, гуруҳлар сардор тайинлайди. Ўйин иштирокчилар шаҳарлар қуруш талаб этилади, маълум изчилликда масалан шаҳар 1, эрудит 1 қутилмаган саволар очилмаган сир-синаот 1 ва ... Ҳар бир шаҳарда сардорлар махсус конвертларда топшириқлар оладилар ва уларда 1 та асосий ва 2 та қўшимча саволлар мавжуд. Гуруҳ фақат шу вазифани бажариб текширгандан сўнг гуруҳ кейинги босқичга ўтишга ҳаққи бор. Ҳар бир гуруҳнинг мақсади иложи борича ҳамма шаҳарда бўлиш. Жавоблар маълум системада қабул қилинади: бунда жавоблар сони, ижод, муаммо ечимида яхшилар, гуруҳ бир доимили ҳисобга олинади.

«Гулдир ва хал эт» ўйини. Ўқувчилар муаммони тўлдириб тугатиш юклатилади. Ўқитувчи ёки болалардан янгиликлардан хулоса чиқариш. Бунда ўйин иштирокчиларига ўз-ўзига ўйин позициясини белгилаш таклиф этилади. Ўйин шароитини ишлаб чиқиш бундай ўйин ҳаракатларини ривожини давомийлаштириш

билан театрлаштирилган спектакльни эслатади. Ўйинни умумдорлик таблоси орқали баҳоланади.

«Эрудит» ўйини Мавзу устидаги ишларни тугашидан бир неча машғулот олдин ўқувчиларга ўтилаётган мавзу бўйича бўлган саволни карточка ёзиб жюриларга бериш таклиф этилади. Жюри 2-3 одамдан иборат.

Жюри билан биргаликда биз энг қизиқ саволларни ажратиб оламиз. (10-12)

Ўйин бошланишидан аввал карточкалар стол устига қуйилади. Ҳар бир гуруҳ аъзоси келиб ўзининг гуруҳи учун 4 тадан савол танлайди. Вақт берилади. Муаммоли ечим ҳар бир гуруҳда коллетив оширади. Олинган жавоблар жюри судига олиб чиқилади. Ечимни топишда қийналган ҳар бир гуруҳ карточкасини алмаштириш имконига эга бўлади, лекин баллар умумий сони пасайтирилади. Ўйин сўнгида жюри болаларнинг жавобларини анализ билан биргаликда улар мустақил тайёрлаб келган саволларга ҳам баҳо беради.

Мавзуни ҳимоялаш ўйини. Мавзу курсини ўзлаштиргандан сўзнинг уни ҳимоялаш уюштирилади. Ўқувчилар олдандан муаммоли мавзу проектини тайёрлашади. Бир пайтга ўзида уларни ҳимоялаш имконини ўйланади. Ўйин машғулотларда ўтказилади ва ўз ҳимояси ва ўзаро савол – жавоблардан ташкил топади. Саволларни опонентлар беради, жавоб беришда гуруҳнинг барча аъзолари иштирок этади. Фикрларни эркин амаллари саволларни кенг ва чуқур ёритишга имкон беради. Агарда жавоб бошқа гуруҳ аъзоларига тўғри келмаса, уларни муҳокама қилиш мумкин. Гуруҳ яхлитликда кетади. Баҳолашни раис бошчилигида олим иштирокида амалга оширади ва бутун баҳс жараёнини тушунтириб ўтади.

«Образга кир» ўйини. Одатда бу ўйин тарих ёки географиядан тарихий даврни кўрсатиб бериш зарур бўлганда тарихий уламоларнинг персонажи, характерискасини кўрсатишда, уларни ижтимоий атрофини, маданият қирраларини ўқитишда керак бўлади. Ўйинда икки гуруҳ қатнашади. Ўқитувчи муаммони айтади. Иштирокчилар деталларини аниқлаштириб фикр айтишга киришадилар.

Ўйинни бу босқичини мақсади иложи борича борича кўпроқ давр характеристкасини тузи ва асосий ғояларни кўрсатиб ўтиш. Болалар ўзини қайси бир персонажга ўхшатишади ва вақт образига сингиб, ўзини у ёки бу тарихий жараёнга киритишади.

Бунда бир гуруҳ шахс аналогияларини танлаш мумкин, иккинчиси эса ечимлар бериш. Ўйин сўнгида ечим йўли анализ қилинади. Ғоялар умумлаштирилади, ижодий топилмалар белгиланади.

«Ҳамкорлик» ўйини. Гуруҳ 3-4 муаммоли «лабароторияларга» бўлинади. Оғзаки ўқув муаммоларини қўшилиши билан бирга ўқув ахборотларини бир қисми хабар, анализ учун ва муаммоларни ечиш учун ҳамма қўшимча маълумотларни

ўқувчилар ўқитувчиларга савол бериш орқали билиб оладилар. Жавоблар ҳар бир «лаборатория» аъзолари билан муҳокама этилади. Олинган ахборотни муҳокамасидан сўнинг ўқувчилар қўйилган муаммоларга ечим қабул қилинади. Сўзнинг ҳар бир «лаборатория» вакили муаммоли топшириқни ечишда ўзининг вариантини таклиф этади. . . Сўзнинг ҳар бир гуруҳ ўз ечимини исботлайди. Шу тариқа ҳар бир гуруҳдан ҳамма хоҳловчилар иштирок этади. Сўнгида группалар ечими қўшимча форумда баҳоланади. Ва муҳокама этилади.

«Ечим берамиз, уни баҳола» уйини. Ўйинда параллел группалар болалари иштирок этади. Машғулотда 1 группада домла муаммоли вазият туғдиради, ўқувчилар ечим вариантларини таклиф этадилар. Уларнинг таклифи магнитофонга ёзилади. Керакли сонда вариантлар йиғиб, ўқитувчи ёзувни тўхтатади. Кейин ечимини топиш учун магнитофон ёрдамида эркин баҳс юритилади. 2 чи параллел гуруҳда машғулот анологик схема бўйича боради. Болаларни керакли материал билан таништиришдан сўнг ўқитувчи 1 гуруҳга берган топшириғини уларга беришга ўринади ва тушунтиради. 1 чи гуруҳ ўқувчилари бу муаммони ҳал қилишга ўринишади бу уларга қанчалик уддасидан чиқанликларини сўзлар баҳолашингиз керак бугун сизлар эксперт ролида бўласиз. Мен фикрларингизни этишишдан мамнун бўламан.

Магнитофон записини эшитгандан сўзнинг унинг анализи бошланади. Унинг жараёнида ўқувчилар учун қидириш иштирокчиларига айланадилар.

Хулосалар келтириб чиқарилади, сўнгида ўйин жараёнида муаммоликни ўрнатилишга имкон берилган. Чунончи бу ўрнатилиш инструментлари ифодаланган – қарши турган ғоялар изланишда.

Яна бир дидактик мақсад энг фаол иштирокчиларга мўлжал, ўқув ишини ўйин усулига инсрумийлаштириш. Ўқув ўйини қурилмасига асосланганлиги шундаки ўқув материалида аввалдан мунозара предмети ажралиб туради, қарама – қарши ғоялар, ёндашишлар. Тарафлар. Дидактик ўйинлари турли қўшилмалари, изланишлари натижасида қўйидаги ўқув жараёнининг қўланмаси белгиланади.

Муаммоли вазиятни келтириб чиқариш: Моделлаштирувчи вазиятини киритилиши.

Ўйин жараёни: уйиндаги қурилишда муаммоли вазиятни «яшаб ўтиши» ўйин ҳаракатини очилиши.

Ўйин якунини келтириш: иштирокчилар ҳаракатини ўзи баҳолаш рефлекс ҳолда юриш ва уни ҳаракатлари натижалари ва иштирокчиларини ховотирлари, педагогик вазиятни анализи, уни ҳақиқат билан муносабати.

Бўлажак ўқитувчиларни ўқитиш жараёнида киритиш ҳажмида муҳим жойни имитацион – моделлаштирувчи ўйинлар эгаллайди. Бундай ўйинларни таъсири

негизи шундан иборатки, бунда иштирокчилар гуруҳи бирон бир педагогик вазиятни кўрсатади. Турли қатор ечимларни таклиф этади ва баҳс юритади. Бундай ўйинлар кўпинча вузларнинг педагогик практикасида тез-тез ишлатилади. Ўқитишнинг экспериментал моделиги ҳаётга тадбиқ этишда биз театрлашган ўйинларни ишлатдик, унда педагоглар драматизация жараёнида актив тафаккур кўрсатиш эҳтиёжини туғдиради. Драматизация ўйинлари конкрет билим ва хоҳишини англаш учун йўналтирилмаган балки шахс ривожини учун К.С.Станиславский психиканинг эмоционал ва матор тарафларини ўзаро чегарасини таъкидлаган. Уни таъкидлашча маълум таклиф этилган вазиятларда психик ҳолатларни, ҳаракатларни қилинмаслиги ўзини такрорланишда таклиф этилган ҳолдаги хислари қайтариш мумкин. Фақат шахсиятлараро вазиятларда хавотирсиз ҳаракатларга ўргатиб бўлмайди. Экспериментал ишнинг 1 босқичида ўйин машқларига эътиборни кучайтириш учун йўналтирилган, хотирага, эътиборга, фантазияга, болалар тасаввурига бу уларни бир бирини билиб олишга олиб келди. Бу босқичда барча ўйинлар коллектив тарзида ўтказилган, бунда аудитория олдидаги ўқувни ечиш учун кейинчалик биз индивидуал топшириқларга коллектив билан биргаликда 2 чи босқичда кейинроқ этюд топшириқлар, улар ўқитаётган студентларни турли ўзига, ўқитувчига ўқитувчи касбига умуман ёндошган ҳолда бажаришга имкон берувчи. Мисол учун этюдларда «Ким ҳақ?», «Қандай ёрдам берилган?» бўлажак ўқитувчилар ўзининг фикрини баён қилиш, ўзига гуруҳ иштирокчиларининг муносабатини сезишларига дуч келишади ва шахс рефлексини ривожлантириш дам эҳтиёжини ривожлантиришга йўл берган. Театрлаштирилган эъюдларни орқали импровизион характерга эга бўлган. Унда ҳар бир ўқувчи танлаш вазиятига дуч келган. Бундай вазиятларни мазмуни ташқи талабларни мазмунини ичкарига ўтиши ва муаммони кўришни ривожлантириш, уни ечишни бир неча усулларини таклиф этиш. Ўқитувчининг педагогик стереотипини «ҳар нарсани жойига қўйиш» интилишлари ташкил этади. Ўқувчиларга «Бундай бўлиши мумкинми?» вазиятлари ихтиро этилган ва кетидан ўз ечим вариантини демонстрацияси билан. Шундай қилиб иштирокчилар ўқитувчини мураккаб педагогик вазиятлардаги ўзини тутишни, уларнинг ечиш жараёнини кузатишган.

Чунки кўпчилик «Қандай бўлиш кераклигини билади, лекин уни қандай бажаришни билмайдилар». Театрлаштирилган ўйинлар доимо эмоционал бўялган, айнан шунинг учун улар кўшимча тушунтиришга муҳтож. У ёки бу вазият анализига.

Бундай масалани ечиш учун биз бўлажак ўқитувчиларга қуйидаги топшириқларни таклиф этамиз.

«Ўзимизни ўқитувчингизни химоя қилинг», «Баҳолаш», «Икки феълени синаш», «агар сен... бўлмаганигда», ва Алоҳида жойни биз бир бирини тушуниш, ижодий ўзини ҳис қилишга қаратдик. Бу босқичга катта эътибор бошқа одамни юзини ўқиш санъатига, унинг эмоционал ҳолатини аниқлашга қаратилади. Шу мақсад билан ўқувчиларга ликтограммалар, расмлар, ўйинлар ўзлаштирилганликка топшириқлар таклиф этилди. Иштирокчилар ўзининг хисларини мисол учун бундай кўринишда номаён этишар эди.

Кадрлар тайёрлаш миллий дастури ўқитишнинг фаол шаклларини, бўлажак мутахассисни ҳақиқий фаолиятини, талабаларнинг ўқув тарбия ва илмий – текшириш ишларини ташкил қилишда, имитация (таклид) қилиш, назарий билим ва малакалардан касбий – Амалий билим ва кўникмаларга ўтишда имкони борича мустақиллик беришни назарда тутди.

Маълумки, фаол ўқитишнинг кўп турли – туман кўринишдаги методлари мавжуд. Улар турли белгилари бўйича таснифланади. Талабаларни фаоллаштириш даражаси ва уларнинг билим эгаллаш ва тадқиқот (лойиха – конструкторлик ва хоказо) фаолиятларида қуйидагилар фарқланади:

Фаол ўқитишнинг имитацион методлари (улар ўз навбатида ўйинли – ишбилармонлик ўйинлари, ўйинли лойиҳалаштириш ва ўйинсиз – муайян вазиятларни таҳлил қилиш, вазиятли масалаларни ечиш) – педагогик усуллар ва машғулот ўтказишнинг махсус шакллари. Бундай машғулотларда ўқув – тарбиявий ва илмий текшириш фаолияти талабаларнинг бўлажак касбий Амалий фаолиятларига таклид қилиш асосида қурилади.

Ноимитацион - бу методлар ҳақиқий касбий – амалий вазиятлар асосида тузилади.

Олий таълим тизимида ўқитиш технологияларини ривожлантиришда энг самарали фаол ўқитиш методлари қуйидагилар ҳисобланади: ўйинли лойиҳалаштириш, муайян вазиятларни таҳлил қилиш, муайян ишлаб чиқариш масалалари ва муаммоларини ечиш, ҳақиқий курс ва диплом лойиҳалари бажаришдир.

Ўйинли лойиҳалашда асосан объектни яратилиш ва такомиллаштириш жараёни имитация қилинади ёки қайта тикланади (масалан, ишлаб чиқаришни ташкил этиш, хўжалик ҳисоби механизми, ижтимоий – иқтисодий муносабатлар ва ш.к.). Талабаларнинг билим олиш ва тадқиқот фаолиятлари бунда ўрганилаётган объектни бевосита жамоатчилик лойиҳалаш характерига эга бўлади. У функционал – роли ва объектни яратилиш ва такомиллаштиришнинг тикланадиган механизмлари нуқтаи – назаридан амалга оширилади. Бундай ҳолат, одатда муайян объектни ўрганишда

курс ёки диплом ишларини бажаришда иштирок этаётган талабаларнинг мақсад ва қизиқишларига асосланган бўлади.

Машғулотларни ўйинли лойиҳалаш кўринишида ўтказиш технологиялари турли – туман бўлиши мумкин, лекин улар асосида учта асосий элемент ётади: 1) лойиҳани ишлаб чиқиш алгоритми; 2) эксперт баҳолаш механизми ёки лойиҳани ўйин тарзида «ҳаракатда синаш»; 3) бўлажак мутахассислар - ўйинли лойиҳалаш қатнашчиларини функционал – ролли қизиқишларини аниқлаш механизми. Бу элементларнинг ҳар бири бўлажак илмий ходимни (лойиҳаловчини, конструкторни) тайёрлашда муҳим рол ўйнайди. Дастлабки икки элементда иштирок этиш улар ишлаб чиқаришда (фанда) инновацион жараёнларни ташкил қилишни ўрганишларига шароит яратади.

Ушбу ўқитиш технологиялари бевосита ишлаб чиқаришда (ёки илмий муассасада) амалга оширилганда айниқса самаралидир. Қизиқишларни мувофиқлаштиришга ёки хусусий мақсадларни умумийга келтиришга йўналтирилган охириги элемент, ўйинли лойиҳалашни ҳақиқий жараёнларни моделлаштиришга айлантиради ва бўлажак мутахассислар учун катта аҳамиятга эга, чунки лойиҳани «муассасалараро» келишиш ва синовдан ўтказишга ўргатиш хусусиятига ҳам эга.

Муайян вазиятли ишлаб чиқариш масалалари (илмий муаммоларни) ни ҳал қилиш. Бу метод бўлажак мутахассисда масалани (муаммони) муайян шароитда аниқ белгилаш ва ҳал қилиш маҳоратини шаклланишига ёрдам беради. Вазиятли ишлаб чиқариш масалалари ўқув масала – машғулотларидан тубдан фарқ қилади. Агар ўқув масалаларида ҳар доим аниқ белгиланган шарт (нима берилган) ва талаб (нимани аниқлаш зарур) мавжуд бўлса, вазиятли ишлаб чиқариш масаласида (илмий муаммода), одатда униси ҳам, буниси ҳам йўқ. Бўлажак мутахассисга масалани ечиш давомида, ҳақиқий вазиятларда бўлганидек, энг аввало ҳолатни ўрганиш, муаммо борми ва у нимадан иборатлигини аниқлаш зарур. Яъни асосланган қарорга келиш учун ўзи нима маълум ва нимани аниқлаш кераклигини белгилайди.

Шунинг учун бундай масалаларни ҳал қилиш технологиясига ўргатиш ўқув масалаларини ечиш технологияси ўргатишдан тубдан фарқ қилади. Ишлаб чиқариш масалаларини (илмий муаммоларни) ўзига ҳос муҳим томонлари бор:

- 1) одатда ишлаб чиқариш масалаларининг асосида аниқ ишлаб чиқариш вазияти ётади ва уни ҳал қилиш махсус кузатишлар натижалари билан мустаҳкамланган бўлиши кузатишлар натижалари билан мустаҳкамланган бўлиши керак;
- 2) таҳлил натижаларини ва уни ҳал қилиш бўйича ишлаб чиқилган хулосалар

ва мулоҳазаларни ишлаб чиқариш мутахассислари Билан муҳокамасини ташкил қилишга.

Бундай масалани ҳал қилиш вариантларини ишлаб чиқишнинг самарали методи бўлиб баҳс – мунозаралар хизмат қилиши мумкин. Баҳс – мунозара жараёнида талабалар бош ролни бажариб, олий ўқув юрти ўқитувчисига эса қуйидагиларни амалга оширишни назарда тутувчи муҳим роль ажратилади: фикрлар алмашишини бошқариш, ишончли далиллар асосида ўз фикрида тура олиш ва мухолиф томоннинг фикрини мунозара қилиш малакасини ривожлантириш, талабаларни актив фикрлаш фаолиятига ундовчи, айтилаётган мулоҳазалар, хулосалар ва таклифларни асослаш, билимларни долзарблаштириш, ўз фикрини баён қилишгина эмас, балки бошқаларни тинглашда маҳоратини ривожлантириш, талабалар билдирган фикрлардан фойдали ахборотни фойдали ахборотни олиш ва зарур хулосалар чиқариш, бўлажак тадқиқотчилар (лойихачилар, конструкторлар, технологлар ва б.) учун жуда зарур касбий сифатларни шакллантириш. Мунозараларни ўтказиш шакллари турлича бўлиши мумкин: мунозара – маъруза (бунда муайян вазиятларни муҳокамаси қўшиб олиб берилади), мунозара – ақлий ишғол, турли анжуманлар, семинарлар ва симпозиумлар кўринишидаги мунозаралар.

Ишбилармонлик ўйинлари бўлажак мутахассисларда, илмий ижодий – фаолиятлари тажрибасини ривожлантириш учун жуда катта имкониятлар яратади. Таълим фан ва ишлаб чиқаришнинг интеграциясини кучайтириш асосида ишбилармонлик ўйинларини ўтказиш, талабаларга ишлаб чиқаришдан (илмий муассасалардан) турли касбий вазиятлар имитациясини кўриш эмас, балки илмий – ижодий фаолиятда бевосита ўзларини қатнашишлари учун имконият яратади. Ишбилармонлик ўйинларининг бир неча турлари мавжуд:

1. Бўлажак мутахассисларни касбий фаолият объектларида ташкил қилинган илмий – техник мактабларидаги мутахассислар орасида функцияларни дастурий – ролли тақсимланиши асосидаги ишбилармонлик ва эвристик ўйинлар. Масалан бу фаолиятлар қуйидагича бўлиши мумкин:

- «масалаларни аниқловчилар» - кейинчалик ишлашлари мўлжалланган, ишлаб чиқаришда уларни фаол қидириш ва аниқлаш билан банд бўлган талабалар;

- «фаоллаштирувчилар» - ижодий жамоани ўзига ҳос каттализаторлари жамиятини бажарувчилар. Уларнинг вазифаси ижодий жамоани барча аъзоларининг фаоллашиши керакли даражада ушлаб туришни таъминлашдан иборат;

- «ғоялар генераторлари» - ғайриоддий фикр билдирувчи ва илмий муаммони ечилишига олиб келувчи йўлни таклиф қилувчи талабалар;

- «резонаторлар» - ғояларни туғилишга ва уларни ижодий жамоанинг бошқа аъзолари томонидан қабул қилинишига ёрдамлашувчи талабалар;

- «назоратчилар» - муаммони ечишнинг оптимал вариантыни қайта ишлаш ва танлаш билан банд бўлган талабалар.

Талабаларни илмий – ижодий фаолиятни бажариш ва илмий – техник мактабда ечадиган масалаларга тайёрлиги билан боғлиқ равишда маълум ролларни бажарувчи «сунъий интеллект» нинг турли вариантлари ишлаб туриши мумкин. Масалан, ижод мактабида ҳал қилинадиган масалалар банки яратилиб борган сайин «изловчилар» роли компьютерга берилиши мумкин. Агар компьютерга «назоратчилар» роли берилса янада фойдалироқ бўлади. Ўқитувчи ва раҳбарнинг бу ҳолдаги педагогик маҳорати шунда намоён бўлиши зарурки, талабалар юқорида кўрсатилган ролларнинг функцияларини машиналарга, яъни дастур тузувчиларга бериш кўникмаларига эга бўлишсин ва унинг методикасини ўзлаштиришсин.

Бир ихтисолик бўйича мутахассислашган, лекин илмий – ижодий характердаги турли масалаларни ҳал қилувчи ёки турли соҳаларга ихтисослашган, лекин илмий – техник фаолиятининг муайян фаоллик мажбуриятларига ўзлаштираётган бўлажак объектда ўтказиш мақсадга мувофиқ.

2.Раҳбарлар ва ўқитувчилар ролларни олдиндан аниқлайдилар, масалан, агар ўйин конструкторлик бюросининг технологияларини ўзлаштиришга йўналтирилган бўлса: «раҳбар», «бош конструктор», «ихтирочи», «оппонент», «чизмачи», «текширувчи», «назоратчи» ва бошқалар. Кейин уларнинг ҳар бирининг фаолий вазифалари ва уларнинг фаолиятларини баҳолайдиган йўриқномалар тузилиб ўйин жараёнининг ҳар бир асосий босқичи бўйича дастурлар ишлаб чиқилади.

Ўйинни ўтказиш жараёнида, талабаларнинг қайси гуруҳи жамоавий қобилиятни яхши намоён қилганлигини ёки у ёки бу ролни яхши бажарганлигини аниқлашга имкон берувчи беллашув, мусобақа элементлари мавжуд бўлиши керак.

Яқун ясашда «буюртмачи» ролини бажарувчи раҳбар (олим, инженер – техник ходим ёки ўқитувчи) у ёки бу операциянинг бажарилиш сифатига, шунингдек, топшириқнинг асосий мақсадига мос равишда бу операцияда рол ўйнаган талабаларга баҳо беради. Шу баҳолар асосида бутун гуруҳга, шунингдек алоҳида ролларни бажарганлиги учун айрим талабаларга баҳолар чиқарилади.

Навбатдаги ўйинни ўтказишда, талабаларнинг ишчи функцияларини (роллари) алмаштириш зарур. Бу уларнинг ҳар бирини илмий – ижодий мактабларда қатнашиш жараёнида турли ролларда, «детал ишлаб чиқувчи» дан тортиб, то «раҳбар»гача, бўлишга имкон беради. Бу ишнинг амалга оширилиши раҳбарлар ва ўқитувчиларга у ёки бу талаба илмий – техника мактаби аъзосининг у ёки бу ролларни бажаришга қобилиятини аниқлашга имкон яратади.

3. Ижодий фаолиятнинг турли босқичларида муайян стратегиялар, тактикалар ва методларини қўллашга йўналтирилган ишбилармон ва роли ўйинлар. Масалан: «Илмий тадқиқот ишида маъруза, баҳс - мунозара» туридаги ўйинда, асосий роллар қуйидагилардан иборат бўлиши мумкин:

- «бошловчилар» - ўқитувчи ёки талабалар илмий – тадқиқот ишлари олиб бораётган ишлаб чиқариш (илмий муассаса) мутахассиси. Тажриба тўпланиб боргани сайин аспирант ва талабалар ҳам бошловчиларга айланадилар;

- «йўлбошчилар» - муҳокама қилинаётган муаммонинг муайян масалалари бўйича вазиятни муҳокамага олиб чиқувчи маърузалардир.

- «безатувчилар» - йўлбошчиларнинг маърузалари ва чиқишларини кўргазмани равишда тақдим этувчи ва тушунтирувчи ўйин қатнашчилари;

- «Ассистентлар» - йўлбошчининг ёрдамчилари. Улар йўлбошчиларга ва оппонентларга барча кўргазма материалларини намоён қилишда кўмаклашишлари керак;

- «расмий оппонентлар» - йўлбошчилар томонидан тайёрланган маърузалар ёки бошқа материаллар бўйича мулоҳаза билдириш вазифаси расмий топширилган ўйин қатнашчилари;

- «норасмий оппонентлар» - муаммо бўйича илмий – тадқиқот ишлари олиб боровчи қолган барча талабалар, ўйин қатнашчилари;

- «провакаторлар» - ишлаб чиқаришда (илмий муассасада) мавжуд салбий ходисалар, далиллар ва ш у кабиларни қўшимча баён қилиш асосида, ўйин қатнашчиларининг фаоллигини оширишга ундовчи, ундовчи, муаммолар қўйиши керак бўлган ўйин қатнашчилари (ишлаб чиқариш ёки илмий муассаса мутахассислари, олий ўқув юртининг ўқитувчилари ёки илмий ходимлари, аспирантлар магистрлар ва талабалар);

- «қайд қилувчилар» - мунозаранинг боришини қоғоз тасмага, фото ёки магнит тасмасига ёзиб боровчи ўйин иштирокчилари;

- «Экспертлар» - маърузачилар, музокарачилар, жамоа қарорларига ҳолисони баҳо берувчи ўйин қатнашчилари (ишлаб чиқариш ва илмий муассаса мутахассислари, олий ўқув юрти ўқитувчилари ёки илмий ходимлари, аспирантлар магистрлар ва талабалар).

Бундай мунозара – ўйинларнинг асосий мақсади:

- бўлажак мутахассисларни (масалан тадқиқотчиларни) муайян ишлаб чиқаришдаги вазиятлар, ишлаб чиқариш мутахассислари ва талабаларни ёзма ва оғзаки маърузаларини ёки мулоҳазаларини тақдим қилиш асосида олиб борилаётган илмий – тадқиқот ишларининг моҳияти, мазмуни ва бориши ҳақида ахборот алмашишга ўргатиш;

- бўлажак мутахассисларга ўз нуқтаи – назари, ўз қарашларини исботлаш ва химоя қила олиш маҳоратини шакллантириш, ўзгалар билдирган ғояларининг моҳиятига кириб бориш, ишлаб чиқаришдаги илмий тадқиқот ишларининг муайян босқичлари бўйича қарорлар қабул қилиш кўникмаларини барпо этишдан иборат.

Мунозара – ўйинлар бўлажак мутахассисларда, илмий ишлаб чиқариш муаммоларини кўйин ва уни ҳал қилишга қизиқишни, тадқиқот ишларига ҳолисона (турли нуқтаи назарларни қабул қила олиш маҳорати) ёндашишга тарбиялайди: талабаларда муаммони кўйиш, унинг бориши ва ечими натижаларини муҳокамасида, ҳақиқий мунозаралар ва илмий – амалий анжуманлар ва уларда муҳокама қилинаётган масалалар бўйича қарашлар, ғоялар, билимлар ва тажрибаларни эркин алмаштиришда ўзини муайян тутиш кўникмаларини ҳосил қилади.

ПЕДАГОГИК ТАЪСИР ТЕХНОЛОГИЯСИНИНГ ДАРСДА ҚЎЛЛАНИЛИШИ

Ўқитувчи ва ўқувчининг ўзаро фаолиятида асосий параметрлар ўзаро муносабат, ҳам фикрлик, қўллаб-қувватлаш, ишонч ва б. Ҳамкорликнинг сифати, самарадорлиги мулоқотнинг ижодий характери, маданий савиясига боғлиқ.

Масалан, педжараёнда ижодий ҳамкорликнинг ривожланиши ўқуви томонидан педагог ролини ихтиёрий равишда қабул қилиши ўқувчи педагогдан ўрганишга, у билан мулоқот қилишга, унга ўхшашга ҳаракат қилади. Лекин бундай ҳамкорлик педагогдан белгиланган хусусиятларга эга бўлишни талаб қилади. Булар: маънавий, ахлоқий қиёфа, ўз касбининг устаси, янги мактаб ва замонавий педтажриба билан таниш, педмаданият, ишга ижодий ёндашиш, ҳамкасблар билан ҳамкорлик қила олиш фақат шундагина шахс шахсни тарбияловчи, маънавият маънавиятдан яратилади.

Шундай қилиб, инсонпарвар педагог ўқувчининг мактабдаги биринчи кунидан бошлаб, у билан шахсни ривожлантирадиган диалог тарзида мулоқот қилиб, унга мақсад, истак, фикрлар билдиради. Бунда педагог бундай таъсир этадики, худди ўқувчи бу туйғу, эмоция, фикрларга эгадай.

Ўқувчининг ривожланиши билан бирга ўқитувчи балки муносабати ўзгаради - педагогик таъсир объектдан ўқувчи аста - секин ўзини ривожланишга йўналтира оладиган ижодий шахсга айланади.

Педагог ўқувчиларга фақат ўқув масалаларини эмас, балки шахсий масалаларини ҳал қилишда ҳам ёрдам бериши керак. Улардан энг муҳими ўз

мақомини ўрганиш. Лекин педагогика амалиётида ўқувчининг ўзлаштириши таълим давомида омадсизлик ва ютуқларининг асосий кўрсаткичидир. Юқори ўзлаштириш одатда ўқитувчи ва ота-она томонидан ўқувчининг омади сифатида, паст ўзлаштириш эса омадсизлиги сифатида намоён бўлади.

Кузатишларнинг кўрсатишича, педагог ўқувчилар учун обрўли бўлиши мумкин, лекин бу обрўнинг асоси турличадир. Кичик ёшдаги ўқувчилар учун педагог эътиборли мансаби сабаб обрўга эга. Бу ёшда шахс обрўси эмас балки роль обрўси етакчилик қилади. Ўқитувчи ҳар бир ўқувчи ёки синф учун қарор қабул қилиш ҳуқуқига эга.

Педагогнинг ўқувчи билан мулоқоти яхши ўйланган психологик усул ва таъсир этиш механизми қўлланганда самарали бўлади. Масалан, ўқитувчи обрўси орқали таъсир ва «сирли» мулоқот самарали бўлиб, келишилган ҳолда йўналтирилиши мумкин. Ўзини кўрсата олиш ҳам катта аҳамиятга эга. Бу ўқувчиларга ўқитувчи образли яратишга, ҳамкорлик қилишга ёрдам беради.

Дарс - ўқитувчининг ўқувчи билан муҳим мулоқот шакли бўлиб, тарбиявий таъсирнинг руёбга чиқиши.

Дарсда ўқувчи ўқитувчи таклиф этган ўқув материални ўзлаштиради ва иш шаклига жалб этилади. У гуё ўқувчини «мажбурлайди». Бу мулоқот вақт вақти билан болани қийин аҳволга солади, чунки бу унга ҳос эмас. Бола ҳаётида иштирок этиб, педагог уни қийинчиликларни енгишда ёрдам беради.

Ўқитувчининг ҳолати ўқувчи учун ё қулайлик, ё ноқулайлик яратади. Шу орқали уларни мулоқотга чақиради.

- очик ҳолат;
- қўллар тана бўйича туширилган ёки тирсакда қайрилга;
- кафтлар вақти - вақти билан аудиторияга ўтирилади;
- силлик нафис ҳаракат;
- психологик ишоранинг тасвирийдан устунлиги;
- ўқувчилар диққатини жалб этиш мақсадида столдан аудиторияга бир неча қадам ташлаш, диққатни сусайтириш мақсадида - бир неча қадам орқага.

Дарс давомида ўқитувчи алоқани «Биз», «Биз янги мавзуни ўрганамиз...», «масалага яна бир бор қайтишимиз зарур...», «Кучимизни синаш вақти келди...» ва б. тарзида ўтказди. Бу операциядан фойдаланиш болаларни мулоқот учун «очишлишига» ёрдам беради.

Жаҳлдор бақираётган ўқитувчига қараётган ўқувчининг ҳолатини тасаввур қилайлик. Улар бу шароитда 45 дақиқа бўлишлари керак. Психологик кучланишни ечиш имкони йўқ. Бу имконият фақат танаффусда бўлади, шунда ҳам

навбатчи ўқитувчи кузатмаса. Танаффус вақтидаги тўпалон, ота-оналарни хайрон қолдиради. Бу дарс сифатини аниқловчи омил бўлиши мумкин. Танаффус тугаб, кейинги дарс бошланди. Ҳамма нарса яна такрорлансачи? Бола мактабдан касал бўлиб чиқиб, эртага у билан педагог эмас, психотерапевт ишлаши керак. Қулайликни намойиш қилиш ўқитувчи ва болалар ижодий фаоллигини ошириб, уларнинг психик соғлигини мустаҳкамлайди.

Ўқувчилар олдига мақсад қўйилиб, мазмуни ва таълим усуллари ишлаб чиқилгандагина, ўқитувчи ўқувчига таъсир эта олади.

Барча асосий элементлардан иборат дарсни кўриб чиқамиз.

1-элемент - ташкилий қисм бўлиб, ўқувчилар билан мулоқот бошланади, бунга саломлашиш, ўқувчиларни дарсга тайёргарлигини текшириш, жиҳоз, далолат, иш режасини эълон қилиш киради. Мақсад - дарсда ишчанлик кайфиятини яратиш.

2-элемент - ёзма ўйишини текшириш, мақсадга кўра турли усулда ўтказилади.

3-элемент - оғзаки вазифани текшириш, одатда, турли усулда ўтказилади (индивидуал, фронтал, мураккаб).

Индивидуал сўров - ўқитувчининг бир бола билан, фронтал эса бутун синф билан алоқадир.

4-элемент - янги мавзунини киритиш бу ўқитувчи ахбороти асосида ёки мустақил тарзда ўтказилади.

5-элемент - уй вазифаси. Вазифа моҳияти тушунтирилади. Ўқитувчи доскага, ўқувчи эса дафтар ёки кундаликка ёзади.

6-элемент - янги мавзунини мустаҳкамлаш, баъзан бирламчи ёки ҳамроҳ мустаҳкамлаш, зеро бу янги мавзу тушунтирилганда ўтказилади.

7-элемент - дарс якуни. Дарс ўқитувчи кўрсатмаси бўйича якунланади.

Ижодий ишловчи ўқитувчи дарсларнинг турли шакл ва турларидан фойдаланади.

Қўйида биз дарсда ривожланиш услубининг таъсирини ҳавола этамиз.

Мавзу. Сўз туркумлари

Мақсад: Сўз туркумлари ҳақида умумий тасаввур берди «от», «сифат», «фeyл» тушунчалари билан таништириш, турли сўз туркумига оид сўзларни фарқлашга ўргатиш.

1. Уй ишини текшириш.

Ўқитувчи: Биз «алфавит» мавзусини ўргандик. Келинг, текшириб кўрайлик, сиз қандай ўзлаштирдигиз?

Столингизда нуқталар қуйилган карточкалар бор. Нуқта ёнида ҳарф. Агар сиз нуқталарни алифбо тартибида бирлаштирсангиз нима чизилишини билиб оласиз.

Нима чиқди?

1-ўқувчи: Менда арча ҳосил бўлди.

2-ўқувчи: Менда ҳеч нарса чиқмади.

3-ўқувчи: Мен биламан, нега арча ҳосил бўлмаганини, чунки алифбони ҳам яхши билмайман.

Ўқитувчи: Энди бирга ишлаб, битга ҳам хатоси бўлмаган болаларга ёрдам берамиз. Ўзингизга «беш» баҳо қуйинг. 1 ёки 2 хатога йўл қўйганлар «тўрт». Хатолар кўп бўлса, баҳо қўйилмайди. Хор бўлиб алфавитни ўқиймиз.

Ўқувчилар хошияларига қуйидаги баҳоларни қўйдилар:

«беш» - 13 ўқувчи; «тўрт» 3 ўқувчи.

1-ўқувчи бажара олмади. Сўнг тушунтирди. «менда 3 хато бор эди, ЛЕКИН текширув вақтида уларни тузатдим».

2. Луғат иши.

Ўқитувчи: Доскага луғавий сўзлар; а. . . . з, к. . . . нвки, Я Малак. Керакли харфни қўйиб, алифбо тартибида ёзинг.

Мустақил иш.

Ўқувчилар вазифани бажарадилар.

Текшириш: Тамара ҳарфларни қўйиб, алифбо тартибида ўқийди.

Ўқитувчи: Кимда худди шундай?

Ким бошқа ўйлайди?

Хатоларни тузатинг ва ўзингизга баҳо қўйинг. Хато бўлмаса - «беш», битга хато бўлса «тўрт», кўпроқ бўлса, чизикча.

Ким ўзига «беш» қўйди (10-га ўқувчи).

Нега?

Ўқувчи: Мен хатосиз чиройли ёзди. «Тўрт» баҳони 5 ўқувчи қўйди.

Ўқувчиларнинг изоҳи: Мен хатосиз ёздим, лекин чиройли ёза олмадим, мен битга хатога йўл қўйдим.

Иккита ўқувчи баҳо қўймади.

Сўнгра ўқитувчи сўзларни жуфт бўлиб ўқишни таклиф этади. Бу сўзларни нима бирлаштириб турибди?

Ўқувчиларнинг жавоби: Бу сўзлар қиш ҳақида, улар предметни ифодалайди.

Ўқитувчи; Ким қишни кутяпти ва нега яхши кўради?

Ўқувчилар: Мен, чунки қорбўрон ўйнайман; биз қордан қалъа ясаймиз. Менга қиш унча ёқмайди, чунки совуқда кўчага чиққим келмайди.

Ўқитувчи: Мен қишни яхши кўраман. Шунинг учун сизларга гаплар туздим. Доскадаги гапларни секин овозда ўқинг.

Болалар коньки ва чангиларни оладилар, Кейин қор ёғади. Яқинда қиш келади. Катта қор уюмлари пайдо бўлади.

Ўйлаб кўрингчи, бу гаплар ҳикоя ҳисобланадими?

Ўқувчиларнинг жавоби: Биз бу гапларни ҳикоя деб ҳисобламаймиз. Чунки гаплар тартиб буйича тузилмаган.

Ўқитувчи: Унда менга ҳикоя тузишда ёрдам беринг, Столингизда гаплар ёзилган чизиқлар бор. Уларни шундай тартибда жойлаштирингчи, натижада ҳикоя ҳосил бўлсин. Жўра ўқи. Қолганлар эшитиб, таққослайдилар. (Жўра ўйинди). Нима дейсиз?

Ўқувчи: Мен кўшилмайман. Олдин қор ёғиб қор уюмлари пайдо бўлади.

Ўқитувчи: Бошқасини ўқи. Энди ўзингизни баҳоланг. Агар гаплар тўғри жойлаштарилиб, хатосиз чиройли ёзилган бўлса, «беш» қўйинг. Агар битта хато бўлса «тўрт», кўпроқ бўлса чизиқча.

Натижа: «Беш» - 12, «тўрт» 5.

3. Янги мавзу:

Ўқитувчи: Биз бугун дарсда фикр юритдик, ёздик. Буларни бир сўз билан қандай аташ мумкин?

Ўқувчилар: Иш; бу нутқ; оғзаки ва ёзма нутқ; гаплар; сўзлар.

Ўқитувчи; Нутқимиз сўзлардан иборат, ҳар бир сўз - бу қайсидир сўз туркуми. Дарсимизнинг мавзуси «Сўз туркумлари».

Мен ҳикоядан қўйидаги сўзларни кўчирдим: ким, қалин, келади, болалар, ёғади, катта. Уларни шундай 3-та гуруҳга ажратингчи, ҳар бир гуруҳда бир туркум сўзлари бўлсин.

Текширамиз. Нодира ўқи.

Жавоб: Қиш келади; қалин ёғади; болалар катта.

Ўқитувчи: Ким норози?

Жасур: Мен: қиш, болалар; катта, қалин; ёғади, келади.

Ўқитгачи: Сиз кимга қўшиласиз? (Бир қисм Нодира, бир қисм Жасур)

Албатта, сўзларни турлича жуфтликка ажратиш мумкин. Лекин бугунги дарсимизга Жасур тузган гуруҳ керак. Ҳар бир жуфтликка қандай савол бериш мумкин.

Сўнгра ўқитувчи ёрдамида ўқувчилар савол бериб, от ва феълни аниқлайдилар.

4. Мустаҳкамлаш.

Ўқитувчи: Китобларни очинг, 256 - машқ. Шартини ўқинг. Ким тушунтириб беради?

Биричи гап изоҳ билан бажарилади.

2 ва 3 мустақил бажарилади.

Текширув: Бир ўқувчи ўқийди. натижа таққосланиб, баҳоланади.

5. Мустақил иш.

Доскага расм осилади. Унга асосланиб, от туркумига оид сўзлар ёзиш керак.

Текширув: Домла ўқийди, қолганлар текширадилар: айиқ, қуён, свет, кўзикорин, тулки, дарахт, тўнка, қуёш ва б.

6. Дарс якуни.

Ўқитувчи: Сиз қайси сўз туркумлари билан танишдингиз? Ўқувчилар; От, сифат, феъл.

Ўқитувчи: Дарсда нима ёқди?

Ўқувчилар: Гуруҳга бўлганимиз, арча расмини чизганимиз, расм билан ишлаш; ҳикоя тузиш.

Ўқитувчи: Нима ёқмади?

Ўқувчилар: Хатоларга йўл қўйиш, «беш» дан паст баҳо олиш.

Дарсда қўйилди: «Беш» 12 та, «тўрт» 5 та. Бошқа баҳо йўқ. Хулоса: мулоқот даврида ўқитувчи мажбур этмасдан, ишонтира олди.

Ўқитувчи ишни тўғри ташкил этиб, синфда соғлом психологик иқлим ярата олди. Уй вазифасини текшириш вақтида ўқитувчи болаларнинг кўнглига қаради. Қийинчиликларнинг психологик сабабини аниқлаб, хатоларни бартараф қилиш йўлларини топди.

Конспектда фаол фикр юритишга, мустақил хал этишга чорловчи топшириқлар бор. Ўқитувчи фаолияти жараёнида Ўқувчиларга педагогик таъсир қилди: ҳаракатлантирди, рағбатлантирди, ўқувчини фаолият турига жалб этди, ўз-ўзини назорат этиш кўникмаларини шакллантирди ва б.

Тарбия - боланинг атроф - муҳит билан ўзаро алоқа тури экан, биз унинг биринчи босқичи - таъсирга - диққатни қаратдик. У оламнинг турли объектларига асосланиб, субъектив характерга эгадир. Педагогик фаолиятда субъектнинг - субъектга таъсири ўқувчининг теварак - атрофга муносабатини шакллантиришда аҳамиятга эга. Мулоқотнинг эркинлиги ўқитувчидан шахсга моҳирона таъсир этишни талаб этади. Бошқача айтганда, болаларга йўналтирилган педагогик таъсир фақатгина тушунарли бўлмай, балки қизиқарли шаклда ҳам бўлиши керак. Фақат шундагина педагог тарбияланувчиларга ижобий таъсир эта олади. Бола мустақил танлаш ҳуқуқига эга бўлиб, бу ўз ҳаётларига субъективликни таъминлайди. Шунинг эса тутиш керакки, болада у ёки бу мулоқотнинг шаклланганлиги унинг келажакда инсонлар, предметлар, олам билан ўзаро таъсирида аҳамиятлидир.

Педагогик таъсир шундай педтехнология билан таъминлайдики, бунда боланинг Дунё билан мулоқотини шакллантириш мақсадида, илмий изоҳланган оптимал таъсир турини аниқлашдир.

. Масъулиятли таълимда бола мотивациясини ошириш. Ўқитувчининг тушунтиришларига диққат қилмайдиган ўқувчилар бошқаларни чалғитади ва ўқитувчининг доимий безовталиги манбаи саналади. Дарс учун ажратилган вақтдан самарали фойдаланиш лозим, ўқитувчи хулқ-атвор билан боғлиқ муаммолари чалғимаслиги керак. Турли хил эътирозлар, огоҳлантириш ва чўчитишлар хулқ-атворни назорат қилишнинг зарурий, текширилган воситаси эканига қатъий ишонган педагоглар ўқувчиларнинг ғашига тегади.

Аслида ўқитувчи ва ўқувчилар топшириққа турлича назар билан қарайдилар. Ўқитувчилар қисқа муддат ичида ўқувчиларнинг бутун гуруҳини маълум кўникмага ўргатишни истайдилар. Дастур уларнинг қўл-оёғини боғлаб қўяди. Ўқувчилар эса кўпинча муваффақият қозонмоқчи бўлади. Бу каби истиқбол бўлмаса, топшириқдан «қочиб» қутулмоқчи бўлишади. Вазиятни идрок этиш ва баҳолашдаги тафовут ҳақида сўз юритиш мумкин. Рағбатлантиришлар худди чўчитиш каби ахволни яхшилаёт олмайди. «Мослаштириш стратегияси» ўқитувчи ва ўқувчининг турли қарашларини «уйғунлаштириш», мувофиқлаштиришга чақирилган. Бошқача айтганда унинг мақсади - ўқитувчи ва ўқувчиларни бир-бирини тушунишга ўргатиш.

Болани ўринли, мос саволлар бериш билан, педагог унинг нуқтаи назарини тушуна бошлайди, нималарни бошқача ва қай тарзда бажаришни англай олади. Шу тариқа болани фаолиятга ундаш мумкин. У ўқитувчига ахборот беради, шундан сўнг улар бирга ишлашлари мумкин. Ўқитувчи топшириқ қандай бажарилиши лозимлигини буюрибгина қолмай, балки болага саволлар қўяди, бу билан нима «мумкинлигини» аниқлайди, сўнг болани шуни бажаришга ундайди.

Таълим - механик тарзда ёд олиш дегани эмас, балки янги мазмунни фаол яратиш.

Ўқитиш - таълим жараёнига ундаш ва уни қўллаб-қувватлаш. Биз таълим жараёнида фаол қатнашувчи, ўз қарашлари учун масъулиятни ҳис этувчи катта бир синфмиз.

Инсон хулқи ҳақидаги ҳар қандай таълимот шахс тўғрисида тасаввурлардан бошланиш керак. Хулқ манбаи биологик ва психологик эҳтиёжларда яширин, деган фараз мавжуд. Учта асосий психологик эҳтиёж фарқланади, мулоқотга, билим (компетенцияга) ва мустақиллик (автономияга) эҳтиёж. Шахс учун бу эҳтиёжлар атроф-муҳитга тегишли реакцияни танлашнинг ички стимули саналади. Ташқи ҳолатга адекват реакция қилиш учун у ҳақида билимлар, уни бошқара олиш,

содир бўлаётган ходисаларни назорат қила билиш талаб этилади. Ривожланиш учун энг яхши муҳит «сезгир», яъни қўллаб-қувватлайдиган ва шахс танловини таъминлайдиган муҳитдир. Бироқ ҳамма нарса ички мотивларга боғлиқ эмаслиги ҳам аниқ. Атроф олам маълум хулқни ташқи қутилган хулқ билан ўхшатади ва реал хулқни шакллантиради. Бу жараён боланинг атроф-муҳит талабларига ўзининг мувофиқлиги ё номувофиқлигини тушуниши ва улар учун масъулиятни қабул қилиш билан боғлиқ. Мутлақо ёш болалар ва катталар: ота-оналар, ўқитувчилар ўртасидаги муносабатлар «ишончга» асосланади ва бу сифат атроф-муҳитга мослаштириш жараёнида асосий ўрин тутаяди.

Болалар мактабга ўз компетенциясини кенгайтириш билан боғлиқ онгли мақсад билан келади ва баъзан бу борада муайян ғояси ҳам бўлади. Улар ўз ривожланишида олдинга кўчиш, ўзи ва бошқаларга нимага қодир эканини кўрсатиб кўйишни исташади, бироқ формал дастурни ўрганиш бошланғич, тез орада болаларнинг ривожланиш суръатларида тафовутлар кўзга ташланиб қолади. Болаларнинг ўзлари ҳам, ўқитувчилар каби «ягона» талабларга доим жавоб бера олмаслигини тан олишга мажбур. Синфнинг бир қисми дастурни бажариш учун компотент эмаслиги ҳақида хулосага келиши мумкин. Бу ўқувчиларнинг бўлиниб қолишига сабаб бўлади. Муваффақиятсиз ўқувчи ўзига «иш ахтариб» қолади, ва ўқитувчининг назарида ёмон репутация: «тез чалғийди», «диққатни жамлай олмайди», «тиниб тинчимас» каби ном олади.

Дастур унинг жуда содда бўлган ўқувчилар билан ҳам ўхшаш вазият юзага келади. Ўқишга қизиқиш «чаққон» ва «оғир карвон» ўқувчида бирдек енгил йўқолиши мумкин. На униси ва на буниси ўз потенциасини тўлиқ намоён эта олмаслиги хавфли.

Боланинг мустақилликка эҳтиёжи таълим жараёнида қисман қондирилади. Ўқитувчининг «яхши» ва «кучсиз» ўқувчи билан ҳамкорлиги сифати турлича. Биринчи тоифа ўқувчиларга ишонган ва яхши натижалар кутган ўқитувчилар уларга кўпроқ эркинлик берадилар, бошқаларини қаттиқ назорат қиладилар, оқибатда эркинлигини чеклаб кўядилар, ташаббус ва масъулиятни зиммасига ололмаслигига сабаб бўладилар. «Кучсиз» ўқувчилар ўз ўқитувчилари, уларнинг касбий сезгирлиги, вақти, бардоши, кўпинча кайфиятига кўпроқ боғлиқ бўлади.

Таълим жараёнида шахсий ўзаро муносабатларнинг муҳимлиги, таълим бола ҳаётининг бошқа томонлари билан алоқадорликда келиши билан боғлиқ, бу алоқалар сифати натижани белгилайди.

Мактабда муносабатлар гўё «ўқиш сурати», ўзлаштириш билан боғлиқлиги ҳақида уйдирма мавжуд, аслида ўқишнинг ахvoli кўпинча ўқитувчи ва бошқа

Ўқувчилар билан шахсий муносабатларга боғлиқ бўлади. Тадқиқотлар парадоксал вазиятни кўрсатди. Кўплаб ўқитувчилар синфда «яхши» муҳит, болалар билан «яхши» муносабатларни муҳим деб билишади. Деярли ҳар бир ўқитувчи эътиборини болада жамлаш зарур деб ўйлайди. На ўқув материал ва на ўқитиш методлари, диққат марказида айнан ўқувчи бўлмоғи лозим. Аслида педагоглар энг кўп вақт ва кучларини мавзунини ўтиш, назорат иши натижалари, интизомга сарфлайди. «Бир томондан, ҳақиқий мақсадлар ва юксак иш мезонлари ва бошқа томондан, ўқитувчилар ишидан доимий қониқмаслик; уларнинг кўпинча ўқувчи учун «етиб бўлмаслиги» ўртасидаги узилишини қандай тушуниш лозим. Гап мана шунда.

Деярли барча педагоглар таълимнинг синф модели жисмоний ва психологик чекланишларини рўқач қиладилар, бизнингча эса, мактаб, муассаса сифатида ва ўқитувчилар ўқувчиларнинг фаолияти ҳарактерини, худди инсоний муносабатлар каби етарлича баҳолай олмаяптилар. Ҳар бир ўқувчи учун адекват (мос) таълим муҳитини қандай тушуниш лозим? Ўқувчиларнинг ўзи уни моделлаштириш ва такомиллаштиришга қай тақлид фаол кўмаклаша олади?

ТАРБИЯ МАҚСАДИНИ ИШЛАБ ЧИҚИШ ТЎҒРИСИДА

Тарбия – бу инсонни ижтимоий тажрибалар билан, унинг барча шаклларида - билим, ҳис-ҳаяжон, эстетика, одоб-ахлоқ қоидалари билан таништириш ва индивиднинг ички ўзига ҳос жиҳатларини, имкониятлари ва лаёқатларини ривожлантириш бўйича фаолият ҳисобланади. Мана шу тарбиянинг асосий манбаи - шахслар бўлиб қолади - бу жамият ва индивиднинг ўзидир. Тарбияланаётган шахс мақсадлари ва қадриятлари тизимида индивидуал ва ижтимоийлик нисбатлари муаммоси, тарбия назариясида марказий муаммо ҳисобланади. Жамият ва шахс бири-бири билан қандай муносабатда бўлади. Шахс жамиятдан ташқарида юзага келмайдиган жонзот ҳисобланади. Жамият эса шахслардан ташкил топади. У шахслар ўзаро муносабатлари жараёни натижаси ва жараёнидан иборат. Шахсиз жамият йўқ ва демак, жамият уларга боғлиқ бўлади. Баъзида, шахсни микросоцици, жамиятни эса макросоцици деб, атайдилар. Бу билан материя ҳаракатланиши ижтимоий шакли, икки асосий таркибий қисми тўғрисида гап бораётганлигини таъкидлайдилар. Шахс ва жамиятнинг яқин бир-бирига боғлиқлиги турли томонлардан қаралиши мумкин. Бироқ, шахс ва жамият бир нарсани ва бир хилда ўхшаш бўлиши, нимаси билан фарқ қилади? Унинг фарқи ҳажмига алоқадор бўладими: кичик шахс - катта жамият ёки яна бошқа муҳим фарқи борми? - деган саволларга жавоб бериш учун ўзаро боғлиқлик, мана шу доирадан чиқиши муҳим.

Мана шу ижтимоий субъектлар функцияларининг ўзига ҳослиги нималардан иборат.

Шахс жамият эмас. У жамиятда пайдо бўлиб, ўзини амалга ошириш жараёнида маданиятини ўзгартиради, баъзан маданияти ривожланишида шунчалик илгарилаб кетадиган ўн йиллар, баъзида ҳатто асрлар давомида жамият хотирасида қолади.

Ўзида жамият маданияти- унинг инъомларини мужассам этганлиги сабабли, шахс ижтимоий тажрибани, уни янги талқин қилишда, маънавий ва моддий қимматликларни яратишда, қайта англашда мустақил автоном бўлиб қолади.

Бундай шахс унинг замондошлари учун маълум бўлган ёки бегона тажрибани олиб киради, фақат вақт ўтиши билан аста-секин жамиятга кириб боради. Бундай шахс ўзини жамиятга қарши қўйиши, унга қарши чиқиши ва у билан курашишга киришиши мумкин. Жамият бу шахс ёки шахслар тўплами эмас.

Жамият – бу кадрлар ўз мактабини яратадиган, ўзининг сиқилишиб қолишига ҳар қандай субъектни хизмат қилишга мажбур этишга интилувчи, ўзининг мавжудлигини сақлаб қолиш учун шахсни ютиб юборишга қодир, ўзини ҳаракатлантирувчи ижтимоий бирликдир. Шу билан бир вақтда, жамият инсонлар тўплаган маданиятни сақлаб қолиш ва одамга етказиш усули демакдир. У одамлар тўплами умумийлиги ва уларнинг муносабатлари натижаси ифодаси ҳисобланади.

Шахс ва жамият ижтимоий ҳаётининг икки асосий субъекти сифатида иштирок этадилар. Ҳатто энг қулай ижтимоий шароитларда ҳам (ҳатто энг ноқулай ижтимоий шароитларда ҳам), улар бирлашмайдилар ва улар ўртасидаги фарқ камаймайди. маълум шароитларда улар бир-бирларига қарама-қарши туришлари мумкин.

Тарбия- жамиятдаги ҳодиса сифатида- ўсиб келаётган авлоднинг жамият ҳаётида, турмуши, ижтимоий ишлаб чиқариш фаолияти, ижоди ва маънавийлигида иштирок этиши мураккаб қарама-қарши ижтимоий – тарихий жараён ҳисобланади. Уларнинг одам бўлишлари, ривожланишлари, шахсийликлари ва индивидуалликликлари, жамиятнинг ишлаб чиқариш кучлари муҳим элементлари, шахсий бахтларини яратувчилари бўлиб иштирок этадилар. У ижтимоий тараққиёт ва авлодлар кетма-кетлигини таъминлайди.

Тарбия- ижтимоий ҳодиса сифатида унинг моҳиятини ифода этувчи қуйидаги асосий бнлгилари билан ифодаланади.

1. тарбия ўсиб келаётган авлодни ижтимоий ҳаёт ва ишлаб чиқариш шароитларига жалб этиш, улар билан эскираётган ва ҳаётдан чиқаётганларини алмаштириш амалий эҳтиёждан келиб чиққан. Натижада, болалар катта бўладилар, ўз ҳаётлари ва меҳнат қобилиятини йўқотаётган катта авлод ҳаётини таъминлайдилар.

2.Тарбия – доимий, зарур ва умумий категория. У инсоният жамияти юзага келиши билан бирга пайдо бўлади ва жамиятнинг ўзи яшар экан, у ҳам мавжуд. У жамиятнинг мавжудлиги ва доимийлиги, унинг ишлаб чиқариш кучларни тайёрлаш ва инсонни ривожлантиришни таъминлаш муҳим воситаси ҳисобланганлиги учун у зарурдир. Унда қонуний ўзаро боғлиқликлари ва бу ҳодисанинг бошқа ижтимоий ҳодисалар билан ўзаро боғлиқликлари акс эттирилади. Тарбия- ўқитишнинг бир қисми сифатида таълимни ҳам ўз ичига олади.

1. Тарбия- ижтимоий –тарихий ривожланиш ҳар бир босқичида, ўзининг вазифаси, мазмуни ва шакллари бўйича аниқ тарихий хусусиятга эга бўлади. У жамият ҳаёти хусусияти ва ташкил этилиши билан боғлиқ ҳамдашунинг учун ўз даврининг ижтимоий қарама-қаршиликларини акс эттиради. Синфли жамиятда турли синфлар, қатламлар ва гуруҳларда болаларни тарбиялаш асосий тенденциялари баъзан қарама-қарши бўлади.

2.Ўсиб келаётган авлодни тарбиялаш – уларнинг ижтимоий тажриба асосий элементларини ўзлаштиришлари ҳисобига, уларни катта авлод ижтимоий муносабатларга, муносабатлар тизимига ва ижтимоий зарур фаолиятига жалб этишлари жараёни ва натижаси асосида амаога оширилади. Катталар ва болалар ўзаро ижтимоий муносабатлари ва ўзаро алоқалари, таъсирлари ҳар доим уларни болалар ёки катталар англаб етишларидан қатъий назар, тарбиявий ёки тарбияловчи ҳисобланади. Энг умумий шаклларида бу ўзаро муносабатлар, болалар ҳаёти, соғлиги ва озуқаланишларини таъминлашга, жамиятда уларнинг ўрнини ва уларнинг рўҳий ҳолатини аниқлашга қаратилган. Катталар болалар билан ўзларининг тарбиявий муносабатларини англаб етишлари ва болаларда у ёки бу сифатларини шакллантириш мақсадларини ўз олдларига қўяр эканлар, уларнинг муносабатлари янада педагогик, англаб етилган мақсадга йўналтирилган тус олади.

Катталарнинг ижтимоий ҳодиса сифатида тарбия хусусиятларини англаб етишлари асосида, жамиятда болалар ва жамият манфаатлари йўлида тарбиялаш қонунларидан тушунилган ва мақсадга мувофиқ фойдаоанишга интилиш юзага келади. Катта авлодлар тарбиялаш муносабатларини тажрибаларини умумлаштиришга, уларда намоён бўладиган тенденциялар, алоқалар, қонунларни ўрганишга, улардан шахсни шакллантириш мақсадларида фойдаланишга онгли равишда мурожаат этадилар. Мана шу асосда педагогика-тарбия қонунлари тўғрисидаги ва болалар ҳаёти ва фаолиятини онгли равишда ҳамда мақсадга мувофиқ бошқариш мақсадларида, улардан фойдаоаниш тўғрисидаги фаниюзага келади.

Шундай қилиб, тарбия-ижтимоий ҳодиса-жамият ва индивиднингҳаётини таъминлашусули сифатида зарурдир; У маълум тарзда шаклланган ижтимоий

муносабатлар ва жамият ҳаёт тарзи натижасидаги аниқ тарихий шароитларда амалга оширилади; уни амалга ошириш асосий мезонлари шахсининг хусусиятлари ва сифатлари ҳаёт талабларига мос келиш даражаси ҳисобланади. Тарбия ижтимоий ҳодиса сифатид бутун ижтимоий ҳаётнинг табиий бир қисми ҳисобланади. Шунинг учун унинг қарама-қаршиликлари, ижтимоий ҳаётнинг энг умумий қарама-қаршиликларининг ифодаси ҳисобланади. тарбия акс эттирадиган бундай қарама-қаршиликлар қаторига қотиб ва эскириб қолганишлаб чиқариш муносабатларининг ишлаб чиқариш кунлари ривожланишини ортга суриш натижасида юзага келувчи қарама-қаршиликлар киради. Бу қарама-қаршиликлар ижтимоий тарбияда, ўсиб келаётган авлодни тайёрлашга консерватив ёндашишлар мустаҳкам ўрнашиб олиши кўринишида намоён бўлади. Бизнинг жамиятимизда ижтимоий ҳаётни ва ишлаб чиқариш кунларини фақат давлат мулкчилиги асосида ташкил этилиши ишлаб чиқариш ўсишини ортга суришга олиб келди. Давлат мулкчилиги ва режалаштирилиши устунлиги ижодий шахс фаоллиги ва ташаббускорлигига кўпинча тўсқинлик қилади. Халқ таълими тизимида бу ўзҳининг мазмуни, шакли ва методлари қандайдир расмийлаш ҳамда бир хиллиги билан ифодаланади. Тарбиядаги бошқа бир қарама-қаршилик ҳаёт талаблари ва шахсининг ижтимоий ҳаётга ва ишлаб чиқариш фаолиятига тайёргарлиги даражаси ўртасида юзага келади. Ҳаёт талабларини англаб етиш, мана шу талаблар асосида таобия мазмунини ва ташкил этилишини кўра билиш илмий-техник тараққиёт кескин ривожланишидан ортда қолади. Ушбу қарама-қаршиликнинг чуқурлашиб борган сари ўсиб келаётган авлодни замонавий тайёрлашга халақит қилувчи «қалпоқ» ва консерватив ҳолатларни ўз вақтида аниқлаш ҳамда йўқотиш зарур бўлади. Уни ҳал этиш таълим ва тарбия мазмунини мунтазам ва мос равишда ҳал этишни, таълим ва тарбия методларини ташкил этишни ҳаёт талабларига жавоб бера оладиган қилишни талаб этади. Мана шу ижтимоий ҳаёт янги шароитлари ва унга болаларни тайёрлаш эскириб қолган усуллари ўртасидаги қарама-қаршилик ҳисобланади. Тарбиядаги учинчи қарама-қаршилик- инсондаги мавжуд табиат кучлари, инсон табиати ривожланиши, унинг чекланмаган имкониятлари ва жамият ижтимоий ҳаётидаги бу ривожланиш чеклови сабаб бўлувчи, дастурташтирувчи шароитлар ўртасида юзага келади.

Эркинликни чекловчи, авторитет жамият истеъдодларни сундиради, одамларни бузади, илтифотли мансабдорларга ва бефарқ расмиятчиларга, машинага кўшимча, ишлаб чиқариш жараёни бир ортиқча қисмига, ижтимоий ҳаётда тўсиққа айлантиради. Демократик жамият моддий- техник баъзасини ривожлантира бориб, турли ижтимоий муносабатларни такомиллаштириб, ҳар бир инсон шахсининг

ижтимоий ҳаёт талабларига мос ва унда мавжуд табиий куч, истеъдод ва қобилиятларга нисбатан ривожланиш ҳақиқий шароитларини яратади.

Тарбиянинг тўртинчи қарама-қаршилиги- боланинг фаол-фаолиятли табиати, унинг ижтимоий ҳаётда, турли муносабатларда, муомолаларда иштирок этишга интилиши ва ҳаёт жараёнида амалий, ҳақиқий иштирок этиш учун тажриба, билимлари, маоака ва кўникмалари етишмаслиги ва унинг табиий ҳамда ижтимоий етук эмаслиги ўртасида кузатилади. Ушбу қарама-қаршилик болалар учун идрок этишга, тарбия жараёнида фаол иштирок этишга ҳақиқий ҳаракатлантирувчи куч, тағбат ҳисобланади. У болани фақат тарбиявий ўзаро муносабатлар объекти сифатида эмас, бошқа субъекти сифатида ҳам ижтимоий ҳаётда иштирок этишга таълим – тарбиявий тайёрлашга сабаб бўлади.

ТАЪЛИМНИНГ АСОСИЙ ҚЎЗГАТУВЧИ МОТИВЛАРИ

1. Масъулиятли таълимда бола мотивациясини ошириш. Ўқитувчининг тушунтиришларига диққат қилмайдиган ўқувчилар бошқаларни чалғитади ва ўқитувчининг доимий безовталиги манбаи саналади. Дарс учун ажратилган вақтдан самарали фойдаланиш лозим, ўқитувчи хулқ-атвор билан боғлиқ муаммолари чалғимаслиги керак. Турли хил эътирозлар, огоҳлантириш ва чўчитишлар хулқ-атворни назорат қилишнинг зарурий, текширилган воситаси эканига қатъий ишонган педагоглар ўқувчиларнинг ғашига тегади.

Аслида ўқитувчи ва ўқувчилар топшириққа турлича назар билан қарайдилар. Ўқитувчилар қисқа муддат ичида ўқувчиларнинг бутун гуруҳини маълум кўникмага ўргатишни истайдилар. Дастур уларнинг қўл-оёғини боғлаб қўяди. Ўқувчилар эса кўпинча муваффақият қозонмоқчи бўлади. Бу каби истиқбол бўлмаса, топшириқдан «қочиб» қутулмоқчи бўлишади. Вазиятни идрок этиш ва баҳолашдаги тафовут ҳақида сўз юритиш мумкин. Рағбатлантиришлар худди чўчитиш каби ахволни яхшилаш олмайдди. «Мослаштириш стратегияси» ўқитувчи ва ўқувчининг турли қарашларини «уйғунлаштириш», мувофиқлаштиришга чақирилган. Бошқача айтганда унинг мақсади - ўқитувчи ва ўқувчиларни бир-бирини тушунишга ўргатиш.

Болани ўринли, мос саволлар бериш билан, педагог унинг нуқтаи назарини тушуна бошлайди, нималарни бошқача ва қай тарзда бажаришни англай олади. Шу тариқа болани фаолиятга ундаш мумкин. У ўқитувчига ахборот беради, шундан сўнг улар бирга ишлашлари мумкин. Ўқитувчи топшириқ қандай

бажарилиши лозимлигини буюрибгина қолмай, балки болага саволлар қўяди, бу билан нима «мумкинлигини» аниқлайди, сўнг болани шуни бажаришга ундайди.

Таълим - механик тарзда ёд олиш дегани эмас, балки янги мазмунни фаол яратиш.

Ўқитиш - таълим жараёнига ундаш ва уни қўллаб-қувватлаш. Биз таълим жараёнида фаол қатнашувчи, ўз қарашлари учун масъулиятни ҳис этувчи катта бир синфмиз.

Инсон хулқи ҳақидаги ҳар қандай таълимот шахс тўғрисида тасаввурлардан бошланиш керак. Хулқ манбаи биологик ва психологик эҳтиёжларда яширин, деган фараз мавжуд. Учта асосий психологик эҳтиёж фарқланади, мулоқотга, билим (компетенцияга) ва мустақиллик (автономияга) эҳтиёж. Шахс учун бу эҳтиёжлар атроф-муҳитга тегишли реакцияни танлашнинг ички стимули саналади. Ташқи ҳолатга адекват реакция қилиш учун у ҳақида билимлар, уни бошқара олиш, содир бўлаётган ходисаларни назорат қила билиш талаб этилади. Ривожланиш учун энг яхши муҳит «сезгир», яъни қўллаб-қувватлайдиган ва шахс танловини таъминлайдиган муҳитдир. Бироқ ҳамма нарса ички мотивларга боғлиқ эмаслиги ҳам аниқ. Атроф олам маълум хулқни ташқи кутилган хулқ билан ўхшатади ва реал хулқни шакллантиради. Бу жараён боланинг атроф-муҳит талабларига ўзининг мувофиқлиги ё номувофиқлигини тушуниши ва улар учун масъулиятни қабул қилиш билан боғлиқ. Мутлақо ёш болалар ва катталар: ота-оналар, ўқитувчилар ўртасидаги муносабатлар «ишончга» асосланади ва бу сифат атроф-муҳитга мослаштириш жараёнида асосий ўрин тутади.

Болалар мактабга ўз компетенциясини кенгайтириш билан боғлиқ онгли мақсад билан келади ва баъзан бу борада муайян ғояси ҳам бўлади. Улар ўз ривожланишида олдинга кўчиш, ўзи ва бошқаларга нимага қодир эканини кўрсатиб кўйишни исташади, бироқ формал дастурни ўрганиш бошланғич, тез орада болаларнинг ривожланиш суръатларида тафовутлар кўзга ташланиб қолади. Болаларнинг ўзлари ҳам, ўқитувчилар каби «ягона» талабларга доим жавоб бера олмаслигини тан олишга мажбур. Синфнинг бир қисми дастурни бажариш учун компотент эмаслиги ҳақида хулосага келиши мумкин. Бу ўқувчиларнинг бўлиниб қолишига сабаб бўлади. Муваффақиятсиз ўқувчи ўзига «иш ахтариб» қолади, ва ўқитувчининг назарида ёмон репутация: «тез чалғийди», «диққатни жамлай олмайди», «тиниб тинчимас» каби ном олади.

Дастур унинг жуда содда бўлган ўқувчилар билан ҳам ўхшаш вазият юзага келади. Ўқишга қизиқиш «чаққон» ва «оғир карвон» ўқувчида бирдек енгил йўқолиши мумкин. На униси ва на буниси ўз потенциасини тўлиқ намоён эта олмаслиги хавфли.

Боланинг мустақилликка эҳтиёжи таълим жараёнида қисман қондирилади. Ўқитувчининг «яхши» ва «кучсиз» ўқувчи билан ҳамкорлиги сифати турлича. Биринчи тоифа ўқувчиларга ишонган ва яхши натижалар кутган ўқитувчилар уларга кўпроқ эркинлик берадилар, бошқаларини қаттиқ назорат қиладилар, оқибатда эркинлигини чеклаб қўядилар, ташаббус ва масъулиятни зиммасига ололмаслигига сабаб бўладилар. «Кучсиз» ўқувчилар ўз ўқитувчилари, уларнинг касбий сезгирлиги, вақти, бардоши, кўпинча кайфиятига кўпроқ боғлиқ бўлади.

Таълим жараёнида шахсий ўзаро муносабатларнинг муҳимлиги, таълим бола ҳаётининг бошқа томонлари билан алоқадорликда келиши билан боғлиқ, бу алоқалар сифати натижани белгилайди.

Мактабда муносабатлар гўё «ўқиш сурати», ўзлаштириш билан боғлиқлиги ҳақида уйдирма мавжуд, аслида ўқишнинг ахволи кўпинча ўқитувчи ва бошқа ўқувчилар билан шахсий муносабатларга боғлиқ бўлади. Тадқиқотлар парадоксал вазиятни кўрсатди. Кўплаб ўқитувчилар синфда «яхши» муҳит, болалар билан «яхши» муносабатларни муҳим деб билишади. Деярли ҳар бир ўқитувчи эътиборини болада жамлаш зарур деб ўйлайди. На ўқув материал ва на ўқитиш методлари, диққат марказида айнан ўқувчи бўлмоғи лозим. Аслида педагоглар энг кўп вақт ва кучларини мавзунини ўтиш, назорат иши натижалари, интизомга сарфлайди. «Бир томондан, ҳақиқий мақсадлар ва юксак иш мезонлари ва бошқа томондан, ўқитувчилар ишидан доимий қониқмаслик; уларнинг кўпинча ўқувчи учун «етиб бўлмаслиги» ўртасидаги узилишини қандай тушуниш лозим. Гап мана шунда.

Деярли барча педагоглар таълимнинг синф модели жисмоний ва психологик чекланишларини рўқач қиладилар, бизнингча эса, мактаб, муассаса сифатида ва ўқитувчилар ўқувчиларнинг фаолияти ҳарактерини, худди инсоний муносабатлар каби етарлича баҳолай олмаяптилар. Ҳар бир ўқувчи учун адекват (мос) таълим муҳитини қандай тушуниш лозим? Ўқувчиларнинг ўзи уни моделлаштириш ва такомиллаштиришга қай тақлид фаол кўмаклаша олади?

ТАРБИЯ ТИЗИМИДА ИННОВАЦИЯЛАР

Мактабда инновациялар масаласини муҳокама этганда, тарбия тизимларида инновациялар ташкил топиши тўғрисидаги масалаларни гапириб ўтмай бўлмайди. Лекин бунинг учун аввал, тарбиявий тизимнинг ички тушунчасини киритамиз. Шундан кейин тарбиявий тизимни фалсафий ва технологик жиҳатларда кўриб чиқишда, инновациялар юзага келишини ўрганамиз.

Шундай қилиб, педагогикада "тарбия" категориясининг бир вақтда, бир неча тушунчалари мавжуд тарбияни ўрганаётган авлодга тарбияни энг муҳим ижтимоий тажрибаларни етказиш бўйича махсус ташкил этилган жараён сифатида тушуниш, энг кенг тарқалган тушунчалардан ҳисобланади (17: 87). Шундан келиб чиқиб, ҳар қандай тарбия жараёнининг асоси, ҳақиқатда, ўқитиш ҳисобланади, деган хулосага келиш тўғри бўлади. Ушбу ҳолатда тарбия жараёни дидактик воситалар билан кўрина бошлайди. Тарбия тизимининг тушунчаси ўзи эса- ўзининг автономлилиги ва кўриб чиқиш ўзлига ҳослигини йўқотади0020ва дидактика ичига "тортиб киритилган" бўлиб қолади.

Тарбия жараёни ўзининг ўзига ҳослигини "сақлаб қолиш" учун "тарбия?, тарбия... тарбия!" биргаликдаги монография муаллифлари В.А.Каракровский, Новикова, Селиванова каби машҳур эстониялик педагог ва психолог Ё.Ё.Ёаймете таклиф этган унинг бошқа тушунчасидан фойдаланадилар. Агарда тарбия жараёнини " Ёаймете бўйича" қарайдиган бўлсак, унда тарбия тизими дидактикадан иборат бўлмайди, балки бир томондан психолого-педагогик, бошқа томондан эса- ижтимоий-педагогик тизимдан иборат бўлади.

Бу ўз навбатида тарбия тизими ўқувчиларга фақат дидактик сифатида эмас, (ўқитувчилар, дарслар, дарсликлар, уй вазифалари орқали), балки ижтимоий омил сифатида ҳам болаларнинг атроф-муҳитга жалб этилганлигини орқали ҳам таъсир кўрсатади; Ота-оналар, ўқитувчилар ва болалар ўртасида юзага келадиган муносабатлар орқали; албатта, ҳар бир таълим муассасаларида ташкил топадиган маълум психологик муҳит орқали таъсир кўрсатади.

«Дидактик тизим» тушунчаси педагогикада анча қадимдан шакллланган. Мактабнинг дидактик тизими таълим мақсадлари, ўқиш мазмуни, уни ташкил этишнинг метод ва шакллари орқали ифодланади. Албатта, тарбиявий мақсадлар ўрганилаётган материал мазмуни, уни етказиш шакли ва методлари, ҳамда шу кабиларни белгилаш орқали ўқитиш жараёнида ҳам амалга оширилади. Лекин тарбиянинг иккинчи тушунчаси мантиқида дидактик тизим –ўзитарбиявий тизимининг – дидактик тизимида иштирок этади, яъни унинг тизими ҳисобланади.

Таълим муассасининг тарбиявий вазифаси биринчи навбатда, ўқувчиларда, ўзини шу дунёда англаб етиш, бошқалар орасида ўз ўрнини топиш билан дунёга, маданиятга, атроф-муҳитга қадриятларни шакллантиришдан иборат. Лекин мана шу вазифани фақат ўқитиш жараёнида амалга ошириб бўлмайди: у индивидуал манфаатларини қондириш билан боғлиқ дам олиш доирасидаги ўйин, меҳнат, ижодий фаолияти билан ҳам боғлиқ. Шундай қилиб, хусусан тарбия тизими инновацияларини ўрганиш имконияти пайдо бўлади. Уни яратиш ва ривожлантириш жараёнида, ҳар гал қатор аниқ масалаларни ҳал этиш керак

бўлади: юқорида номлари келтирилган муаллифлар уларнинг бештасини алоҳида урғу билан кўрсатадилар:

1. Болаларда дунёнинг яхлит ва илмий асосланган кўринишини шакллантириш.
2. Фуқаролик ўзини англашни, ватани тақдири учун жавобгарликни шакллантириш.
3. Болаларни умуминсоний қадриятларга жалб этиш, улар орасида мана шу қадриятларга мос бўлган хулқни шакллантириш.
4. Ўсиб келаётган кедлажак авлодда, шахс хусусиятлари сифатида преспективликни, "ижодкорликни" шакллантириш.
5. Ўз-ўзини англашни шакллантириш, ўзини амалга оширишда болага ёрдам кўрсатиш.

Албатта, бу масалалар рўйхатини давом эттириш мумкин. Лекин ҳар қандай ҳолатда ҳам, мана шу вазифаларнинг ўзи юқорида санаб ўтилган тарбиялаш вазифаларининг "алоҳидалигини" кўрсатади.

Юқорида баён этилган дидактик қарашлар турли жиҳатларида инновациялар юзага келиши ва шаклланиши имкониятларини чуқур муҳокама қилиш каби, ушбу масала тарбия тизимини фалсафий ва технологик жиҳатларда, кўриб чиқишда тарбиявий инновацияларни қўллаб ўрганамиз.

Тарбия тизимини кўриб чиқиш фалсафий жиҳати-тарбиянинг мазмун-мақсадларини асослашни, уни конкретлаштириш ва тарбиянинг керакли мазмуни билан алоқасини асослаб беришни кўзда тутди. Биз аввал айтганимиздек, бугунги кун қарашлари остида, тарбия тизимида икки- турлича бўлган концептуал (кўп жиҳатдан қарама-қарши) ёндашишлар мавжуд.

Биринчи ёндашиш тарбия – бу ўзига ҳос мазмунга эга бўлган (фалсафий-педагогик, ғоявий, психолого-педагогик, маънавий ва бошқа) бола шахсига ижтимоий белгиланган ва мақсадга мувофиқ таъсир кўрсатишга асосланади. Бундай тарбия маълум шаклларда (фронтал, гуруҳли, индивидуал) ва маълум методлар билан амалга оширилади.

"Тарбия таъсир кўрсатиш сифатида" мана шу парадигмасида педагог барча чоралар билан самарали тарбиявий таъсир кўрсатишга эришиши керак. У (педагог) ўзи ихтиёрсиз, болалар ва ота-оналар тенг қимматли иштирокисиз- мана шу тизимда асосий субъект бўлиб қолади, чунки болалар ва "олиб борувчилар" ролида иштирок этадилар. Ва, албатта, тарбияда тенг ҳуқуқли шерик ҳисобланмайдилар. Бу ерда бола "тарбия предмети" сифатида, иштирок этади ва боланинг фаоллиги сифатида

субъективлик тўғрисидаги мурожаат ҳар гал "кераклигини фаол ўзлаштириш" ёки адаптив фаоллик деб аталувчи хусусиятга эга бўлади.

Бу ёндашиш биз илгари келтириб чиқарган ижтимоийлаштириш категорияси билан тўғридан-тўғри боғлиқ, бунда биз тарихий ишлаб чиқилган ижтимоий қоидаларни, кадриятлар, муносабатлар, маънавий ва моддий маданият билан муносабат усулларини, инсон томонидан ўзлаштирилиши жараёнини тушунамиз. Умумий қабул қилинган тип асосида айтадиган бўлсак- болани тарбиялаш (мана шу тушунтирилишда) -уни катталар дунёсига олиб кириш, уни умумий қонунлар бўйича "бирга каби" яшашга ўргатиш демакдир.

Шундай қилиб, ижтимоийлаштириш инсоннинг "адаптик фаоллик" қобилятига эга бўлишни кўзда тутди ва мақсадга мувофиқ жараёнлар (ўқитиш ва тарбиялаш), мактабгача, мактаб, махсус касб-хунар муассасаларида ҳамда тасодифий омиллар (оила, оммавий ахборот воситалари, санъат билан мулоқат қилиш) таъсири остида амалга оширилади.

Бу таъсир кўрсатиш тарбия тизими (ёки ижтимоийлаштириш) инсонпарварликка зид каби баҳоланиши мумкин эмас, чунки у албатта, авторетит воситалар билан амалга оширилиши шарт эмас.унда ўқитувчи ва болалар ўртасида,инсонпарварлик муносабатлари мавжуд бўлиши, гуманитар кадриятлар тарғиб қилиниши, гуруҳли ва индивидуал ижодкорлик элементлари татбиқ қилиниши мумкин.

Бундан ташқари, таъсир кўрсатиш ушбу тарбия тизими ўзи тарбия жараёнига демократик кадриятлар ва қоидалар киритиши керак (атроф-ҳаётдаги ўзгаришлар ортидан): ҳаётни ташкил этиш демократик усулларини ўзлаштириш (болалар ҳамжамиятидан бошлаб), бошқаларга нисбатан ҳуқуқ ва мажбуриятларини ўзлаштиришга амал қилиш.

Лекин, тарбия билан боғлиқ бу ёндашиш, амалда ўсиб келаётган ххх эмаслиги билан боғлиқ бўлиб чиқмоқда, чунки боланинг хулқи ва ҳаёти бу ҳолатда тўлалигича ташқи кучлар билан белгиланади. Ва унда юу танловни амалга ошириш имконияти қолмайди. Етказиш керак бўлган қандайдир тарбиявий мазмун,мана шу тарбиявий стандартдан келиб чиқувчи ижтимоий- педагогик –назарий- бу нарсаларнинг барчаси боланинг ички "хоҳлайман" истагига, балки ташқи "керак" талабига йўналтирилган методларни талаб этади. Шунинг учун ушбу тарбиявий тизим қандайдир жазо ва мажбурлашларсиз, мавжуд бўлиши мумкин эмас.

Тарбиядан бошқа ёндашиш инсонпарварлик тарбиявий тизимини яратиш билан боғлиқ. Бу ёндашиш биринчи навбатда, биз илгариги бўлимда батафсил кўриб чиққан индивидуаллаштириш жараёни билан мос келади (лекин уни бола

ижтимоийлаштириш масалаларини иложи борича яхши ўзлаштириб олиши мақсади билан боғлиқ ёндашиш билан адаштириш керак эмас). Яна бир бор эслатиб ўтамиз, индивидуаллаштириш - бизнинг тушунишимизча,-бу болада мавжуд ёки ўзининг индивидуал тажрибасида эгаллаган ягона, алоҳида ва ўзига ҳослигини таъминлаб туриш ва ривожлантириш бўйича катталарнинг ҳамда боланинг ўзининг фаолиятлари .

Индивидуаллаштириш – биринчидан- бирламчи асосий эҳтиёжларини индивидуал йўналтирилган ёрдам кўрсатишни кўзда тутуди- бусиз , табиий "ўзлигини" ҳис этиш мумкин эмас: иккинчидан, айнан мана шу индивид учун ҳос бўлган табиа берган (мерос бўлиб ўтган), жисмоний, интеллектуал, эмоционал қобилиятлар имкониятларни максимал, эркин амалга ошириш учун шароитлар яратишни кўзда тутуди. Ва, ниҳоят, учинчи индивидуаллаштиришнинг белгиси, асосий хислати- автоном маънавий ўзини қуришда,ўзини ижодий гавдалантиришда, "мослашувчан бўлмаган фаоллик", ҳаётий ўз йўлини танлашдаги қобилиятини ривожлантиришда инсонга ёрдам кўрсатиш.

Шахсни индивидуаллаштириш унинг «ўзлигини» ривожлантириш, шундай қилиб,кенг маънода инсонпарварлик тарбиявий тизимини ташкил этади.Тарбияда бундай ёндашишнинг мақсади, болаларга, уларнинг «субъектив мавжудликларини» ташкил этишда ёрдам кўрсатиш ҳисобланади. Бунинг учун ушбу тарбиявий тизимда, инсонга ўзини англаш ва ўзини амалга оширишда ёрдам берувчи махсус воситалар ишлаб чиқилади. Инсонпарварлик тарбиявий тизимининг субъекти энди фақат педагог эмас, балки болаларнинг ўзлари ҳам ҳисобланади (бола асосан, тарбия объекти ҳисобланган таъсир кўрсатиш тарбиявий тизимидан, унинг асосий фарқи ҳам мана шундан иборат).ушбу парадигмада педагоглар ҳам, болалар ҳам мактаб олдида турган мақсадларини биргаликда аниқлаштирадилар, уларни амалий вазифалар даражасига кўтарадилар ва ҳамкорликдаги фаолиятда амалга оширадилар. Мактаб инсонпарварлик тарбиявий тизими самаралилигини муҳим шарти, болалар ва катталарни умумий жамоага бирлаштириш ҳисобланади (лекин ўз вазифалари бўйича турлича бўлса ҳам-болалар, педагоглар, ота-оналар). Болалар ва катталарнинг ўзаро муносабатлари, маълум муносабатларни юзага келтиради, улар биринчи навбатда тизимнинг тарбиявий имкониятларини белгилайди.

Муносабатлар педагоглар алоҳида ғамхурлиги бўлиб қолади. Ҳар қандай инсонпарварлик тарбиявий тизими аниқ тизим ҳисобланади. Унинг ташкил топиши, фаолияти ва ривожланишида муҳит, шу билан бирга фақат ташқи таъсир кўрсатувчи омил сифатида эмас, балки ушбу тизимнинг ўзининг таркибий қисмида катта роль ўйнайди.

Тарбиявий тизимлар икки турини таққослаш, таҳлил қилиш якунида таъсир кўрсатиш таълим тизими ва инсонпарварлик тарбия тизими, ўзининг предмети мазмунида ҳам фарқ қилишини алоҳида айтиб ўтамиз.

Биринчиси, биринчи навбатда, дунёнинг ижтимоий кўринишини ўрганеди. Иккинчи тизим, ўзини-ўзи ўрганиш усулини ўрганеди. Маълум ижтимоий қоидаларни, кадриятларни, муносабатларни етказиб таъсир кўрсатиш тарбия тизими, болаларда ўзини англашга қобилиятни ривожлантириш масаласини ўз олдига қўймайди – бу унинг предмети ҳисобланмайди.

Инсонпарварлик тарбиявий тизими- бу бошқа гап. Инсон танлаб олиш субъекти сифатида иштирок этар экан, у бу танловни ўзига нисбатан амалга ошириши кўзда тутилади, демак ўзини англаш жараёнисиз, бу тизимни амалга ошириш мумкин эмас. Шунинг учун турли инсонпарварлик тарбиявий тизимлар, ҳозирги кунда, айнан мана шу йўналишда ривожланмоқда. Инновация (англаган ҳолда, умуман янгиликни киритиш сифатида) ишчи (амалий) тушунчасини эслаб, аниқ мисолда тарбия тизимини фалсафий жиҳатдан қарашда, инновация қандай шакллантиришини кўрсатамиз.

Тақдим этилган ёндашишларнинг ҳар бирида, инновация ёндашишлардан бирини аниқлаштириш ҳисобланса ҳам, ҳар гал қандайдир янги ғоя билан боғлиқ бўлади. Масалан, тарбия инсонпарварлик парадигмасини муҳокама қилиб О.С. Газман- тарбия мақсадини биринчи навбатда ўзини ривожлантириш ва педагогик ёрдам кўрсатиш ғояси билан боғлайди. Кўпчилик ҳозирги замон муаллифлари инсонпарварлик парадигмасини ўрганишларида, шахс ривожланишига амал қилиб ўзини ривожлантиришга (ёки ўзининг «ўзлигини» ривожлантиришга), турли томонлардан ёндашадилар. Баъзи муаллифлар ушбу сўзнинг кенг маъносидан келиб чиқадилар: ўзини умумийликка етказиш, барча одамлар учун ҳосликлар, ҳаммасига мос келиш, яъни у ёки бу социал идеологик талабларни контекстидан четга чиқадилар, умуминсонийликни, ўзини ривжлантиришдаги аҳамиятини таъкидлайдилар.

Муаллифлар иккинчи гуруҳи эса, ўз диққатини бошқача қаратадилар: инсон ўзининг индивидуаллигини, алоҳидалигини, ўзининг «ўзлигини» ривожлантиради (бу кўпинча умуминсонийликни намоён этиш индивидуал ифодаланган усуллари ўз ичига олади).

О.С. Газман «эркинлик педагогикаси: ХХИ инсонпарварлик тараққиётидаги йўл» номли асарида «ўзини ривожлантириш» терминида, юқорида айтилган икки мазмунни бирлаштириш ва ўзини ривожлантиришни фақат ягона субъектда тақдим этилиши мумкин бўлган янги сифатни ташкил этиш учун инсоннинг ўзида санъатни (маданиятлигини) ва табиийки, тўплаш, бирлаштириш жараёни сифатида

тасаввур этишни таклиф этади. Фақат ижтимоий ва биологик эмас, балки эркин (экзистенциал) мавжудот сифатида ўсиб бораётган инсон тўғрисидаги тасаввур маданийлиги ва табиийлиги тамойилларини эркинлиги тамойили билан тўлдирилишини талаб этади.

Шундай қилиб педагогик ёрдам иши эркинлик, ижодкорлик, катталар ва бола ўртасида ҳақиқий демократия ва инсонпарварликда юзага келадиган тарбия, бошқа маданиятга киради. Тарбия мақсадини педагогик ёрдам сифатида, мана шу умуман янги тушуниш мазмуни бўйича тарбия тизимини фалсафий жиҳатдан қаралганда, инновация ҳисобланади. У мана шу мақсадга мос янги тарбия технологиясини ишлаб чиқишга олиб келади.

Тарбия технологияси деганда биз, тарбиянинг маълум мақсадларига эришишга қаратилган махсус педагогик услублар тизимини тушунамиз. Ҳар қандай тарбия методикаси, тарбия технологияларидан ташкил топади. Масалан, жамоани режалаштириш, ўсмирлар билан алоқа ўрнатиш, педагогик диагностика технологияси ва бошқалар.

Агар – технология- бу тарбия методикасининг яқунланган қисми бўлса (унинг бирлиги), услуб эса ўз навбатида бу умумий ёки шахсий педагогик маданиятда қайд этилган тарбия технологиясига нисбатан яқунланган элементдир. Агарда услуб бирор бир тарбия масаласи билан барқарор боғлиқ бўлса, у оддий тарбиявий технология бўлиб қолади.

Масалан, синфни микрогуруҳларга бўлиш (қизиқиши бўйича, қуръа ташлаш бўйича, етакчилари бўйича): ҳамкорликдаги фаолиятда ўйин ролларини яратиш усуллари; гуруҳни муҳокамада сўзга чиқиш тартиби ва бошқалар- буларнинг барчаси тарбиячилари аниқ услубларига мисоллар. Лекин улардан ҳеч бири, қандайдир аниқ тарбиявий масала билан тўғридан-тўғри боғлиқ эмас, шунинг учун мана шу услубларни турли хил технологияларга киритиш мумкин.

Микрогуруҳларга ажратиш услубини жамоа бўлиб мақсадни белгилашда ҳам ҳамкорликда режалаштириш ва умумий ишларни бажариш технологиясида ҳам қўллаш мумкин ва гуруҳли таҳлилни ташкил қилиш усули сифатида ҳам ва мулоқот рейтингда машқлар ўтказиш услуби сифатида ҳам қўллаш мумкин.

Шунга мос равишда ишлаб чиқиляётган педагогик ёрдам технологиялари ҳам илгари маълум бўлган услублар йўналишидан иборат бўлиши мумкин, лекин маълум тартибда тузилган уларнинг кетма-кетликлари янги тарбия вазифаларига жавоб бера бошлаши мумкин. Педагогик ёрдам технологияси – бу ўсиб бораётган одамнинг бошқалардан ўзининг фарқини англаб етишга ёрдам берувчи ўзининг

бўшлиги ва ўз кучини- жисмоний, интеллектуал, маънавий, ижодий воситалардан фойдаланиши тизимидир.

Бу таълим олишда мустақил ва муваффақиятли илгари бориши, шахсий ҳаёт йўли ва ҳаёт мазмунини танлаш учун зарурдир.

Ушбу технологияни амалга ошириш ўқувчининг саволидан бошланади: «мен ким бўламан!», « қандай бўлишим керак?». Педагог билан биргаликда мана шу саволларни муҳокама қилиш, яна бошқа бир мустақил саволни ҳам келтириб чиқаради: «Қандай яшаш керак?» махсус ташкил этилган маслаҳатлар орқали айнан мана шу ўқувчига ҳос бўлган индивидуал ҳаёт тарзи, аста-секин тузилади, интеллектуал, эмоционал, жисмоний юкламалар қулай режими танланади.

Ўқувчи педагог ёрдамида муваффақият ва бахтсизликларга бардош беришнинг ўзи учун мос усулларини топади, меҳнат фаолияти мос турини аниқлайди, бўш вақтини узлуксиз иш шакллари, одамлар билан муносабатлар хусусиятларини белгилайди.

«Педагогик ёрдам» тушунчасининг семантик маъноси биринчи навбатда фақатгина бирор нарсага эга бўлган, лекин етарли даражада бўлмаган одамгагина ёрдам кўрсатиш ва қўллаб-қувватлаш мумкинлигидан иборат. Шунинг учун боланинг ўзида бирор нарсани билиш истаги пайдо бўлса ва бу йўлда унинг олдида қийинчиликлар пайдо бўлса – педагогик ёрдам ҳаракатга келади.

Шундай қилиб педагогик ёрдам технологияси, биринчи навбатда, вазиятга жавоб қайтаришдан иборат бўлади. Ўз навбатида бу технология турли услублардан иборат. Улардан бири- баҳолаш –алгоритмик услуб ҳисобланади.

Бола фаолиятини тузатиш ва баҳолаш муносабати: «яхши, ёмон», «тўғри- нотўғри», «мумкин- мумкин эмас» кабилар маълум ёши босқичида белгилар хулқи доирасини белгилайди. Бу услуб ўқитувчи обриси ҳали жуда кучли бўлмаган кичик мактаб ёшидаги ўқувчилар учун анча самарали бўлади.

Педагогик ёрдам технологиясини амалга ошириш учун, яъни бир услуб ижтимоий кўникмалар курсини мақсадга мувофиқ киритиш ҳисобланади. Ушбу курс этик маданият, ижтимоий муносабатлар, шаҳарлараро муносабатлар, қарор қабул қилиш, ўзини англаш каби фанлардан иборат бўлиши мумкин. Ушбу икки фан- академик эмас балки лаборатория- амалий машғулотлар ёки ўзини намоён этиш ва ўзаро алоқалар ҳамда ҳамкорлик тажрибаси учун жамоани ижодкорлик бўйича машғулотлар кўринишида қурилиши жуда муҳим.

Педагогик ёрдамни амалга оширишдан кейинги услуб- болалар жамоасини яратиш ва ўзини бошқаришда педагогнинг ёрдами ҳисобланади.

Шу ерда биз маълум бўлган эски оппозицияга қайтамыз: жамоа ва шахс. Лекин ушбу ҳолатда биз болалар жамоасини ташкил этишни ўз мақсадимиз сифатида эмас,

балки ҳар бир ўқувчининг ижтимоий, ижодий ўзини амалга ошириши шартли сифатида қараймиз.

Ўзини бошқариш бўйруқ бўйича юзага келмайди, балки болалар ва ўсмирлар қизиқишлари ҳамда мактаб фуқароси ҳуқуқлари ҳам ўз манфаатларини ўзаро ҳимоя қилишлари эҳтиёжларидан келиб чиқади. Ушбу ўзини бошқариш (айнан мана шу ерда педагогнинг ёрдами керак) мактаб доирасида болалар қизиқишларини бирлаштирувчи бўлганида ва мактабнинг ўзи фуқаролик жамияти сифатида қурилганда пайдо бўлади.

Агарда дискотека ўтказиш, саёҳатга бориш ёки қандайдир танловлар ўтказиш учун ўсмирлар бирлаштиришни хоҳласалар, мана шу вазиятда ўзини бошқариш локал тажрибаси пайдо бўлади. Катталар эса бу вазиятда ёрдамчи бўлиб қолишлари мумкин. Ўзини бошқаришда қоидалар ишлаб чиқариш мажбурий элемент ҳисобланади. Болаларнинг ўзлари яратадиган қоидалар, қонунлар, ҳуқуқ қоидаларининг муҳим аҳамиятга эгаллиги педагогикада анча аввал пайқалган.

Болаларнинг ўзлари яратган қуларни бирлаштиради. Мактаб ҳаёти муаммоларини янада демократик ҳал этишга имкон беради. Лекин асосийси, бундай қоидалар эркинлик ва масъулиятлилик доирасини белгилаб беради. Ушбу ҳолатни интизомлиликни ривожлантириш кучли воситаси сифатида тушуниб, кўпчилик мактаблар ўзларининг қонунларини, ўртоқлик Низомларини, виждон кодексларини яратмоқдалар. Лекин ушбу услубда ҳам маълум хавфли томонлари мавжуд. Педагог, баъзи болалар бошқалар устидан назоратчи бўлиб қолмасликларини кузатиб бориш зарур. Бундай ҳолатда болалар жамоасида адоват ҳам юзага келиши ва болалар қонунни бажарувчилар ва уларга қарши кузатувчиларга ажралиб қолишлари мумкин. Шундай қилиб, юқорида тасвирланган услублар (уларнинг рўйхати албатта, давом эттирилиши мумкин) тўплами янги мақсад- педагог ёрдам учун технологияни белгилаб беради. Ва мана шу мазмунда инновацион технологиядан иборат бўлади.

Умуман олганда, ҳар қандай тарбия тизими янгиланиши, инновациялар ҳисобига амалга оширилади. Бу эса икки- революцион ва эволюцион йўл билан содир бўлиши мумкин.

Инқилобий йўл одатда мактаб ҳаётида, жамият ҳаётидаги фавқулодда вазиятлар билан келиб чиқади. Иккинчи йўл- тарбия тизимининг самарали педагогик бошқариш билан мумкин бўлади, чунки янгиланиш механизмлари тизимнинг ўзида мавжуддир.

Тизимнинг ҳолати ва фаолияти тўғрисида яхши етказилиб туриладиган объектив ахборотлар, педагоглар ва ўқувчилар жамоасининг доимий, ижодий

изланишига йўналган ишлари таълим тизими янгиланишини режали ва бошқариладиган қилади.

Инновацион мактаб ташкил топиши дидактик жиҳатини таҳлил қилиш қуйидаги хулосаларга келишга имкон беради:

1. Инновацион мактаб ташкил топиши жараёнини дидактик кўриб чиқиш турлича учта жиҳатлар орқали амалга оширилади:

2. Фалсафий-методологик (ўқитиш мақсадлари);
3. Назарий (ўқитиш мазмуни, ўқитиш жараёни тузилиши ва қонуниятлари);
4. Технология (ўқитиш жараёни қодалар тамойили).
5. Дидактик қарашнинг фалсафий-методологик жиҳати қуйидагидан иборат.

У ёки бу ижтимоий буюртманинг мазмунидан қатъий назар, мақсадларни аниқлаштириш жараёни ҳар доим маълум педагогик стратегияни танлаш билан берилиши керак. Ижтимоий буюртмадан ўқитиш жараёнини ташкил этиш аниқ мақсадларига ўтиш жараёнида ҳақиқатда иштирок этувчилар барчалари шундай танловни амалга оширишга мажбурлар: олим-дидактиклар, мактаб маъмурияти, биринчи навбатда эса, янги таълим моделларини ишлаб чиқувчи инновацион мактаблар ўқитувчилари.

Турли педагогик стратегиялардан танлаб олиш тўртта йўналиши мавжуд:

6. бугун таълим соҳаси яхлит энг юксак вазифалари;
7. ўқитиш ва ривожлантириш жараёнлари нисбати;
8. таълим мазмуни концепцияси маълум турига йўналганлиги;
9. инсон маданияти тузилиши тўғрисида тасаввур.

Ушбу маълум педагогик стратегияни танлаш илмий объектив вазифалар билан умуман ҳал этилиши мумкин эмас. У ҳар бир аниқ инновацион гуруҳнинг умумий дунёқараш билан, методологик, фалсафий, антропологик қарашлари билан боғлиқ.

3. Дидактик қараш фалсафий – методологик жиҳатида мактабнинг инновационлиги ғоянинг ўзи умуман янгилigidан ташқари, мактабда мақсадни шакллантириш жараёни мавжудлиги қайд этилганligидан ҳам иборат бўлиши

мумкин. Мақсадни шакллантириш инновацион мактабнинг мавжудлигига сабаб бўлади, ва ўз навбатида ўқитишнинг ўзи у сабабли бўлади.

4. Инновацион мактабнинг ташкил топиши дидактик қараш (ўқитиш мазмуни, ўқитиш жараёни тузилиши ва қонуниятлари) назорат жиҳатлари қуйидагилардан иборат. Замонавий таълим вазиятлари шароитларида, деярли ҳар бир мактабда вариант қисмини аниқлаш ҳисобига бошлаш, кейин эса, инвариант асосини аниқлаштириб шахсий педагогик стратегиясини ишлаб чиқиш имкониятига эга. Яъни замонавий асосий ўқув режаси фақатгина турли инновациялар юзага келишига ёрдам берувчи омил сифатида эмас, балки ҳақиқий рағбатлантириш сифатида ҳам амал қила бошлайди.

5. Ўқитиш назарияси (ўқитиш жараёни тузилиши ва қонуниятлари), ўқитиш мазмунидан фарқли равишда инновациялар юзага келиши учун имконият ҳисобланмайди. Лекин инновацион мактаб ташкил топишини дидактик қарашда технологик жиҳатида юзага келадиган инновациялар учун чекловчи ролида иштирок этиши мумкин.

Инновацион мактаб ташкил топишини дидактик қарашдаги технологик жиҳати қуйидагилардан иборат.

Ўқитиш мазмуни ва технологиясида ўзаро боғлиқлик мавжуд. Ўқитиш мазмунидаги ўзгариш (мисол учун ўқувчи фикрларини ташкил этувчи схемалар киритиш), дарҳол мана шу мазмунни етказиб беришга қодир янги педагогик технологияни ишлаб чиқишни талаб қилади. Ва аксинча, маълум технологиялар ўқитиш мазмуни ҳажмининг ўзига ҳос чегараловчиларини илгари суради, масалан, давомийлиги ва қамраб олиш кенглиги. Аниқ педагогик технологиялар кўринишида берилган ҳар қандай инновациялар дидактик қараш технологик жиҳатида, бир томондан ўқитиш назарияси ва мавжуд мақсадлар билан чекланган, иккинчи томондан эса ушбу инновацион технология «мос» келадиган ёндашиш хусусияти билан (техноизланиш) чекланган. Инновацион мактаб ташкил топишини дидактик қараш турли жиҳатларига ўхшаш тарбиявий тизим ташкил топишини фалсафий ва технологик жиҳатларида қараладиган инновацияларни ўрганиш ҳам мавжуд.

Оммавий синфдан ташқари иш формалари педагогик коллектив орқали ҳар бир болага таъсир кўрсатишга имкон беради. Улар болаларда бошқаларни

тушуниш, коллективда бир – бирига таъсир кўрсатиш, тенглошлари ва катталар билан ҳамкорлик қилиш малакаларининг ривожланишига ёрдам беради.

Синфдан ташқари ишнинг анна шу оммавий - шаклларини иккита катта гуруҳга ажратиш мумкин. Бу гуруҳлар болалар фаолиятининг характери билан фарқ қилади.

Биринчи гуруҳ – фронтал шакллар. Болаларнинг фаолияти «ёнимда», «ёнида» принципи бўйича ташкил этилади, яъни улар бир бирлари билан ўзаро таъсирда бўлмайдилар, ҳар юр бола айнан бир ҳил ишни мустақил равишда бажарадилар. Педагог ҳар бир болага бир йўла таъсир кўрсатади. Чекланган болалар билангина тескари алоқа ўрнатилади.

Синфнинг ҳаммаси билан ўтказиладиган тарбиявий машғулотларнинг кўпчилиги «ёнида» принципи бўйича ташкил этилган.

Болаларнинг синфдан ташқари фаолиятини ташкил этиш шаклларининг иккинчи гуруҳи «бирга», «биргаликда» принципи билан ҳарактерланади. Умумий мақсадга эришиш учун ҳар бир иштирокчи ўз ролини бажаради ва умумий натижага ўз хиссасини қўшади. Ҳамманинг ҳатти – ҳаракатлари муваффақияти ҳар бир иштирокчининг ҳаракатига боғлиқ. Ишни бундай ташкил этилиши жараёнида болалар бир бирлари билан яқин ҳамкорликда иш кўришга мажбур бўладилар. Бундай фаолият коллектив фаолият номини олган, тарбиявий иш эса – коллектив тарбиявий ишлаб деб номланади. Педагог ҳар бир болага алоҳида таъсир кўрсатмайди, балки болалар ўртасидаги ўзаро алоқага таъсир этади, бу эса педагог билан ўқувчилар ўртасидаги тескари алоқанинг яхшиланишига ёрдам беради. Болаларнинг жуфт – жуфт, кичик гуруҳларда, синфдаги фаолияти «биргаликда» принципи бўйича ташкил этилиши мумкин.

Ҳар бир йўналишнинг ўз афзалликлари ва камчиликлари бор.

Биринчи гуруҳ педагог учун ташкил этишда оддийлиги билан фарқ қилади, лекин коллектив ўзаро таъсир малакаларини камроқ шакллантиради. Иккинчи гуруҳ болаларда ҳамкорлик, бир-бирига ёрдам бериш, масъулиятни ўз зиммасига олиш малакаларини ривожлантириш учун тенги йуқ. Бироқ кичик ёшдаги ўқувчиларнинг ёш хусусиятларига кўра (улар бошқа кишида тенг ҳуқуқли инсонни курулмайдилар, келишиб олишни, бирга бўлишни билмайдилар) коллектив шаклларни ташкил этиш педагогдан кўп вақт ва муайян ташкилотчилик малакаларини талаб этади. Унинг педагог учун мураккаблиги ҳам мана шунда.

Иккала йўналиш ўзаро боғланган ва бир-бирини тўлдиради, шу сабабли қуйида биз ҳар бир ёндашув имкониятларини аниқ бир форма (шакл) мисолида қараб чиқамиз.

Коллектив ижодий иш технологияси демократик мактаб шароитида айниқса актуалдир, чунки у гуманистик негизга - ўқувчиларнинг кичик гуруҳлардаги ўзаро ҳамкорлиги асосига қурилган. У тўртга асосий босқични ўз ичига олади.

Биринчи босқичда болалар олдига умумий мақсад қуйилади. Бу мақсадга эришиш учун улар гуруҳларга (3 дан 7-9 кишигача) бўлинади. Ҳар бир гуруҳ ўз вариантыни, бу мақсадга эришиш лойиҳасини таклиф этади. Бу босқичда фаолиятнинг умумий мақсади асосида болаларнинг бирлашуви рўй беради ва ҳар бир болада бу фаолиятни асослаш учун шароитлар яратилади.

Иккинчи босқичда таклиф қилинган барча вариантларни муҳокама қилиш давомида биттаси танланади ёки йиғма вариант яратилади. Шундан сўнг ҳар бир гуруҳ вакилларида иш кенгаши сайланади. Бу коллектив бошқарув органи бўлиб, ишнинг барча иштирокчилари ўртасида вазифаларни, бажарадиган ишларни тақсимлайди. Болалар бошқаларнинг нуқтаи назарини тушуниш, келишиб олишга ўрганадилар.

Учинчи босқичда иш кенгаши тайёргарлик ишларини амалга оширади, гуруҳлар ўртасида топшириқларни тақсимлайди, зарур ёрдам кўрсатиш мақсадида уларнинг ишини текшириб боради. Ҳар бир гуруҳ умумий лойиҳани амалга оширишга ўз ҳиссасини қўшади. Бунда бошқаларнинг муваффақияти бир гуруҳнинг ишига боғлиқ бўлади. Шунинг учун гуруҳларнинг иши улар ўртасидаги рақобатга эмас, балки ҳамкорлик асосига қурилади. Бу босқичда болалар коллектив бўлиб фаолият юритиш тажрибасини эгаллайдилар, бир - бирини тушуниш, бир - бирига ғамхўрлик қилиш, ёрдам кўрсатишга ўрганадилар, турли хил амалий кўникма ва малакалар ҳосил қиладилар, ўз қобилиятларини ривожлантирадилар ёки кашф этадилар.

Тўртинчи босқичда ўтказилган иш муваффақият ва камчиликлар нуқтаи назаридан муҳокама қилинади. Ҳар бир гуруҳ ўзининг хатти - ҳаракатини таҳлил қиладди, келгуси ишга доир таклифлар айтади. Мазкур босқич болаларда ўзининг ва бошқаларнинг ишларини таҳлил қилиш, уларга ўзгаришлар киритиш, малакалари шаклланишига ёрдам беради. Болаларда шунингдек объектив равишда ўзига - ўзи баҳо бериш ҳисси ривожланади, чунки бундай муҳокамаларда ҳеч қачон болаларнинг шахсий фазилатларига дахлдор гаплар айтилмайди.

Коллектив ижодий ишлар болаларга ҳар томонлама ижобий таъсир кўрсатади, уларнинг шахсий тажрибасини бойитади, муомала доирасини кенгайтиради. КИИ технологиясини мунтазам равишда қўллашда ҳар бир бола турли гуруҳларда иштирок этиш ва турли ролларни (ташкилотчи ва ижрочи ролини) бажариш имкониятига эга бўлади.

Коллектив ижодий ишлар билан «Коллектив ижодий ишлар энциклопедияси» китобида тўлароқ танишиш мумкин.

КИИ технологияси билан синфдан ташқари тарбиявий ишларни ташкил этиш технологияси ўртасида баъзи бир ўхшашликлар бор: унда ҳам, бунда ҳам моделлаштириш, ишларни амалий равишда бажариш ва таҳлил қилиш мавжуд. Шу сабабли, агар педагог ўзини тарбиявий ишларни мазкур алгоритм асосида ташкил этишга ўргатса, унинг болаларни КИИ жалб этиши осон бўлади.

Умумсинф тарбиявий машғулоти тайёрлаш. Фараз қилайлик, алгоритмик мувофиқ болалар коллективини ўрганиш босқичи тугалланган ва педагог машғулотнинг мана шу шаклини танлаган. Биринчи навбатда машғулотнинг мазмуни белгиланади, унга мувофиқ мазкур синф актуал бўлган машғулоти мавзуси танланади ва машғулоти ғояси ифодаланади.

Педагог ўзидан фикран шундай деб сўраши керак:

«Мазкур мавзунини очиб бориш орқали болаларга тарбиявий таъсир кўрсатиш натижасида нимага эга бўлишни истайман? «Умумсинф тарбиявий машғулотнинг мазмуни ривожлантириш, тўғрилаш, шакллантириш вазифаларини акс эттириши керак. Таълим бериш вазифаси умумий вазифалардан бири сифатида намоён бўлиши мумкин. Бошқа сўз билан айтганда « .. ҳақидаги маълумотларни баён қилиш» тарбиявий машғулотнинг мақсади бўлиши мумкин эмас (вазифалардан бири бўлиши мумкин). Педагог синфдан ташқари машғулотнинг мақсади ҳамда вазифаларини қанчалик аниқ ифодаласа, унинг исталган натижалар ҳақидаги тасаввури ҳам аниқ бўлади. Фақат шундан кейингина машғулотнинг мазмунини, методларни, воситаларни танлашга киришиш мумкин. Машғулотнинг мавзуси, мазмунига алоҳида аҳамият бериб, унинг мақсадини ифодалашга нормал ёндашадиган ёки уни умуман эътибордан четда қолдирадиган педагоглар непрофессионал иш кўрадилар. Бундай ҳолда тарбиявий ишнинг мақсадга йўналтирилганлиги ва системалилиги йўқолади.

Машғулоти моделини тайёрлаш натижалари умум синф тарбиявий машғулоти конспектида акс эттирилади. У қуйидаги тузилишда бўлади:

1. Машғулотнинг номи.
2. Мақсади, вазифалари.
3. Жиҳозланиши.
4. Ўтказиш шакли
5. Бориши.

Машғулотнинг номида синфдан ташқари машғулотнинг мавзуси акс эттирилади. У фақат акс эттириб қолмай, шакл бўйича лўнда қилиб ифодаланган, жозибали бўлиши лозим.

Вазифалар жуда аниқ бўлиб, мазкур мазмунни акс эттириши керак. Улар универсал ҳарактерда бўлмаслиги лозим. Масалан «Жонажон шахрига муҳаббат ўйғотиш» вазифаси ўрнига «шаҳар тарихига қизиқишни ошириш», «болаларда шаҳар юбилейига тайёргарлик ишларига ўз ҳиссасини қўшиш истагини ўйғотиш», «болаларда ўтмишда шаҳарнинг машҳур кишиларига нисбатан ҳурмат ҳисси шаклланишига ёрдам бериш» каби вазифаларни қўйиш яхши бўлади.

Синфдан ташқари машғулотнинг жиҳозланишига турли воситалар: кўлланмалар, ўйинчоқлар, видеофильмлар, дианозитивлар, адабиётлар ва бошқалар киради. Адабий манбанинг номинигина эмас, балки унинг муаллифи, нашр этилган жойи ва йили кўрсатилиши керак.

Синф машғулотлари экскурсия, викторина, конкурс, спектакл ва ҳоказо шаклда ўтказилиши мумкин. Бундай ҳолда машғулот режасида уни ўтказиш шакли «Математик викторина», «Фантазиячилар конкурси», «Ҳайвонот боғига экскурсия» номи билан бирлаштирилади. Агар синф машғулотни ўзида биронта ўтказиш шакллари бирлаштиради, унга болаларни жойлаштириш усули кўрсатилади: айлана, командалар ва ҳоказо.

Машғулотнинг боришида унинг мазмуни, тарбия методлари тавсиф этилади ва педагогнинг машғулотни биринчи шахс номидан батафсил, изчиллик билан баён қилинишдан иборат бўлиши мумкин ёки (педагогнинг шахсига қараб) асосий мазмуни карточкаларда ифодаланган тезисли пландан ташкил топиши мумкин.

Машғулотнинг боришини моделлаштиришда унинг давомийлиги ва структурасини ҳисобга олиш зарур. Синф тарбиявий машғулотни олти ёшлилар учун 15-20 минутдан ўн - ўн бир ёшлилар учун 1-2 соатгача давом этиши мумкин.

Мазмуни ва методлари бўйича хилма-хил бўлган синф машғулотларини самарали ўтказиш мақсадида унинг асосий тўрт босқичдан иборат бўлишига амал қилиш маъқул.

1. Ташкилий момент (0,5 - 3 мин).

Педагогик мақсад: болаларни ўқув фаолиятидан фаолиятнинг бошқа турига кўчириш, ана шу фаолият турига қизиқиш, ижобий ҳис-туйғулар ўйғотиш.

Типик хатолар: дарснинг бошланишини айнан такрорлаш, унинг вақт жиҳатидан узоқ давом этиши.

Тавсиялар: ташкилий моментда қутилмаган ҳолатни юзага келтириш, яъни топишмоқлар, муаммоли масалалар, ўйин моменти, товуш ёзувлари ва

хоказолардан фойдаланиш; болаларни уюштириш шакллари ўзгартириш; болаларни бошқа бинога (биология, физика, мусиқа синфларига, кутубхонага, мактаб музейига) ўтказиш ёки уларни синфда гиламча, айлана шаклда жойлаштириш болаларнинг дарсдан ташқари фаолияти самарали кўчишига ёрдам беради. Бу бўлажак машғулотга қизиқиш, ижобий ҳис - туйғулар уйғотади.

2. Кириш қисми (бутун машғулот вақтининг 1/5 қисмидан 1/3 қисмигача).

Педагогик мақсад: болаларни фаоллаштириш, уларни тарбиявий таъсири мойил қилиш. Педагог ўзининг педагогик прогнози ҳақиқатда болаларнинг имкониятлари, шахсий сифатлари, мазкур мавзу юзасидан хабардорлик даражаси, эмоционал кайфияти, фаоллик, қизиқиш даражаси билан қанчалик мос тушишини аниқлайди. Бу босқичда педагогдан болаларни қизиқтиришгина эмас, балки машғулотнинг бориши давомида унга қандай тузатишлар киритиши кераклиги ва тузаташлар қандай ҳарактерда бўлишини аниқлаш талаб этилади. Масалан, педагог ўзи маълум қиладиган нарсаларнинг янгилигига умид боғлаб, ҳикояни планлаштирган эди, аммо кириш суҳбати болаларнинг бу муаммони билишини кўрсатди. Бундай ҳолда педагог ҳикояни суҳбат ёки уйин вазияти билан алмаштириши зарур. Шундай қилиб, кириш қисмининг мақсади боланинг шахсий тажрибасидан машғулот мавзусига «кўприк ташлаш»дан иборат.

Типик хато - педагогнинг кутилмаганда болаларнинг таъсирланишидан (болалар педагог кутаётган нарсани айтмаслиги ёки қилмаслиги мумкин) кўрққани туфайли бу босқични инкор этиши.

Педагог машғулотнинг кириш қисмини болаларнинг фаоллигига эмас, балки шахсий фаоллик асосига киради, тескари алоқани менсимай, болаларга пассив тингловчилар ролини беради. У болаларнинг эмоционал кайфиятини эътиборга олмайди.

Тавсиялар кириш қисми машғулотнинг мазмунига қараб кириш суҳбатидан (билиш) ҳарактеридаги, эстетик ва ахлоқий машғулотлар ёки ақлни «чархлаб олиш» топшириқларидан (викторина, конкурси ва ҳ.к) иборат бўлиши мумкин.

Биринчи ҳолатда саволлар, иккинчисидан - топшириқлар болалар учун қизиқарли бўлиб қолмай, педагогга ўқувчиларнинг тайёрланган материални идрок қилишга тайёрлиги ҳақида ахборот бериши керак. Кириш қисмида педагог болаларнинг бўлғуси машғулот ҳақидаги дастлабки тасаввурларини шакллантиради, уларнинг фаолиятини ташкил этади, яъни баҳолаш системаси билан таништиради, машғулот планини маълум қилади, уларни командаларга

бўлади. Баҳолашнинг анъанавий тизимида педагог аниқ мезонларни бориши, зарур қоидаларни тушунтириши керак.

Болалар командаларга бўлинганда уларнинг хатти - ҳаракатларини рақобат асосига эмас, балки ҳамкорлик асосига қуриш лозим. Бунинг учун қуйидаги усул самаралидир: командаларга тўғри жавоблар учун очколар ўрнига қирқиб ажратилган расмнинг бўлакчалари тарқатилади. Машғулотнинг якуний қисмида бу бўлақлардан умумий расм йиғилади ҳамда баллар миқдори эмас, балки умумий натижа муҳимлиги аён бўлиб қолади.

Машғулотнинг кириш қисмида болаларни фаоллаштиришнинг турли - туман методлари ҳамда воситаларидан: муаммоли суҳбат, ребус, крассворд, топқирлик ва чаққонликка доир топшириқлар ва ҳоказолардан фойдаланиш мумкин.

3. Машғулотнинг асосий қисми вақт жиҳатидан энг давомли бўлиши керак (машғулотнинг 2/4, 1/3 дан сал кўпроқ қисми).

Педагогик мақсад: машғулотнинг асосий ғоясини амалга ошириш.

Типик хатолар: болаларнинг қисман ёки бутунлай пассивлигида педагогнинг фаоллиги. Методларнинг бир хиллиги - фақат ҳикоя ёки суҳбат. Кўрғазмалиликнинг йўқлиги фойдаланиладиган тарбия воситаларининг жуда ҳам камлиги. Онгни шакллантириш методларининг хулқ - атвори шакллантириш методларидан устунлиги. Дарснинг ўқув муҳити яратилиши. Ибратлилик, ўрганиш насихатгуйлик қилиш.

Методик тавсиялар: агар болалар максимал равишда фаол бўлсалар, машғулотнинг ривожлантирувчи, тўғриловчи, шакллантирувчи, тарбияловчи, таълим берувчи вазифаларини амалга оширишда тарбиявий самара юқори бўлади. Синфдан ташқари машғулотда болаларни фаоллаштиришда дарсдан фарқ қиладиган алоҳида эмоционал муҳитни яратиш биринчи даражали аҳамиятга эга. Масалан, болалардан қулларини кўтариш, ўрниларидан туриш талаб этилмайди. Интизомни сақлаб туриш учун алоҳида қоидалар жорий қилинади.

Бир масала юзасидан бир неча ўқувчи ўз фикрини билдириши энг қулайдир. Педагогнинг нутқида «тўғри», «балли», «офарин» деб баҳолайдиган фикрларнинг бўлмаслиги, баҳолар ўрнига хайрихоҳлик, ҳис-ҳаяжон, педагогнинг ҳис-туйғуларини ифодаловчи, қойил қолиш билан айтилган «Ҳа», «жуда қизиқарли», «Янги хабаринг учун раҳмат», «шундайми», «Буни қаранг-а!» каби иборалардан фойдаланиш илиқ, хайрихоҳлик муҳитининг яратилишига ёрдам беради.

Агар педагог хулқ - атвори шакллантиришнинг хилма - хил методларидан иложи борича кўп фойдаланса: вазиятни, ўйинни тарбияловчи машқлар, ўргатиш, топшириқлар бериш, машғулотга турли хил фаолият турлари: меҳнат ижодий ишлар, спорт элементлари ва ҳоказоларни киритса самарадорлиги ошиб боради.

Педагог турли фаолият турларини ташкил этишда болаларни командаларга бирлаштирар экан, уларни бир-бирлари билан эркин муомалада бўладиган қилиб жойлаштириши, вазифаларни эса хар бир иштирокчи ўзи учун алоҳида эмас, балки ўзини жамоанинг бир қисми деб ҳис этадиган қилиб тақсимлаши керак. Топпириқни бажариш учун вақт беришда командага уни бажаришни муҳокама қилишига бир неча вақт ажратиш ва команда вакилидан тайёрлигини сўраш лозим. Шундай тақдирдагина болаларда фаолиятнинг умумий мақсади, хилма-хил вазифалар ва ҳамкорлик учун сабаб (мотив)ла бўлади.

Онгни шакллантириш методлари болаларда эътиқоднинг, амалий этик (ахлоқий) тушунчаларнинг таркиб топишига ёрдам бериши керак. Бу мақсадларда хикоя методини ўқувчининг ахбороти, доклади тарзида ўзгартириш, тез-тез мунозарадан фойдаланиш яхши самара беради. Синфдан ташқари тарбиявий ишларнинг оммавий шаклларида болаларни мунозара қоидаларига ўргатиш лозим:

1. Шунини ёдда тутингки, баҳслашувчилар ҳақиқатни излайдилар, аммо уни турлича тасаввур қиладилар; баҳсда умумий мазмунни аниқлаш, кейин эса қарашлардаги фарқни ойдинлаштириш ва бунга ҳурмат билан муносабатда бўлиш керак.

2. Мунозаранинг мақсади – томонлардан бирининг ҳақлигини аниқлаш эмас, балки ҳақиқатни қарор топтиришдир.

3. Ҳақиқатни оппонент шахсига айблар қуйиш билан эмас, балки фактлар ёрдамида қидириш зарур.

4. Сўзловчини аввал ҳурмат билан тинглаш, кейин эса ўз нуқтаи назарини билдириш лозим.

4. Машғулотнинг якуний қисми.

Педагогик мақсад: болаларни эгаллаган тажрибаларини ўзларининг мактабдан ташқи ҳаётларида амалда қўллашга мойил қилиш (хоҳиш уйғотиш) ва машғулот қанчалик муваффақ бўлганлигини аниқлаш. Шундай қилиб, якунловчи қисм педагогнинг болага бошқа муҳитда тарбиявий таъсир кўрсатишига имкон беради.

Типик хатолар: бу қисм умуман инкор қилинади ёки «Ёқдимми?», «Янгидан нималарни билиб олдингиз?» қабулидаги икки саволдан иборат бўлиб қолади.

Тавсиялар: дастлабки натижаларни аниқлаш учун кроссворд, кичик викторина, берилган саволга узоқ ўйламай тез жавоб қайтариш, ўйин вазиятлари каби болаларни қизиқтирадиган тест характеридаги контрол топшириқлар. Болаларнинг эгаллаш тажрибаларини шахсий ҳаётларида

қўллашга доир турлича тавсиялар бериш. Бу мазкур муаммога доир китобларни кўрсатиш, болаларнинг машғулотда эгаллаган билим, малака ва кўникмаларини қўллаши мумкин бўлган вазиятларни муҳокама қилиш бўлиши мумкин. Ҳосил қилинган тажрибани қўллашга доир болаларга маслаҳатлар: улар ўз яқинларига нималарни гапириб беришлар, мазкур мавзу юзасидан нималар ҳақида сўраш мумкин; қаерга бориш, у ерда нималарга эътибор бериш, қандай уйинлар уйнаш, мустақил равишда нималар қилиш ва ҳоказо. Яқунловчи қисмда машғулот мавзусини келгусида яна ёритиб бориш зарурати борми, бор бўлса буни қандай йўл билан амалга ошириш мумкинлигини аниқлаш мақсадга мувофиқдир. Машғулотнинг яқунловчи қисмидан педагог бундан кейинги синф машғулотларини ўтказишда болалар ташаббусини ривожлантириш учун ҳам фойдаланиш мумкин.

Синфдан ташқари тарбиявий ишларнинг индивидуал ва оммавий шакллари, агар уларни ташкил этиш ва ўтказишда ота-оналар бевосита иштирок этсалар, болаларга тарбиявий таъсир кўрсатишда анча самарали бўлади.

ЎҚИТУВЧИ ПЕДАГОГИК ФАОЛИЯТИДАГИ ПСИХОЛОГИК ТЎСИҚЛАР

Инсонда ҳаётдан тўлиқ ҳисси пайдо бўлади, қачонки у камолотга етадиган бўлса, аниқроғи; ўз ғояларини амалга оширса, ўз талант ва қобилиятларини ишлатса ва шу одам учун ўзгача субъектив мазмунга эга бўлган ўз ишларига ва ўз кадриятларининг тизимига қарши чиқишга мажбурланмаган. Бу тизимнинг ортиқча инерциялиги ишончларини психик мустаҳкамлиги деб кўрсатилади. Бошқа тарафдан, кадриятлар тизимининг ҳаракатчанлиги, ўзгарувчанлиги қабул қилинган қонунларни қадрсизланишида, ҳар хил хатоларга йўл қўйишда акс этади.

Инсоннинг ташқи ва ички муҳитидан чиқувчи маълумотларни ҳаммаси кадриятлар ва тўсиқлар тизими томонидан кузатилади. Психологияда психологик тўсиқларни одамга маълум бир ҳаракатни муваффақиятли бажаришга ҳалақит қилувчи ички тўсиқлар (истамаслик, кўрқув, ўзига ишонмаслик ва ҳақозо) деб тушунилади. Психологик қаршилиқлар йиғиндисини химояланиш учун ишлатиб, ташқи муҳитнинг турли хил аксларини яратамиз. Ҳар бир одам ташқи ахборотлар йиғиндисидан унинг руҳий ҳаёти билан ҳеч қандай қарши чиқувчиларни киритмай, ўзгартириладиган маълумотни танлайди. Лекин дунё ҳақидаги бу тасаввурнинг сақланиши анчагина фикрлаш ижодий жараёнига тўсиқ бўла олади. Шунинг учун кириб келувчи янги маълумотларни бузувчи, химоялашнинг таъсиридан ишончи озод қилиш деган масала келиб чиқади.

Қадимдан янги ва номаълум ходисалар одамларда хавотир ғамда кўрқув туғдирган, Демак, салбий жинсларнинг пайдо бўлиши билан, индивидуал ва жамланган онгларнинг стереотип бўлишини ҳаёт тарзи, инсонпарварнинг қизиқиши ва одатларига қарашли бўлган инновациялар, уларда кўнгилсиз таассуротларни пайдо қилиши мумкин. Бу ҳол ҳаётий эҳтиёжларнинг хавфсизлик, ҳимояланиш, ўзини ҳаётда топиш билан боғлиқ. Фрустрацияга олиб борувчи шароитлар сифатида Е.Ермолаева томонидан инновацияда қуйидагилар ажратилади:

- жуда тез киритиладиган инновациялар;
- жуда кўп киритиладиган инновациялар (доимий);
- кўп ҳажмли (тизимли) инновациялар;
- альтернативсиз инновациялар.

А.Хон педагогларда учрайдиган когнитив ва регулятив психологик тўсиқларни ажратади. Унинг фикрича, янгилик олдида чиқувчи когнитив психологик барьерлар пайдо бўлиши мумкин, қачон янги нарса ҳақида маълум бир билимга эга бўлмаслик, сезишнинг йўқлиги пассив қарши бўлишни келтириб чиқаради. Регулятик психологик тўсиқлар янги ҳодисага юзма-юз бўлиб, бошлиқларга янгиликнинг ўзича ишончсизликда келиб чиқади ва янги кашфиётни киритишга фаол қаршилиқ билдиради.

Психологик тўсиқлар таҳлиliga бағишланган адабиётларда Антониюк томонидан ишлаб чиқилган тизимда, уларни баҳолашнинг мантикий туғри томонлари ажратилади. Психологик тўсиқлар қуйидагича кўриб чиқилади:

1) Янгилик киритилиши билан келиб чиққан инновация шароитида ишчилар ахволининг негатив психик шаклда бўлиши;

2) Ишчиларнинг ҳаракат, мулоҳаза, тушунча, фикрлаш, кутиш ва эмоционал кечинмалар йиғиндисиде онгли ва онгсиз, яширин ёки кўзга ташланиб, атайлаб ёки тўсатдан бўлиб, негатив психик аҳвол билан ифодаланади.

Психологик тўсиқлар параметрлари сифатида қуйидагилар ажратилади:

1. Тўлиқларни таркиб топшируви ва бошқа одамларда негатив муносабатни уйғотувчи аниқ омиллар; Психологик тўсиқнинг даражаси негатив ҳолатга эга бўлган одамлар сони билан аниқланади;

2. Ишчиларнинг негатив муносабат билдиришининг характер ва шакллари: нофаол, фаол сўнги шакллар.

В. И. Антониюк тадқиқотининг маълумотлари кўрсатадики: психологик барьерлар ижтимоий - психологик ташкилотларининг ривожланаётгани бўлиб

чиқади, фазода ва янгиланишининг турли босқичларида, турли ташкилотларда, турли хил тоифадаги ишчиларда унинг ўлчамлари ўзгаради.

Психологик қаршиликларнинг шундай трансформацияси янгилик киритишнинг турли босқичларида ҳар бир аниқ ҳолатларда (объектив ва субъектив тўсиқлар детерминантини ўрганиш уни турли усуллар билан бошқаришнинг йўллари ишлаб чиқиш ва тадқиқ этишни талаб этади.

М.В.Кроз унинг кўринишини ижгамой ўргатиши, аниқроғи, ушбу урнатишнинг неготив қутби деб ҳисоблайди. Шундай йўналиш муаммонинг чегарасини кенгайтиришга ёрдам беради ҳамда психологик тўсиқларда ҳам салбий, ҳам ижобий қутбларида диққатни ўрнатади.

Химояланишнинг барча турлари умумий хусусияти - уларни англай олмаслик, шунинг учун химоя қилувчи механизмлар ишининг фақат ташқи кўринишларини кузатса бўлади. Одатий хулқ заифлашади: кўрқув, ўзига ишонмаслик, хавотирланишлар пайдо бўлиши мумкин. Ёқимсиз маълумотни эшитиб, инсон унга ҳар хил муносабатда бўлиши мумкин. Тезда унинг аҳамиятини кичрайтириш (унга исталмас эди) уни бажарилишига имконият йўқлигини билиб ўз хоҳишларининг даражасини пасайтириш, унинг муваффақиятсизлигини омиларига диққат қилмасликка уринади. Психологик химоянинг яқин ўрганилган кўринишлари махсус номларга эга бўлди; инкор этиш, сусайиши, рационализация, чиқариб қўйиши, проекция индентификация, бегона бўлиш, ўрин алмашиш, каттарсис ва бошқалар.

Ўқитувчи педагогик янгиликларни йўқотамадан деган пайтида уларнинг кадрлигини тушуна бошлайди. Олдинги муносабатдан кўп синади ва бошдан курилади, кадриятларни янги тизими ўрнатилади ечишларнинг тизимлари ўзгаради.

Педагогик жасорат ўз хулқининг ўзгариши ҳақида ечимни қабул қилишида энг муҳим онлардан бири бўлади. Шу пайтда куч, воситалар, номаълум муносабатда ютуқ муносабати кўрқув ва янгиланиш билан қизиқишларнинг аралашмасидан яратилади.

Изланиш жасоратининг маъноси янгиланишига қизиқлигининг тўғри йўлини танлашидан иборат. Киритувчи жасорат янгиланишни янгиликлар киритишга ўтказиб кўришда шундай ўтказишнинг истаган ва зарарли натижаларнинг солиштиришидан келиб чиқади.

Педагог хулқининг ўзлаштириш механизмларидан бирига индентификация қарайди. Индентификация — онгсиз равишда ўзини бошқа одам билан солиштириш ва ўзининг ёққан хиссиёт сифатларнинг унга ўтказилиши. Бу ўз индивидуаллигининг чегараларини кенгайтириш билан ўзини бошқа инсонга

кўтариб қўйиши экан: агар инсон ўзининг менга бошқасини киритса, унинг фикр, ҳис ёки ҳаракатларини олиб келади. Ўзини «намуна» ўрнига қўйиб кўриб, ўзининг «мен» марказини умумий фазода жойлаштириб, у меҳрликни, эҳмоцияни, бошқасини ўзидек сезиш ва уни яхшироқ билиб олиш мумкин, аммо кечинмаларини тушуниши умумий ҳис ва туйғулар орқали индивидуалликларнинг «қўшилишини» англатади, Индентификация фақатгина ўзини бирортаси билан солиштирганда эмас, балки ўзини маълум бир бўлимга, синфга психологик тур курунишида ишланади. Демак, ўқитувчилар, у ёки бу педагогик оқимининг давомчилар («Занковецлар» ва бошқалар) ўзининг ички дунёсига улар томонидан ҳурмат қилинган инсонларнинг қадриятларини, ўрнатишларини киритадилар. Педагогик оқимига кирилишини ўз ҳурматини қадрлаш туйғуни шакллантиради, ўз ҳурматини оширади, чунки ўқитувчи ўзидан баланд, зўр ҳодисага қарашлигини сезади. Бу ўқитувчига кучли бўлиши ҳимоясизликни ечишга ёрдам беради. Индентификация ўзини тарбиялаш воситаси бўлади ва унинг асосини бошқа одамлар ҳис ва аҳволи билан эҳмоционал умумийлик сезишганидек эҳмоциядан иборат.

Турли хил психологик ҳимояларнинг кўриб чиқишни кўрсатадики: бири одамни тинчлантиради, қадриятлар тизимини ўзгартиради ва бу тизимга янгилашни киритади: бошқалар эса янгилашининг инкор этишига ёрдам беради ва ўз ички «мен»ни сақлаб қолади. Лекин педагогик янгилашишларни ўзлаштиришни ижтимоий ҳимоясини яратувчи ижтимоий жамоага, педагогик жамиятга боғлиқ. Ижтимоий - ҳимоя - бу жамиятда бор бўлган халқ усуллари, улар қарама-қаршиликда ва тушунмовчиликдан туғилади.

Антипедагогик тўсиқ - жамиятшунослик, психологик адабиётда анъанавий ишлатиладиган тушунча. Психологик, ички шахсият тўсиқ ўқитувчининг индивидуал хоссалардан ва ўзи кирадиган жамоанинг ижтимоий - психологик белгилардан келиб чиқади.

Ташқи томондан бу барьер айрим инновацияларга мос бўлган жамиятда вужудини тотал стереотипларни акс эттирган ҳимоялаш фикрларида - Пригожин «Ҳа лекин...» кўруниши бўйича яралган бир неча педагогик стереотипларни ажратади. Уларнинг кўпчилиги педагогик янгилашларнинг ҳолларида ишлатилади. Бир нечасини санаб чиқамиз:

1. Бизда бу ҳол бор. Таклиф қилинадиган янгилашиш билан ўхшаш белгилари бир мисол келтирилади. Бу ҳолатда оппонент фарқларнинг мазмунини ва ўхшашликнинг алданишини инобатлаш лозим. Икки тараф баҳс санъатига қараб

бор, чунки фарқлаш далилларга ўхшатиш контр далилларини қарши қўйса бўлади,

2. «Бу нарса бизда чиқмайди». Қуйидаги янгиланишни имкониятсиз қилувчи объектив шароитларни, хусусиятларини санаб чиқилади, уларнинг ҳаммаси аппонент учун таниқли бўлмайдилар: агар у «ўзиники» бўлса, ташқи тартибининг тушунтиришлари кўп, агар ичида бўлса, жойидаги ҳоссасига эътибор берилади («бизда моддий асос») йўқ.

3. «Бу нарса бизнинг асосий муаммоларимизни ечмайди» - радикал ечимларининг тарафдош фикри. Шу вақтда инновация ҳақиқий ривожланишнинг унча мард ва актив бўлмаган ўтказувчининг ҳоссаларига эга бўлади. Агар бош ва иккинчи даражаликнинг - интерпретация кўриб чиқадиган бўлса, олиб қўйишининг имкони доимо кафолатланади.

4. «Буниси қайта ишланишни талаб қилади». Янгиланишда унинг ҳақиқий камчиликлар, четланишлар, ишлай олинмаган элементлар чиқиб туради, чунки ҳар қайси лойиҳа иш режасининг кўриб чиқишига муҳтож. Лекин шуниси билан янгиланишни «тайёр эмас», «охиргача ўйлаб олинмаган» ва агарда ишлатишга жуда керакли ҳоссасига эга бўлади.

5. «Бу ерда ҳаммаси ҳам бир хил бўла олмайди» - айрим деталларнинг кесиб олишга қароргоҳни, шунинг учун янгиланишни ўзининг педагогик потенциали бўйича «беғуноҳ» бўлади, «ўргатилади», ёки бу сабабдан маъносиз бўлиб қолади, ёки сезиладиган таассуротлар бўлмайди.

6. Бошқа фикрлар ҳам бор. Бошқа муаллифлар, мактаблар томонидан чиқариладиган қуйидаги янгиланишига реал альтернатива тушунилади. Шунда аппонент параллел инноваторлар билан рақобат муносабатда қўйилади. Бу ҳолат масала ечиш муаммосини улар орасидаги ўзаро муносабатлар соҳасига ўтказди. Янгиланишнинг ҳаётий антипедагогик онгнинг ва янгиланишини ўзлаштириш босқичидаги ҳулқнинг келиб чиқишини ҳарактерлайди. Бошланган педагогик жараён янгиланишига ўтса, уни тўхтатишига методларнинг яхши ишлаб чиқилган тўплами мавжуд. Улар орасида энг кенг тарқалганларни қуйидагилар ҳисобланади:

- «конкретлашган ҳужжатларнинг усули» - янгиланишнинг, унинг мазмунини ҳажмининг кенг тарқалишига йўл қўймаслик;
- «бўлакли киритиш методи» - биргина элементнинг киритилиши;
- «доимий тажриба методи» - тажрибали ситуацияда сунъий ушлаб олиш;
- «ҳисобот киритиши методи» - ҳақиқий киритишнинг ўзгартириши;
- «параллел киритиши методи» - янгиланишнинг эскиси билан бирга вужуд бўлиши. Элементларнинг кўпчилиги янгиларга алмашмайди, аммо улар билан боғлиқ бўлган янгиланишига ҳаракатларни давом этади.

Психологик тўсиқ билан боғлиқ бўлган янгилашишга қаршилик деган ўзгача ички сабаблар мавжуд. Улар орасида ўз омилкор эмаслигини кўрсатишидек, шахсий мулкдорсизлигидан, ўзининг ўз баҳолаш, ҳақида хавотирлашдан кўрқувни айтса бўлади.

Инновацияларни ўзлаштирмаслик сабабларидан бири ривожланмаган еча олса бўладиган мотивациядир, шунда ўқитувчиларда омадсизликлардан қочишлар усули бўлади.

Кўпинча психологик тўсиқни ифодалашда «центрация» тушунчасини ишлатадилар, бу тушунча педагогик жараён қатнашувчилар қизиқишларининг мазмуний босқичларни кўрсатади. Қатнашувчининг шахсият центрацияси аниқланади. Ўқитувчи централизациянинг раҳбарият қизиқишлари: ота-оналар қизиқишлари: касбдошлари қизиқишлари; ўқув-фанлар қизиқишлари; ўқувчилар қизиқишлари; ўқитувчининг центрацияси бу ҳам унинг йўналиши, ҳамда одамларнинг қизиқишларга хавотирланиши ўзгача психологик мурожаатлик, уларга ўқитувчининг қараталиши. Янги ўқитувчи учун ўзининг диққат эътиборини бир жойга жалб этади, ҳам ўз кечинмалар, ўз хулқига диққат қилиши ҳос. Ёш ўқитувчи янгилашишга мардона интилади, ўзининг ишонганига ёрдам беришга ишонса. Кичик етакчи ўқитувчининг қизиқишлари, кечинмалари иш усулларига ўтади. Тажрибаси кўпроқ ижодли ўқитувчи учун ўқувчилар қизиқишида марказлашган. Ўқувчини тушунишига ёрдам берувчи, у билан мулоқот ўрнатиш, унинг ривожланишига ёрдам беришга қаратилган янгилашишлар ўқитувчини қизиқтиради. Қуйидаги ҳолатда ўқитувчининг марказланиши фақат ўқувчиларга маълум бир маънони ўтказиш учунгина эмас, балки бирламлашув, ижодий изланиш ва шахсиятининг ўсиб боришига қаратилган. Илгарироқ кўрсатилган педагогик тўсиқларга ижодий тўсиқларни киритса бўлади:

1. Бошқа одамларга ўхшаш, улардан ўз мулоҳазаларда, хулқларда фарқланмасликка интилишда ижоддан устун бўлишда конформизмга иштиёқ.

2. Одамлар орасида «оқ қора» (ўзгача) бўлиши ва тентак кўринишидан кўрқув. Бу иккала йўналишлар ўқитувчининг биринчи мустақил педагогик хулқида, биринчи ижодий мулоҳазалар, педагоглар, ота-оналар, болалар орасида керакли таскинларни топмаса пайдо бўлиши мумкин.

3. Бошқа инсонларнинг фикрларини танқидлашда ва ўзининг ёқгирмаслиги учун агрессив (сержахл) кўринишдан кўрқув, Бизнинг маданият шароитида қуйидаги фикр кенг тарқалган: агар одамни танқид қилсанг - ўзининг хурматсизлигини билдирасан.

4. Бирор инсоннинг вазиятни танқид қилсак, унинг томонидан қасд қилишидан қўрқув. Одамни танқид қилсак, одобда у жавоб реакцияни қайтаради. Шу реакциядан қўрқиб, ўз ижодий тафаккури - ривожига тўсик қўйишимиз мумкин.

5. Шахсий хавотирланиш, ўзига ишонмаслик ўзини салбий ўзлаштириш («Мен концепция»), ўз шахсиятини баҳолашда пасайишлар билан характерланган.

6. Тафаккур ригидлаш («ёпишқоқлиги»)ни Архаенгельский ўзлаштарилган билимларни уларнинг хилма-хиллик имкониятсиз яхши тушуниб олиш деган хоссаси деб қўриб чиқади.

Одатий ўйлаш қобилияти кўпчилик ҳолларда янгиликларни қабул қилмасдан, уларни четлаб ўтишга олиб келади. Ўқитувчи тўсатдан келувчи янгиликларга ўзлаштирмай ижодга интилишга уринмайди. Тафаккурнинг янги фикрларга, ўз хулқнинг моделида доимий ўзлаштиришда ихчамлиги бўлмаса, ўзгарувчан муҳитга мос келолмайсиз дунё ўзгаради ва ҳар қайси одам биргаликда ўзгариши керак, аниқ тўғри тасаввурлар ўзгармай туриб вужуд бўлмайди, деб психика тушуниши керак. Эскирган тасаввурларнинг бузулиши ўқитувчининг касбий билимда камчиликка айланади ва у янги тахминлар билан тўлдиришга уринади. Лекин буни ўзгартириш осон эмас, чунки ўйлашлар ўрнатилса, ўз фикрни ўзгартирмасликка ҳаракат қилади,

Шунда пайдо бўлган қарашлар тасаввурни сусайтиради, яъни фикрларни чиқарганда озодликка чек қўяди.

Ўтмиш ёндашувларининг қотиб қолиш стереотипи янги фикрлар ва кашфиётлар йўлида туради. Янги усуллар педагогик жамиятда қизғинлик туғдиради, шу ҳолда ўқитувчи ўз кечинмаларини ўз-ўзи билан келишмовчиликка келади.

Бошқа ҳолда у педагогик жамоа маданиятига мослашади. Қачонки у «кераклича» иш қилса, ўзининг руҳий соғлиғини асрай олади. Лекин бу ёмон ички келишмовчиликларга, йўқлигини сезишга олиб келади.

Педагогик хулқ - бу ўз индивидуаллигининг максимал ривожланиши, ўзини муҳим бўлишини англаш экан. Ўқитувчи шуни билиши керакки: агар инсон ўзининг ахлоқий, интеллектуал бир бутунлигини бузса, ўз қадрият, ғояларнинг бўлагидан воз кечса демак у бахтсиз бўлади ва озодлигини йўқотади. Озодлик бошқаларнинг ҳурматини, ҳамда шахсини иззат қилишга олиб боради. Агар ўқитувчи ўзининг ички бир бутунлигига етса бошқаларга қараганда, омади кам бўлса ҳам, лекин ўзига ишончи бор, бошқаларнинг фикрга қўшилмаслигига, ҳолат томонидан енгиши бўлмайди. Бу ходиса унинг ижодий ишлаб чиқаришни аниқлайди, чунки у ўз фаолиятининг ўзгаришларини ижобий қабул қилади. Чунки

кийинчиликлар билан мустақил курашганига тайёр бўлади стереотип ва ўрнатишларнинг бузилишларига имконият бўлади. Жамиятда шундай махсус усуллар «борки», инсонни педагогик фаолиятни тамомлашга мажбур этади.

Ижтимоий тўсиқларни шакллантирувчи операцияларидан бири устидан кулишдир.

Инсонни енга олиш учун унинг ўз бўлмағурлигини англаб олиш ва сездириш керак. Бошқа операция - ижтимоий статусийни текшириш, ҳам юқори, ҳам паст статуслар ўз афзаллик ва камчиликларга эга. Одатда ўқитувчи афзалликлар ва камчиликларнинг қўшиб ёзиш ўқитувчининг статусийни аниқлашдан сўнг ва статусга биноан амалга ошади. Бу нарса кўпроқ ўзини оқлаш ва ўз мавқеини химоя ўлган чуқур эҳтиёжини билдиради. Агар ўқитувчи педагогик жамоанинг кутишларига муносиб бўлмаса, унда уят ҳисси хис уйғонади. Шу ҳиснинг ўқитувчи хулқини «Мен - концепция»ги биноан бошқаради. Шу концепция шахсий тажриба эмас, балки маданият натижасидир. Энг муҳим операцияларидан бири - персонификация ижтимоий ҳаракатларни аниқлайди. Персонификация проекция ва индентификация механизмларни бажаруви, шунда салбий қилиқ ва уйғотишлар қандай сабабларга кўра мос бўлган ўқитувчига йўналтирилади. Бундай ҳолатда инноватор - ўқитувчини салбий хоссалари: уришқоқ, маҳмадона, касбий билим ва кўникмаларни унча билмайди деб ўзидан қўшиб ёзадилар.

Ўқитувчи педагог фаолиятни олиб боришга ҳалақит беради. Психологик тўсиқлар, «комплекслар»ни яхши ўзлаштириб бошдан кечиш ва улардан кечиши зарурдир. Педагогнинг хулқининг ва ички дунёсининг стандартлаштириши педагогнинг фаолиятида йўл йуриқ қонунлари жуда катта аҳамиятга эгаллиги билан кузатилади. Онгда педагогик фаолиятининг шахсиз тайёр намуналари кўпайиб боради. Бироқ жамиятнинг ривожланиши ўқитувчидан педагогик хулқни, яъни актив ва тизимли ижодни унинг педагогик фаолиятида талаб қилади. Ўқитувчининг педагогик фаолиятини олиб боришга ҳалақит берадиган психологик тўсиқларни умумлаштириб янгилик киритишларга ўқитувчиларнинг кўпроқ қаршилик билдиришни келтирадиган сабабларни таъкидлаб ўтиш зарур.

1. Ўзгаришнинг мақсади ўқитувчиларга тушунтирилмаган яширин ва гапнинг икки маъноси хавотир ва номаълумликни келтиради. Номаълумдан кўркуви ҳар қайси янги усулга ўқитувчиларни йўллаши мумкин.

2. Ўқитувчилар янгиликни киритишда режалашувида ва ишлаб чиқаришда қатнашмаганлар.

3. Жамоа анъаналарини диққатга олмаслик ва ўз ишининг одатий усули.

4. Янги усулларга субъектив муносабати ва кўрқув, статус йўқотиш хислари.

5. Иш ҳажмининг кўпайиши раҳбар ўқитувчилар фаолиятида ўзгаришларни режалаштирмаса, шунда кўрқиб пайдо бўлади.

6. Янгилик киритувчи инициатори (ғояли одам) ҳурмат ва ишончга эга бўлмаса. Афсус, кўпинча ўқувчилар лойиҳага эмас, унинг муаллифига қарайди. Агар бу инсоннинг ҳурмати кичик бўлса, педагог унинг қадрлигига қарамай, бу одамга ишончсизлиги унинг ғоясига ўтказилади. Ўқитувчи ижоднинг муаммоларини шахсиятнинг ахлоқий муносабатига қараб мулоҳаза қилиш мумкин. Қанча одамдан фойдали ғояларни топса, шунча унинг савобий кучига қаратилган ёки эгоистик ҳислар уни бошқаради деб уни жавобгар деб қўяди. Агар ижодий активлик асоссиз ва абсолют қадриятларга эътиборини қаратмаса, демак бу активлик жуда хавфли. Ёш ўқитувчининг билим бериш ва касбий фаолиятида ижодий ривожланиши учун кўп вариантли ечимларга олиб борувчи машқларни топмаганлар. Клари М.Внинг «Чет эл педагогик изланишларда таълимнинг педагогик моделлари» монографиясида катта синф ўқувчилар билан дарсларни ташкиллаштириш асосига киритилган қуйидаги масалалар тақдим этилади:

Ижодий яратишларда ички тўсиқларни йўқотиш. Ўқувчилар ижодий изланишга тайёр бўлса, уларга ўқувчилар ва ўқитувчилар билан ўзаро муносабатларда ўзида ишончни ўрнатишга ёрдам бериш лозим. Уларнинг қабул қилинадими ёки улар устидан куладими, хавотирланишига йўл қўймаслиги керак. Улар хато қилишдан кўрқмаслиги керак:

Онгсизлик ишга эътибор бериш. Агар муаммо диққатнинг марказида жойлашмаса ҳам, биз миянинг онгсиз қисми унинг устида ишлайди. Айрим ғоялар бир ойга чиқиб қолса: уларни вақтида эсалаб қолиш керак, ҳамда тушунтириб, жойлаштириб қўйиш ва фойдаланиши керак:

Баҳолашдан четда юриш. Бу ҳам ўқувчиларнинг ғоялар оқимини кенгайтириш, муаммонинг устидан эркин фикрлашига кўпроқ вақт ва эътибор беришга имконият беради.

Ўқувчиларга ижодий изланиш ва янги тасаввур -боғланишларнинг топилиши учун метафора ва ўхшатишларни ишлатилишига имконлар ҳисобига кенгайтирилади.

Ўрта ва олий мактабларда ихтиролар билан ишлаши образли тафаккурга чақириш, образларнинг яратилишида ва уларни англашига йўналишида спанталликнинг бирлашувини киритади.

Ақлий машқлар имкониятини бериш. Бошқа ҳолатларда ўрганиши учун ўқувчиларга машқлар берилади; сабаби - ечимни топиш ҳолатда улар ўзгача ҳис этади, ўзини йўқотишга йўл қўймаслик;

Тасаввурнинг активлигини кўллаб - қувватлаш бу ижодий ўйлашнинг асоси бўлади. Тасаввурни, ҳаёлни ўз жойига қўйиш, уларни назорат қилиш. Ички озодалик, яратиб бўлгандан сўнг, ҳамма гаплар мулоҳаза қилинади ва кўринади;

Ўзлаштиришни ривожлантириш, сезиш, ўзлаштиришни кенгайтириш ва тўлдиришларни кучайтириш:

Ўқувчиларга уларнинг ижодий фаолиятида маъносини умумий йўналишларини англашга ёрдам бериш, ўз имкониятларнинг ривожланишини билиш. Шундай тушунчасиз ижодий фаолиятини кучайтирадиган машқлар ўйин деб ўзлаштирилади.

Боя санаб ўтилган маслаҳатлар эркин мулоқотда, фикр-алмашувда, ижодий баҳслашувда экспериментал иш жараёнида бўлиб ўташи мумкин. Машғулотларнинг ташкилотига шарт-ўқувчиларни ижодга шахсий киритиши экан. Шундай таълим билим, идрокларни шахсият соҳасининг шаклланишига киритади, катта синф ўқувчилари очик, ўзлаштириш ва бошқа нуқтаи назарини тушуниши учун қобилиятларни ривожлантиради.

Мисол учун қобилиятлар ривожланишининг натижасини кўриб чиқамиз: «Шуни кўриб ўтиш керакки, ҳозир нималарни мулоҳаза қилса, ҳаммаси тушунармикан... Нимага у ўз қарашга мени ишонтирмоқчи?». Менимча: «маълумотларим етарли эмас: етмаган тўла - тўқисларни билиб олсам, яхши бўлади... У ноҳақ деб билдирияпманми, ёки очикчасига ўз муносабатимни билдирияпман? Бу ҳолда ишончлироқ ва мен ўз фикримни ўзгартиришим керак»...

Ўқувчиларда ижодий фикрлаш ривожланиш методларини ва мазмунини дидактик излаш билим ва усулларини шакллантиришда олиб келди. Шундай тадқиқий ориентация ўқув жараёнига педагогик ёндашувни ўзига киритади, шуларда таълимнинг мақсади ёш ўқитувчиларда янги тажриба, касбий - тадқиқий фаолиятнинг қуролланишининг, ролли ва ўхшатиш моделлашларини ўзлаштириши имкониятини яратади.

Болалар томонидан мазмунан маълумотларни ўзлаштириши билан боғлиқ бўлган конкрет шаклларда мурожаат қиламиз. Таълим моделларининг мисоллар орасида биз муаммоларни тизими ечими асосида ижобий изланишнинг ташкиллаштиришини баҳслашув ва дидактик ўйинларини ажратамиз.

Санаб ўтилган моделлар орасида биз дидактик ва ролли ўқув ўйинларга алоҳида жой берамиз.

Дидактик ўйинлар методикасининг асосийлари уларнинг тизимида ўрнатилган, шу ерда 4 босқични ажрата бўлади.

Ориентация - ўрнатиладиган мавзунинг тасаввури, ўхшатилиши ва унинг қоидалар характеристикаси, ўйин мулоҳазаларининг баёни, ўйин ўтказишда унинг сахналаштириши, ўйин мазмунининг деталлар ишлаб чиқариши катта аҳамиятга эга. Саҳна - бу ўйиннинг ташкилий ва сюжетли схемаси, умумий режа, экан.

Саҳна одатда ўз ичига шундай билимларни киритади: қийин ҳолатнинг тасвири, ўйин атрибутлари: ўйин ҳаракатларининг ўйин қатнашувчиларнинг репертуар ишлаб чиқариш; ўйин қатнашувчилар учун методик кўрсаткичларни яратиш.

ХУЛОСА

Юкоридагилардан шундай хуласаларга келиш мумкин:

1.Таълим жараёни самарадорлигини ошириш, таълим олувчиларнинг мустахкам назарий билим, фаолият, кўникма ва малакаларни шакллантириш, уларни касбий маҳоратга айланишини таъминлаш мақсадида ўқитиш жараёнида янги педагогик тегнологиядан фойдаланиш давр тақозоси ҳамда ижтимоий зарурият сифатида кун тартибига кўйилмокда.

2.Таълим жараёнига янги педагогик тегнологияни тадбик этиш кадрлар тайёрлашга йўналтирилган умумий жараён мазмунининг сифат жиҳатдан ўзгаришини таъминлайди.

3.Янги педагогик тегнология назарияси гоёларидан фойдаланиш асосида ташкил этилган таълим жараёни баркамол шахс ва малакали мутахасисни тарбиялаш борасидаги ижтимоий буюртманинг бажарилиш ҳолатинининг сифат кўрсаткичига эга бўлишига олиб келади.

4.Баркамол шахс ва малакали мутахасисларнинг ижтимоий ишлаб чиқариш жараёнидаги фаолиятлари ҳамда уларнинг самараси ижтимоий тараққиётнинг тезлашувига олиб келади.

Фойдаланган адабиётлар

1. Каримов И.А. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Т.: Шарқ нашриёт-матбаа концерни. - 1997. - 48 б.
2. Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. 7-т. – Т.: Ўзбекистон. - 1999. – 440 б
3. Каримов И.А. Истиқлол ва маънавият (Тузувчилар: филол. фанл.док-лари, проф. Н.Комилов ва Ж.Бўронов). – Т.: Ўзбекистон. ---- 1995. – 160 б.
4. Ўзбекистон Республикасининг “Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури” / Баркамол авлод-Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Т.: Шарқ нашриёт-матбаа концерни. 1997. – 31-61 б.
- 5 Кадрлар тайёрлаш миллий дастури. Т.1997
- 6 Б. Фарберман Илгор педагогик технологиялар ФАН Т., 2000.
- 7 Зиёмухаммедов Б.г. Абдуллаева Ш. Илгор педагогик технология. Т., Абу Али ибн Сино, 2001.